

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİNDE BÂ HARFİ VE İŞLEVLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP ARABOĞA

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH BİLİN

AĞUSTOS 2025

BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİNDE BÂ HARFİ VE İŞLEVLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP ARABOĞA
ORCID: 0009-0009-0988-7238

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH BİLİN

AĞUSTOS 2025

BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI
ETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Arap Dilinde Bâ Harfi ve İşlevleri” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 21/10/2025

Zeynep ARABOĞA

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ YAZIM KILAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“Arap Dilinde Bâ Harfi ve İşlevleri” başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. 21/10/2025

Tezi Hazırlayan

Danışman

İmza

Zeynep ARABOĞA

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BİLİN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

İmza

Prof. Dr. Mehmet YOLCU

T.C
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı öğrencisi Zeynep ARABOĞA tarafından hazırlanan “Arap Dilinde Bâ Harfî ve İşlevleri” adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 22/08/2025 tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği/ oy çokluğu ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

Danışman: Unvanı Adı SOYADI
(Üniversite Adı)

Üye: Unvanı Adı SOYADI
(Üniversite Adı)

Üye: Unvanı Adı SOYADI
(Üniversite Adı)

İMZA

.....

.....

.....

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

....../...../2025

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Enstitü Müdürü

T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

ARAP DİLİNDE BÂ HARFİ VE İŞLEVLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep ARABOĞA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BİLİN

Ağustos 2025

ÖZET

Arap dili gramerinde önemli bir yere sahip olan bâ harfi, anlam çeşitliliği ve kullanım zenginliği bakımından klasik nahiv literatüründe geniş biçimde ele alınmıştır. Farklı bağlamlarda kazandığı anlamlar, nahiv ekolleri arasındaki yorum farklılıkları ve diğer harf-i cerrlerle kurduğu ilişkiler, bu harfi, Arap dilinin anlam yapısında özel bir yere sahip unsur hâline getirmiştir. Bu çalışma, bâ harfinin sözlük ve terim anlamlarını, kullanım alanlarını ve anlam çeşitliliğini klasik kaynaklar temelinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın amacı, kapsamı, yöntemi ve başlıca kaynaklar belirtilmiştir. Birinci bölümde, bâ harfinin kavramsal çerçevesi ele alınmış; kökeni, ses ve biçim özellikleriyle Arap dilindeki yeri değerlendirilmiştir. Ayrıca kelime ve çeşitleri genel bir çerçevede açıklanmış, bâ harfinin sarf, nahiv ve fonetik yönleriyle kullanımına yer verilmiştir. İkinci bölümde, harfin temel anlamları olan ilşâk, ta'diyye, isti'âne, idâfe, sebebiyye, muşâhabe, zarfiyye, bedel, mukâbele, mucâveze, isti'lâ', teb'îz, kâsem, gâye, tefdiye, teşbîh, ta'lîl, taklîl, tecrîd anlamları ayrıntılı biçimde incelenmiş; ayrıca zâid kullanımı, hazifli yapıları ve istisnâî örnekleri dilbilimsel açıdan değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî, İbn Mâlik, Rađî el-Esterâbâdî, Ebû Hayyân, İbn Hişâm, Süyûtî ve Abbâs Hasan gibi nahiv âlimlerinin görüşleri kronolojik olarak karşılaştırılmıştır. Üçüncü bölümde bâ harfinin “min”, “fi”, “‘alâ” ve “li” gibi diğer harf-i cerrlerle anlam bakımından örtüştüğü veya ayrıştığı kullanımlar ele alınmıştır. Sonuç olarak, bâ harfinin Arap dilinde farklı anlamlara sahip çok yönlü bir yapı arz ettiği görülmüştür. Harfin anlam alanı yalnızca ilşâk ile sınırlı kalmayıp, isti'âne, sebebiyyet,

ta‘lîl, teşbîh, zarfîyye, muşâhabe ve teb‘îz gibi on dokuz anlamı tespit edilmiştir. Klasik nahiv âlimlerinin görüşlerinin karşılaştırılması, bâ harfinin tarihsel süreçte geçirdiği anlam genişlemelerine ve diğer harf-i cerrlerle kurduğu ilişkilere dair genel bir çerçeve sunmuştur. Çalışmanın, Arap dili grameri alanında harf-i cerrlerin semantik çeşitliliğine yönelik değerlendirmelere katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Nahiv, Harfler, Harf-i cerr, Bâ harfi.

Republic of Türkiye

Bitlis Eren University Graduate School

Department of Basic Islamic Sciences

THE LETTER BÂ IN THE ARABIC LANGUAGE AND ITS FUNCTIONS

Master's Thesis

Zeynep ARABOĞA

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Abdullah BİLİN

August 2025

ABSTRACT

The letter *bā'*, which holds an important place in Arabic grammar, has been extensively discussed in classical grammatical literature in terms of its semantic diversity and richness of usage. The meanings it acquires in different contexts, the interpretive differences among grammatical schools, and its relationship with other prepositions have made this letter an element of special significance within the semantic structure of the Arabic language. This study aims to evaluate the lexical and technical meanings of the letter *bā'*, its areas of use, and its semantic diversity based on classical sources. The study consists of an introduction and three chapters. The introduction presents the aim, scope, method, and main sources of the research. In the first chapter, the conceptual framework of the letter *bā'* is examined; its origin, phonetic and morphological features, and its position in the Arabic language are evaluated. In addition, the concept of the word and its types are explained in a general framework, and the usage of the letter *bā'* in morphology, syntax, and phonetics is discussed. The second chapter analyzes in detail the main meanings of the letter *bā'*, such as *ilṣāq*, *ta'diyya*, *isti'āna*, *iḍāfa*, *sababiyya*, *muṣāḥaba*, *ẓarfiyya*, *badal*, *muqābala*, *mujāwaza*, *isti'lā'*, *tab'īd*, *qasam*, *ghāya*, *tafdiyya*, *tashbīh*, *ta'līl*, *taqlīl*, and *tajrīd*. In addition, its redundant uses, ellipsis-based structures, and exceptional examples are evaluated from a linguistic perspective. Within this framework, the views of grammarians such as Khalīl b. Aḥmad, Sībawayh, Abū 'Alī al-Fārisī, Ibn Jinnī, Ibn Mālik, al-Raḍī al-Astarābādhī, Abū Ḥayyān, Ibn Hishām, al-Suyūṭī, and 'Abbās Ḥasan are compared chronologically. In the third chapter, the usages of the letter *bā'* that overlap or differ semantically from other prepositions such as *min*, *fī*, *'alā*, and *li* are discussed. As a result, it has been observed that the letter *bā'* exhibits a multifaceted

structure with different meanings in the Arabic language. Its semantic field is not limited only to *ilṣāq* but extends to nineteen meanings, including *isti'āna*, *sababiyya*, *ta'līl*, *tashbīh*, *ẓarfīyya*, *muṣāḥaba*, and *tab'īd*. The comparison of classical grammarians' views provides a general framework for understanding the semantic expansions of the letter *bā'* throughout history and its relationship with other prepositions. It is expected that this study will contribute to evaluations of the semantic diversity of prepositions within the field of Arabic grammar.

Keywords: Arabic Language, Syntax, Particles, Prepositions, The Letter *Bā'*.

ÖNSÖZ

Asırlardır ilmî, dinî ve edebî mirasın dili olan Arapça, kelimelerin yanı sıra harflerinde de anlam ve incelik barındıran güçlü bir yapıya sahiptir. Bu yapıda bâ harfî, yalnızca bir ses değil; kelimeler arasında anlam bağı kuran, ifadenin yönünü ve vurgusunu belirleyen temel bir unsur olarak öne çıkar. Mâna harflerinden biri olan bâ harfî, kazandığı çok yönlü anlam ve işlevleriyle Arapçanın ifade gücünü açık biçimde yansıtan unsurlardan biridir.

Bu çalışmanın hazırlık ve yazım süreci, yalnızca ilmî bir araştırma değil; aynı zamanda sabır, azim ve inançla yürütülen bir tecrübe olmuştur. İlme olan sevgiyle çıktığım bu yolda karşılaştığım güçlükleri aşabilmemin en büyük dayanağı inancım olmuştur. Her aşamada bana yön ve güç veren ilâhî kelâm hep aynıydı: “وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ” “Başarım ancak Allah’ın yardımı ile; ben yalnızca O’na tevekkül ettim ve yalnızca O’na yöneliyorum.” (Hûd Sûresi 11/88) Bu anlayış, çalışmanın her safhasında bana güç vermiş, ilmî çabanın hakiki kaynağının yalnızca Allah’ın lütfu olduğunu hatırlatmıştır.

Bana sağlık, azim ve sabır ihsan eden, bu çalışmayı tamamlamayı nasip eden Yüce Rabbim’e sonsuz hamd ve şükürlerimi arz ederim.

Çalışmam boyunca bilgi ve tecrübeleriyle yolumu aydınlatan, akademik gelişime büyük katkı sağlayan değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BİLİN’e; ayrıca jüri üyeleri olarak katkı ve değerlendirmeleriyle çalışmama değer katan saygıdeğer hocalarım Doç. Dr. Zahit KAPLANGÖZ ve Dr. Öğr. Üyesi Celal ÖRAL’a teşekkür ederim.

Bu süreçte bana her daim destek olan; sevgileri, sabırları ve dualarıyla yolumu aydınlatan kıymetli anneme ve babama, maddî ve manevî her türlü desteği sağlayan, sabrı ve anlayışıyla en büyük destekçim olan değerli eşime ve onu yetiştiren kıymetli anne ve babasına; hayatıma neşe ve umut katan sevgili kızlarıma; her zaman yanımda duran kıymetli kardeşlerime en içten şükranlarımı sunarım. Akademik ve kişisel gelişime katkı sağlayan tüm hocalarıma ve bu süreçte moral ve desteklerini esirgemeyen arkadaşlarıma da gönülden teşekkür ederim.

Tevfik ve hidayet ancak Allah’tandır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
TRANSLİTERASYON SİSTEMİ	IX
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
II. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	2
III. Araştırmanın Kaynakları	3

BİRİNCİ BÖLÜM

BÂ HARFİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1	Kavramsal Çerçevesi	4
1.1.1	Kelimenin Tanımı.....	4
1.1.2	Kelimenin Çeşitleri.....	6
2.1.1.1.	İsim (الِاسْمُ).....	6
2.1.1.2	Fiil (الفِعْلُ).....	7
2.1.1.3.	Harf (الحَرْفُ)	8
1.2	Bâ Harfi.....	10
1.2.1	Bâ Harfinin Tanımı.....	10
1.2.2	Bâ Harfinin Kullanım Alanları.....	10
1.2.3	Fonetikte Kullanımı	11
1.2.4	Sarf İlminde Kullanımı.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE BÂ HARFİ VE KULLANIM ALANLARI

2.1	Asli Harf-i Cer Olarak Kullanımı	18
2.1.1	İlşâk (الِإِلصَاقُ)	26
2.1.2	Ta‘diyye (التَّعْدِيَةُ).....	34
2.1.3	İsti‘âne (الِاسْتِعَانَةُ).....	42
2.1.4	İdâfe (الِإِضَافَةُ)	46
2.1.5	Sebebiyyet (السَّبَبِيَّةُ)	48
2.1.6	Muşâhabe (المُصَاحَبَةُ)	54
2.1.7	Zarfıyyet (الظَّرْفِيَّةُ)	59

2.1.8	Bedel (البَدَل)	63
2.1.9	Muḳâbele (المُقَابَلَة).....	66
2.1.10	Mücâveze (المُجَاوَزَة).....	68
2.1.11	İsti‘lâ‘ (الاستِعْلَاءُ).....	73
2.1.12	Teb‘îz (التَّبْعِيْضُ)	76
2.1.13	Ḳasem (القَسَمُ)	80
2.1.14	Ġâye (الغَايَة)	84
2.1.15	Tefdiye (التَّفْدِيَة).....	84
2.1.16	Teşbîh (التَّشْبِيْه)	85
2.1.17	Ta‘lîl (التَّعْلِيْلُ).....	86
2.1.18	Taḳlîl (التَّكْلِيْلُ).....	88
2.1.19	Tecrîd (التَّجْرِيدُ).....	90
2.2	Zaid Olarak Kullanımı	90
2.2.1	Bâ Harfinin Fail Üzerinde Zâid Kullanımı.....	96
2.2.2	Bâ Harfinin Mübteda Üzerinde Zâid Kullanımı.....	105
2.2.3	Bâ Harfinin Haber Üzerine Zâid Kullanımı.....	108
2.1.1.4.	Mübtedanın Haberi Üzerinde Zâid Kullanımı.....	108
2.1.1.5	Enne'nin Haberi Üzerinde Zâid Kullanımı	110
2.1.1.6.	Lâkinne'nin Haberinde ve Fâil Üzerinde Zâid Kullanımı	110
2.2.4	Bâ Harfinin Me'ul Üzerinde Zaid Kullanımı.....	111
2.2.5	Bâ Harfinin Hal Üzerinde Zâid Kullanımı.....	117
2.2.6	Bâ Harfinin Nefy Bağlamında Zâid Kullanımı	118
2.1.1.7.	Bâ Harfinin Leyse'ye Benzeyen Lâ'nın Haberinde Zâid Olarak Kullanımı	118
2.1.1.8.	Bâ Harfinin Menfi Kâne Haberinde Zâid Olarak Kullanımı	119
2.1.1.9	Bâ Harfinin Olumsuzluk Edatı Mâ'dan Sonra Zâid Olarak Kullanımı..	119
2.3	Hazif Edilerek Kullanımı	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÂ HARFİNİN DİĞER HARF-İ CERLERLE ANLAM ORTAKLIĞI VE YER DEĞİŞİMİ

3.1	Bâ Harfinin Diğer Harflerin Yerine Kullanımı.....	124
3.1.1	Bâ Harfinin Min (مِنْ) Harfi Yerine Kullanımı	124
3.1.2	Bâ Harfinin ‘An (عَنْ) Harfi Yerine Kullanımı	127

3.1.3	Bâ Harfinin Fi (في) Harfi Yerine Kullanımı	130
3.1.4	Bâ Harfinin ‘Alâ (عَلَى) Harfi Yerine Kullanımı.....	134
3.1.5	Bâ Harfinin İlâ (إِلَى) Harfi Yerine Kullanımı.....	135
3.1.6	Bâ Harfinin Ma‘a (مَعَ) Harfi Yerine Kullanımı.....	136
3.2	Diğer Harflerin Bâ Harfinin Yerine Kullanımı.....	140
3.2.1	Min (مِنْ) Harfinin Bâ Harfinin Yerine Kullanımı.....	140
3.2.2	‘Alâ (عَلَى) Harfinin Bâ Harfinin Yerine Kullanımı	141
3.2.3	İla (إِلَى) Harfinin Bâ Harfinin Yerine Kullanımı	144
3.2.4	‘An (عَنْ) Harfinin Bâ Harfinin Yerine Kullanımı.....	145
3.2.5	Fi (في) Harfinin Bâ Harfinin Yerine Kullanımı.....	147
SONUÇ		151
KAYNAKÇA		154

TRANSLİTERASYON SİSTEMİ

Arapça Harf	Türkçe Karşılığı
ء	,
ب	B/b
ت	T/t
ث	S/s
ح	H/h
خ	H/h
د	D/d
ذ	Z/z
ز	Z/z
س	S/s
ص	Ş/ş
ض	D/d
ط	T/t
ظ	Z/z
ع	,
غ	Ğ/ğ
ق	K/k
ك	K/k
ه	H/h

GİRİŞ

Arap dili, köklü tarihi geçmişi, zengin kelime hazinesi ve gelişmiş gramer sistemiyle hem konuşanlarının çokluğu hem de İslâm dininin dili olması sebebiyle dünya dilleri arasında özel bir konuma sahiptir. Arapça'da harfler, sadece ses birimleri olarak değil, aynı zamanda anlamı belirleyen ve kelimelerle cümleler arasında anlam ilişkisi kuran temel öğeler olarak önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında, Arap dilinde harfler genel olarak hece harfleri ve mâna harfleri olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Arap gramerinde mâna harflerinden kabul edilen bâ harfi, sahip olduğu çok yönlü anlamlarıyla öne çıkar. Bâ harfi, klasik nahiv geleneğinde en fazla anlam ve kullanım çeşitliliğine sahip harflerden biridir. İlşâk, ta'diyye, isti'âne, sebebiyyet ve idâfe gibi pek çok anlamda kullanılan bu harf, Arapçanın derin anlam örgüsünü anlamada anahtar bir konumdadır. Bununla birlikte bâ harfinin, kimi zaman diğer harf-i cerrlerin anlam alanına yaklaşılarak onların yerine kullanıldığı; bazı örneklerde ise diğer harflerin bâ yerine geçtiği görülür. Ayrıca bâ harfinin, zâid kullanımları ve diğer harf-i cerrlerle anlam bakımından yer değiştirebilmesi, onu nahiv açısından geniş bir inceleme alanına dönüştürmektedir.

Klasik nahiv kaynaklarında bâ harfinin işlevleri ve anlamları ayrıntılı biçimde ele alınmış; farklı dil âlimleri tarafından çeşitli açılardan yorumlanmıştır. Bu yorumlar, hem Arap gramerinin gelişimine katkıda bulunmuş hem de günümüze kadar uzanan dil tartışmalarına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışma, Arap dilinin en işlevsel cer edatlarından biri olan bâ harfinin klasik dilbilgisel metinlerdeki anlam ve görev çeşitliliğini, ayrıca diğer cer harfleriyle olan ilişkisini sistematik bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır.

I. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, Arapçanın önemli gramer unsurlarından biri olan bâ harfinin anlam çeşitliliğini ve klasik kaynaklardaki kullanım biçimlerini kapsamlı bir biçimde ortaya koymaktır. Arap dilinde öncelikle bir harf-i cerr olarak görev yapan bâ, başta ilşâk, isti'âne, sebebiyyet ve teşbîh gibi temel anlamları ile dikkat çeker.

Çalışmada, bâ harfinin çok yönlü kullanımları klasik nahiv kaynakları temelinde incelenmiş; farklı bağlamlardaki anlam ve görevleri sistemli bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, âyet, hadis, şiir, nesir ve diğer klasik metinlerdeki örnekler aracılığıyla harfin işlevleri ayrıntılı olarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın önemi, bâ harfinin yalnızca dilbilgisel yönünün tespit edilmesiyle sınırlı olmayıp, aynı zamanda anlam çeşitliliğinin ve kullanım zenginliğinin ortaya konulması bakımından da değer taşımaktadır. Bu çalışma, bâ harfinin dildeki işlevlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmayı, nahiv ekolleri arasındaki yorum farklılıklarını belirlemeyi ve Arapçadan Türkçeye yapılan çevirilerde karşılaşılan anlam farklılıklarının daha isabetli yorumlanmasına zemin hazırlamayı hedeflemektedir.

II. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışma, Arapçadaki harf-i cerrlerden biri olan bâ harfinin klasik kaynaklardaki anlam çeşitliliğini, işlevlerini ve diğer cer edatlarıyla ilişkilerini kapsamlı biçimde incelemektedir. Araştırma, harfin fonetik (ses bilgisi), morfolojik (şekil bilgisi) ve semantik (anlam) yönlerini ele almakta; buna karşılık modern Arapçadaki kullanımlar, çağdaş dilbilim kuramları ve güncel çeviri yaklaşımları kapsam dışında bırakılmaktadır.

Analizler, Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, klasik şiir ve nesir örnekleri, nahiv (gramer) metinleri ve sözlük literatürüne dayandırılmıştır. Özellikle bâ harfinin diğer cer harfleriyle yer değiştirdiği bağlamlarda ortaya çıkan anlam farklılıkları üzerinde durulmuş, bu durumun dilin anlam sistematigi üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Elde edilen veriler, tümevarım (inductive) yöntemiyle çözümlenmiştir. Buna göre her bir kullanım örneği, klasik metinlerdeki bağlamı içinde incelenmiş; tekil verilerden hareketle genel ilkelere ulaşılmıştır. Bu çalışmada, bâ harfinin klasik kaynaklardaki anlamlarının tespitinde öncelikle Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn* adlı sözlüğü esas alınmış, harfin bütün terim anlamları sözlük bağlamında taratılmıştır. Çalışmada, klasik dil âlimlerinin görüşleri kronolojik bir tasnif içinde ele alınmıştır. Her anlam veya kullanım örneği, ilk olarak hangi müellif tarafından zikredilmişse öncelikle o müellifin açıklaması verilmiş; aynı örneği tekrarlayan sonraki müelliflerde ise yalnızca farklı yorum veya yeni katkılar değerlendirmeye alınmıştır. Böylece metin içinde tekrarlar önlenmiş, her âlimin özgün katkısı açık biçimde ortaya konmuştur. Ayrıca bütün müelliflerin vefat tarihleri ilk geçtiği yerde belirtilerek kronolojik ilerleyişin tutarlılığı sağlanmıştır.

Araştırmanın yazımında, Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu esas alınmıştır. Kaynak gösterimi ve dipnotlandırmada ise İSNAD 2. sürüm atıf sistemi uygulanmıştır. Ayrıca, Arapça kelime, terim ve özel adların aktarımında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde kullanılan transkripsiyon

sistemi temel alınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'den yapılan alıntıların Türkçe çevirilerinde ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin meali esas alınmıştır; bazı durumlarda ise Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın meâline başvurulmuştur.

III. Araştırmanın Kaynakları

Bu araştırmada, bâ harfinin anlam ve işlev çeşitliliğini incelemek amacıyla klasik Arap nahiv literatürünün temel eserlerinden yararlanılmıştır. Başta Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (ö. 175/786) *Kitâbü'l-'Ayn* adlı sözlüğü kullanılarak bâ harfinin kökeni ve temel anlamları tespit edilmiştir Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796), *el-Kitâb* adlı eseri, Arap dilinin ilk dönem gramer anlayışını ve bâ harfinin cümledeki işlevlerini anlamak için temel kaynak olarak kullanılmıştır. Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) *et-Ta'likâ 'alâ Kitâbi Sîbeveyhi* eseri, bâ harfinin kullanımına dair incelemelerde önemli katkılar sağlamıştır. İbn Cinnî'nin *Sirrü Sinâ'ati'l-I'rab* eseri bâ harfinin fonksiyonel yönlerinin derinlemesine değerlendirilmesine imkân tanımıştır. İbn Mâlik'in *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id* ve *Şerhu'l-Kâfiye* 'ş-Şâfiye adlı eserleri, bâ harfinin nahiv sistemindeki yeri ve diğer harflerle ilişkisini anlamada kaynaklık etmiştir. Rađî el-Esterâbâdî'nin (ö. 686/1287) *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eseri, bâ harfinin dilbilgisel kullanımları ve zâidliği üzerine detaylı analizler sunmuştur. Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *et-Tesyîl* ve *İrtişâfu'd-Darab* adlı eserleri, bâ harfinin semantik ve bağlamsal işlevlerini incelemeye temel referanslar arasında yer almıştır. İbn Hişâm el-Ensârî'nin (ö. 761/1360) *Mugnî'l-Lebîb* adlı eseri ise bâ harfinin anlam çeşitliliğini ve diğer harf-i cerlerle olan ilişkilerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmede öne çıkmıştır. Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Hem'u'l-hevâmi* adlı eseri, bâ harfinin klasik kaynaklardaki yeri ve çeşitli anlamları hakkında zengin bilgiler sunmuştur. Bunlara ek olarak, Abbas Hasan'ın modern dönemde kaleme aldığı *en-Nahvü'l-vâfi* adlı eseri, klasik kaynaklarda ortaya konan bilgilerin çağdaş dil incelemelerine yansımaları desteklemek amacıyla değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm bu kaynaklar, bâ harfinin hem dilbilgisel işlevlerini hem de anlam genişliğini ortaya koymayı hedefleyen kapsamlı ve sağlam bir temel oluşturmuştur. Araştırma aşamasında bâ harfine dair modern çalışmalara da göz atılmış; Nurullah Oruç, “Bâ Harf-i Cerrinin Anlam Değeri – *Mu'allakât-ı Seb'a* Özeline–” adlı makalesinde on üç, Munşid Fâlih Vâdî “Ma'ânî'l-bâ' fi'l-luğati'l-'Arabiyye ve'l-isti'mâli'l-Ḳur'ânî” isimli makalesinde ise on beş farklı anlam tespit etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÂ HARFİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1 Kavramsal Çerçevesi

1.1.1 Kelimenin Tanımı

“كَلَمْتُه” kelimesi sözlükte “yara” anlamına gelir ve çoğulu “الكُلُومُ”dur. “كَلَمْتُه” ifadesi “onu yaraladım”, “أَكَلِمُهُ” “onu yaralıyorum”, “كَلَمَّا” ise bu fiilin mastarı yani “yaralama” demektir. “كَالِمٌ” “yaralayan”, “مَكْلُومٌ” ise “yaralanmış” demektir. Burada “جارحته” (Onu yaraladım.) anlamı kastedilir. Ayrıca “كَلِمَتُكَ” kelimesi, “seninle konuşan (konuştuğun kişi)” anlamındadır. Hicaz lehçesinde “الكَلِمَةُ”, Temîm lehçesinde ise “كَلِمَةُ” şeklinde okunur.¹ Ferrâ bu kelimedede üç lehçe olduğunu nakletmiştir: “كَلِمَةٌ، كَلِمَةٌ، كَلِمَةٌ” Tıpkı “كَبِدٌ، كَبِدٌ، كَبِدٌ” (karaciğer) ve “وَرَقٌ، وَرَقٌ، وَرَقٌ” (gümüş, para) örneklerinde olduğu gibi.² “كَلِمَةٌ” kelimesi, Arap dilinde yalnızca “söz” veya “ifade” anlamına gelmekle kalmaz; aynı zamanda uzun bir kasideyi ifade etmek için de kullanılabilir. Çoğulları ise “الكَلِمُ” ve “الكَلِمُ” biçimindedir. Ru’be bir beytinde şöyle demektedir:

لَا يَسْمَعُ الرُّكْبُ بِهِ رَجْعَ الْكَلِمِ

Yolcular onun yanında kelimenin yankısını işitmezler.

¹ Halil b Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-‘ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 5/378.

² Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1399), 5/2023.

Bu bağlamda kelimenin kök anlamı “yara” olmasına rağmen, zamanla “söz”, “ifade” ve “konuşma” gibi anlamlara genişlemiştir.

Arapçada “kelime” lafzen, vaz’ yoluyla belirlenmiş tek bir anlamı ifade eden sözcüktür. Ancak lugavî açıdan “kelime” lafzı, Arap dilcilerine göre kelâm (cümle, anlamlı söz) anlamında da kullanılmıştır.³ Bu duruma şu ayet örnektir: ﴿رَبِّ ارْجِعُونِ﴾ *

﴿لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ﴾ “Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım”⁴ Bu söz üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ﴿كَلاَّ﴾

﴿إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا﴾ “Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir.”⁵

Önceki âyette geçen ve kişinin ölüm sonrası pişmanlıkla söylediği şu âyet “kelime”nin bu bağlamda bir kelâm, yani anlamlı söz anlamında kullanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) meşhur hadisinde geçen: “إِنَّ أَصْدَقَ كَلِمَةٍ قَالَهَا”

(Bir şairin söylemiş olduğu en doğru söz, Lebid’in şu sözüdür.)⁶ “شَاعِرٌ كَلِمَةٌ لَبِيدٍ

ifadesinde, “أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ” (Dikkat edin! Allah’tan başka her şey bâtıldır.)

beyti zikredilmiştir ve şair Lebîd’in söylediği bu beyit “kelime” olarak adlandırılmıştır:⁷

Bu örnekler, kelimenin hem dil bilgisel hem de lügat anlamında farklı bağlamlara sahip olduğunu göstermektedir.

“كَلِمٌ” kökü, temel olarak “yara açmak” anlamına gelirken, terim olarak “الْكَلَامُ”

kelimesi cins isim olup hem az hem çok sözü ifade etmek için kullanılır. “الْكَلِمُ” terimi

ise “كَلِمَةٌ” kelimesinin çoğulu olup, en az üç kelimedenden oluşan lafızlara işaret eder ve bu

³ Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ ve belli’s-şadâ* (Kahire: Dairetü’l Mearif, 1383), 11.

⁴ Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 380, Mü’minûn Sûresi 23/100.

⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 380, Mü’minûn Sûresi 23/100.

⁶ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî ibn Ebî Şeybe, *el-Muşanneffî’l-eḥâdiş ve’l-âşâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1409), 344.

⁷ Muhammed Süleyman el-Aşkar, *Mu’cemu ‘ulûmi’l-lugati’l-Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1415), 341.

yönüyle daha sınırlayıcıdır. Sîbeveyhi (ö. 180/796), Arapçadaki kelimeleri isim (اسْمٌ), fiil (فِعْلٌ) ve harf (حَرْفٌ) olmak üzere üç türe ayırmaktadır.⁸ İstılahta ise kelime, “tekil söz” anlamındadır. Ayrıca “kelime” kavramı için “kavl” tabiri de kullanılmıştır. Kavlden maksat, anlam taşıyan bir lafızdır.⁹ Örneğin: “رَجُلٌ” (adam), “فَرَسٌ” (at) Lafızdan maksat, bazı harfleri içeren sestir. Meselâ: “زَيْدٌ” bu kelime anlamlı bir lafızdır ve özel bir şahsı ifade eder. Ancak: ذَيْزٌ kelimesinin harflerinin tersten yazılmasıyla oluşmuş bir ses dizisidir ve anlam taşımaz. Buna rağmen, nahivde teknik olarak yine bir lafız kabul edilir. Buradan hareketle nahiv âlimleri şu kaideyi zikreder: “كُلُّ قَوْلٍ لَفْظٌ، وَلَيْسَ كُلُّ لَفْظٍ قَوْلًا”¹⁰ “Her anlamlı söz bir lafızdır; fakat her lafız bir söz değildir.”¹⁰ Kelime (الْكَلِمَةُ), tek bir anlam ifade etmek üzere konulmuş bir lafızdır. Sîbeveyhi (ö. 180/796), Arapçadaki kelimeleri isim (اسْمٌ), fiil (فِعْلٌ) ve harf (حَرْفٌ) olmak üzere üç türe ayırmaktadır.¹¹

1.1.2 Kelimenin Çeşitleri

2.1.1.1. İsim (الْإِسْمُ)

İsim, tek başına bir anlam ifade eden ve zaman anlamı taşımayan kelimelerdir. Örneğin; “رَجُلٌ” (adam), “فَرَسٌ” (at), “حَائِطٌ” (duvar) gibi varlıkları ifade eden kelimeler isimdir.¹² İsmi, onu fiil ve harflerden ayıran birtakım özellikleri (alâmetleri) vardır. Nahiv âlimlerinin ittifakla kabul ettikleri en yaygın alâmetler şunlardır: Kendilerine isnat edilebilir olmaları, yani isimler cümlede özne konumuna gelip haklarında bir hüküm bildirilebilir. Örneğin: “زَيْدٌ قَائِمٌ” (Zeyd ayakta durmaktadır.) cümlesinde “قَائِمٌ” hükmü “زَيْدٌ” ismine isnat edilmiştir. Başlarına lam-ı tarif (ال) alabilmeleri, örneğin: “الرَّجُلُ” (belirli adam) kelimesi, lam-ı tarif aldığı için isimdir. Harfi cerrlerle kullanılabilmeleri de

⁸ Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), 1/12.

⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ*, 11.

¹⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ*, 11.

¹¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/12.

¹² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/12.

bir başka alâmettir. Örneğin: “مررتُ بِزَيْدٍ” (Zeyd’e uğradım.) ifadesinde “زَيْدٍ” cer edatı aldığı için isimdir. Tenvin alabilmeleri, yani kelimenin sonunda iki hareke taşıyabilmeleri de yalnızca isimlere mahsustur. Örneğin; “رَجُلٌ” (bir adam) kelimesi tenvin aldığı için isimdir. İzafeye (tamlamaya) açık olmaları, yani başka bir isme muzaf veya muzafun ileyh olabilmeleri isimlerin temel özelliklerindendir. Örneğin: “كِتَابُ زَيْدٍ” (Zeyd’in kitabı) ifadesinde “كِتَابُ” ismi muzaf, “زَيْدٍ” ise muzafun ileyhtir.¹³

2.1.1.2. Fiil (الفِعْلُ)

Fiil (الفِعْلُ), “فَعَلَ - يَفْعُلُ - فَعْلًا / فَعَلًا” kalıplarında çekimlenen “فَعَلَ” kökünden türemiş bir kelimedir. Sözlükte “yapmak, etmek, yerine getirmek” anlamlarına gelir. “أَلْفَعْلُ” mastardır “أَلْفَعْلُ” ise isimdir.¹⁴ Sîbeveyhi (ö. 180/796), Arapçada fiilleri, geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman olmak üzere üç temel zaman kategorisine ayırır.¹⁵ Mâzi fiiller, bir olayın önceden gerçekleştiğini bildirir. Örneğin “ذَهَبَ” (gitti), “سَمِعَ” (duydu), “مَكَتَ” (kaldı) ve “حُمِدَ” (övgüldü) gibi fiiller geçmişte meydana gelmiş eylemleri ifade eder. Muzâri fiiller ise henüz gerçekleşmemiş fakat ileride olacak olayları bildirir ve iki farklı yolla ifade edilir: emir kipinde “اِذْهَبْ” (git), “أَقْتُلْ” (öldür) ve “اِضْرِبْ” (vur) gibi fiiller, haber kipinde ise “يَقْتُلُ” (öldürecek) ve “يَذْهَبُ” (gidecek) gibi çekimler bu anlamı verir. Yine muzâri fiilleri hâlihazırda devam eden olayları ifade eder; “يَقْتُلُ” (öldürüyor), “يَذْهَبُ” (gidiyor), “يَقْتُلُ” (öldürülüyor) ve “يُضْرَبُ” (vuruluyor) gibi örneklerde olduğu gibi. Sîbeveyhi (ö. 180/796), bu fiil şekillerinin “أَلْضَرْبُ” (dövme), “أَلْحَمْدُ” (övgü) ve “أَلْقَتْلُ” (öldürme) gibi mastarlardan, yani olay bildiren isimlerden türediğini belirtir

¹³ Aşkar, *Mu‘cemu ‘ulûmi’l-lugati’l-‘Arabiyye*, 37.

¹⁴ Halil b Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘ayn*, 2/145.

¹⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/12.

2.1.1.3. Harf (الحَرْفُ)

Harf (الحَرْفُ) sözlükte, her şeyin ucu, kenarı ve sınırı anlamına gelir. Örneğin “حَرْفُ الْجَبَلِ” (Dağın en yüksek ve sivri noktası) ifadesinde olduğu gibi, bir nesnenin uç kısmını belirtir. Harf “حَرْفُ” kelimesi ayrıca zayıf ve sert deve için de kullanılır; bu kullanımda deve, dağın ucu gibi ince ve sivri olduğu için benzetme yapılmıştır.¹⁶ Kelimenin çoğulları ise “حُرُوفُ”, “أَحْرُفُ” ve “حِرْفَةٌ” şeklinde gelir.¹⁷

Terim olarak ise, belirli bir mahrece dayanarak ağızdan çıkan en küçük ses birimine harf denir. Kelimelerin oluşumunda belirleyici bir taraf olmaları sebebiyle, alfabeyi oluşturan seslerin her birine ait özel işaretlerine, “harf” adı verilmiştir. Her harfin ismi, sesi ve resmi (yazı işareti) vardır.¹⁸ Sîbeveyhi’ye göre harf; yalnız anlam ifade etmeyen, isim ve fillerle beraber bulunduğu bir mana ifade eden lafızlar harf olarak adlandırılır.¹⁹ Örneğin: “ثُمَّ” (sonra), “سَوْفَ” (gelecekteki zamanı ifade eden edat), vav-ı kâsem (و) yani yemin anlamı taşıyan “vav”, ve lâm-ı idâfe (ل) yani izafet bildiren “lâm” harfi gibi yapılar bu gruba dâhildir. Murâdî’ye göre harf, anlamı başkasında bulunan bir kelimedir.²⁰ Buna göre harf, anlamını kendi başına değil, başka bir kelimeyle kurduğu ilişki sayesinde kazanır. Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi* adlı eserinde harfleri, yapı (hece) harfleri ve mana (anlam) harfleri olmak üzere iki ana gruba ayırır:²¹ Ona göre, yapı harfleri (حروف المباني) kelimenin biçimini oluşturan, yalnızca ses değeri taşıyan, ancak kendi başına hiçbir anlam ifade etmeyen harflerdir. Bu tür harfler “ب، ت، ج، ك، م” gibi

¹⁶ Cevherî, *Şihâh*, 4/1342.

¹⁷ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Daru Sâdir, ts.), 9/42.

¹⁸ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi 'ilmi'n-nahv*, thk. Sâlih Abdülazîm eş-Şâir (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, ts.), 11.

¹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/12.

²⁰ Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni fi hurûfi'l-me'ânî*, thk. Fehreddîn Kabâve - Muhammed Nedîm Fâzıl (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 20.

²¹ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi maa rabtihi bi-esâlibi'r-refi'a ve'l-hayati'l-luğaviyyeti'l-müteceddide* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1975), 1/66.

ses birimleridir ve kelimelerin inşasında kullanılır. Buna karşılık, mana harfleri (حروف) tek başına anlam taşımamakla birlikte, cümle içinde diğer kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran unsurlardır. “الْبَاء، مَنْ، فِي، عَلَى، حَتَّى، اللّام، إِنْ، أَنْ، لَا، هَلْ” gibi harfler bu gruba dâhildir. Bu harfler, yön, başlangıç, sebep, vasıta veya istisna gibi çeşitli anlam ilişkilerini ifade eder. Abbas Hasan ayrıca mana harflerini, aslî ve zâid harfler olarak ikiye ayırır: Aslî harfler cümleye yeni bir anlam kazandırırken, zâid harfler mevcut anlamı pekiştirir ya da vurgular. Bu bağlamda harf-i cerrler, mâna harflerinin bir türünü oluşturur. Harf-i cerler, yapısal özelliklerine göre dört kısma ayrılır: tek harften oluşan (أَحَادِيَّةُ الْحَرْفِ) ، iki harften oluşan (ثَنَائِيَّةُ الْحَرْفِ) ، üç harften oluşan (ثَلَاثِيَّةُ الْحَرْفِ) ve dört harften oluşan (رُبَاعِيَّةُ الْحَرْفِ) olanlar. Tek harften oluşanlar arasında bâ' (ب) ، lâm (ل) ، kâf (ك) ، tâ' (ت) ve vâv (و) yer alır. Bunların yanı sıra, iki harfli olanlar arasında “ مِنْ ” , “ عَلَى ” , “ فِيمَا ” , “ حَتَّى ” , üç harfli olanlar arasında “ إِلَى ” , “ عَنْ ” , “ مِنْ ” , “ حَتَّى ” , “ فِيمَا ” , “ حَتَّى ” , dört harfli olanlar arasında ise “ مُنْذُ ” , “ حَلْفٌ ” , “ قَدَّامٌ ” gibi örnekler bulunmaktadır. Harf ne isim ne de fiil alâmetlerinden birini kabul eder. Bu yönüyle diğer kelime türlerinden bağımsız bir gruptur. Harflerin sonu hiçbir durumda değişmediği için daima mebnî kabul edilir. Harfler; isimlere özgü harfler, fiillere özgü harfler ve ortak (müşterek) harfler olmak üzere üçe ayrılır. İsimlere özgü harfler, isimleri cer eder. Örneğin “مِنْ” (-den) ve “إِلَى” (-e, -a) bu gruptandır. Fiillere özgü harfler, fiilleri cezmeden harflerdir; “لَمَّا” ve “لَمْ” buna örnektir. Ortak harfler ise hem isim hem fiil önüne gelebilir, ancak amel etmezler. “هَلْ” (soru edatı) ve “بَلْ” (doğrulama veya düzeltme edatı) bu gruba girer.²² Bu sınıflandırma, Arap dilinde harflerin görev ve anlam bakımından farklı işlevlere sahip olduğunu gösterir.

Abbas Hasan'a göre Harf-i cerr, fiille ismi ya da iki anlamı birbirine bağlayan, kendisinden sonra gelen isme cer i'râbı kazandıran ve bu iki unsur arasında anlam ilişkisi

²² Mer'î b Yûsuf el-Kermî el-Makdisî el-Hanbelî, *Delîlû't-tâlibîn li-keîlâmî'n-nahviyyîn* (Kuveyt: İdâretü'l-Mahtûât ve'l-Mektebâti'l-İslâmiyye, 2009), 17.

kuran bir edattır. Arapçada yirmi meşhur harf-i cerr vardır.²³ Bunlar “من، إلى، حتى، خلا،” “عدا، حاشا، في، عن، على، مذ، منذ، رب، اللام، كي، الواو، التاء، الكاف، الباء، لعل، متى” harfleridir.

1.2 Bâ Harfi

1.2.1 Bâ Harfinin Tanımı

Bâ harfinin kökenine, şekil gelişimine ve farklı dillerdeki karşılıklarına dair kapsamlı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu konuda Sargon Erdem şu şekilde açıklamada bulunmaktadır:

“B/b harfi, dünya alfabelerinin pek çoğunun aslını teşkil eden Kuzey Sâmilîleri’nin icat ettikleri ilk harf sisteminin ikinci işareti olması sebebiyle, bazı istisnalar dışında bugün de bütün alfabelerin ikinci harfidir. En önemli temsilcisi Fenike alfabesi olan Kuzey Sâmi harf sisteminin Yunan alfabesine de alfa, beta, gamma, delta ... şeklinde geçen alef, beth, gimmel, daleth ... sıralamasında b fonemini (ses birimi) gösteren beth işareti bir “kulübe, ev” piktogramından (sesi ve anlamı olan resim yazı unsuru) geliştiği için bu adı almıştır (Akkadca bîtu/bētu, İbrânîce bēth, Arapça beyt “ev”); Arapça ve Farsça’da “bâ” (باء، ب), Türkçe’de “be” şeklinde söylenir.”²⁴

Bâ harfi, yalnızca isimlerle kullanılabilen ve cümlede cer görevini sürekli olarak yerine getiren bir edat olarak tanımlanmaktadır.²⁵ Bu tanım, bâ harfinin yapısal açıdan fiillerle veya diğer kelime türleriyle doğrudan ilişki kurmadığını, dilde yalnızca isimlere bağlanarak işlev kazandığını göstermektedir. Böylelikle bâ, Arap dilinde cer görevini en düzenli ve istikrarlı biçimde gerçekleştiren harflerden biri olarak kabul edilir.

1.2.2 Bâ Harfinin Kullanım Alanları

Arap dilinde bâ harfi hem fonetik hem de nahiv (gramer) ve sarf (morfoloji) bağlamında çeşitli işlevlere sahip çok yönlü bir harftir. Bu harfin farklı ilim dallarında ele alınışı, onun yalnızca bir ses birimi olmanın ötesinde, anlam kurucu ve bağlayıcı bir unsur olduğunu göstermektedir. Bâ harfi, dudaklardan çıkan net ve kuvvetli bir ses olması

²³ Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 2/431.

²⁴ Sargon Erdem, “Bâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

²⁵ Murâdî, *el-Cene’d-dânî fi hurûfi’l-me’ânî*, 36.

bakımından fonetik açıdan incelenirken; kelime türetme kapasitesi, harflerin yapısındaki rolü ve telaffuz özellikleriyle sarf ilminde de değerlendirilir. Nahiv ilminde ise bâ harfi, cümledeki görevleri ve anlam çeşitliliği ile dikkat çeker; ilşâk, isti'âne, sebebiyyet gibi temel anlamların yanı sıra zarfiyyet, teşbîh ve idâfe gibi birçok kullanım alanına sahiptir. Ayrıca bâ harfi, zâid olarak kullanımı ve diğer harf-i cerlerle anlam bakımından ilişkileri de kapsamlı bir çalışma alanı sunar. Bu nedenle, bâ harfinin kullanım alanları hem klasik kaynaklarda hem de çağdaş dil incelemelerinde derinlemesine araştırılmayı hak eden zengin bir konudur.

1.2.3 Fonetikte Kullanımı

Bâ harfi, sahip olduğu özellikler ile, Arapçadaki baskın ve kuvvetli sessiz harflerden biridir. Bu harfin doğru şekilde telaffuz edilmesi, özellikle Kur'ân kıraatinde büyük önem taşır.

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eserinin tertibini harflerin mahreçlerine (çıkış yerlerine) göre yapmıştır. Harfleri boğazdan başlayarak ağız dışına kadar ilerleyen bir düzen içerisinde sıralayan müellif, bâ harfini bu sistemde sözlüğün sonlarına yerleştirmiştir. Bu tasnife göre bâ harfi, fâ ve mîm harfleriyle birlikte şefevî harfler arasında yer almakta ve iki dudak arasından çıkan son üç harften biri olarak kabul edilmektedir.²⁶ Bâ harfi, iki dudağın birbirine tamamen kapanmasıyla telaffuz edilir. Bu yönüyle, mîm harfiyle benzerlik gösterir.²⁷

Halîl, bâ harfinin kelime türetimindeki (te'lîf) yerini değerlendirirken, bu harften üretilebilecek orijinal (Arabî) kelime kalıplarının tükenmiş olduğunu sadece mu'tel ve lefif olarak kullanıldığını bu açıdan fâ harfine benzediğini belirtir.²⁸ Bu durum, sözlük bilimi açısından “bâ” harfinin kelime türetmeye elverişli bir ses olmadığını gösterir. Nitekim Halîl bâ harfinin tümevarımdan on iki kelime tespit etmiştir.

Klasik nahiv kaynaklarında bâ harfinin yalnızca işlevsel anlamları değil, fonetik yapısı da incelenmiştir. Sîbeveyhi'ye (ö. 180/796) göre, hece harflerinden biri olarak kullanıldığından, sonunda hareke bulunmaz ve vakıf hali (sükûn) ile telaffuz edilirler.²⁹

²⁶ Halil b Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, 1/15.

²⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraâtî'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (el-Matbaatü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ [Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, tıpkıbasım], ts.), 1/201.

²⁸ Halil b Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, 8/411.

²⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/265.

Bu durum, bâ harfinin ve benzeri harflerin sonunda sâkin olarak okunuşunu da açıklar. Harflerin bu şekildeki telaffuzu, birer “seslenme” niteliğinde algılandıkları anlamına gelir. Örnek olarak: “ث، ث، ث” şeklindeki okunuşlar, “عَة” sesine benzer şekilde yalnızca bir ses değeri ifade eder.

Klasik Arap şiirinde vezin kaygısıyla yapılan bazı değişiklikler, bâ harfinin şâz biçimlerde kullanılmasına yol açmıştır. Bu kullanımlar arasında, bâ harfinin fonetik açıdan kendisine benzeyen başka harflerle (özellikle yâ ve hemze ile) yer değiştirdiği örnekler dikkat çeker. Sîbeveyhi (ö. 180/796), aşağıdaki beyitte geçen “الثَّعالِي” ve “أَرَانِيهَا” kelimelerindeki değişikliği açıklarken, şairin vezni korumak amacıyla “الثَّعالِب” (tilkiler) kelimesindeki bâ harfini yâ harfiyle, “أَرَانِيهَا” (onun tavşanları) kelimesindeki bâ harfini ise hemze ile değiştirdiğini belirtir.³⁰

Bu beyitteki fonetik değişiklik, Arap şiirinde vezin kaygısının kelime biçiminde meydana getirdiği ses değişimlerinin tipik bir örneğini teşkil eder. Sîbeveyhi’ye göre bu tür değişiklikler, kelimenin aslî harflerinden birinin vezne uydurmak amacıyla yakın sesli bir harfle değiştirilmesinden ibarettir ve anlamda herhangi bir değişikliğe yol açmaz.

لَهَا أَشَارِيْرٌ مِنْ لَحْمٍ تُتَمَرُّهُ مِنَ الثَّعالِي ... وَوَزَخٌ مِنْ أَرَانِيهَا

Onun geride bıraktığı et parçaları vardı; tilkilerin topladığı kırıntılar ve meralarından dağınık izler...

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin bazı kelimelerde mîm harfi yerine geçtiğini ifade eder.³¹ Örneğin, “بَعْكُوكَة” (karıştırmak, bozulmak, karmaşık hale gelmek) kelimesi aslen “مَعْكُوكَة” (karıştırılmış, bozulmuş) şeklindedir. Bu dönüşüm, şiddet ve ses yapısı benzerliği nedeniyle olmuş olabilir. Arapçada bâ ve mîm harfleri her ikisi de “الْحُرُوفُ

³⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/273.

³¹ Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râb*, thk. Hasan Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1413), 119.

“الشَّفَوِيَّة” olup telaffuz bakımından yakındır. Bu örnekler, bâ’nın, fonetik sistem içinde de dönüştürülebileceğini göstermektedir.

Şemsüddin el-Cezerî, *en-Neşr fi l-kırâ’âti l-‘aşr* adlı kıraat ilmine dair eserinde bâ harfinin çeşitli telaffuz durumlarını detaylı biçimde açıklamıştır. Bâ harfi, kendisinden sonra kalın sesli bir harf geldiğinde etkilenebilir ve incelik özelliğini (terkîk) kaybetme riski taşır.³² Örneğin şu kelimelerde olduğu gibi: “بَطَلَ” (kahraman oldu/iptal oldu), “بَغَى” (zulmetti/haddi aştı), “بَصَلَ” (soğan). Bu tür örneklerde bâ harfi, takip eden harfin kalınlığından etkilenebilir. Eğer bu harfler arasında bir elif (uzun â sesi) bulunursa, bâ harfinin inceliğini koruması daha kolay olur. Örneğin: “بَاطِلٌ” (bâtıl/hak olmayan), “بَاغٍ” (haddi aşan/zalim), “الْأَسْبَاطُ” (torunlar/nesiller) kelimelerinde elif’in varlığı bu muhafazayı sağlar. Bâ harfi, eğer iki kalın harfle yer alırsa (mesela: “بَرَقَ” (parladı), “الْبَقَرُ” (inekler), “بُلْ طُبِعَ” (bilakis mühürlendi) bu durumda harfin terkîk özelliğini korurken cehr ve şiddet niteliklerini kaybetmemesi için mahreç bakımından dikkatli telaffuz gerekir. Cezerî, özellikle Mağrip kıraatlerinde bâ harfinin inceliğini koruyayım derken bu harfin şiddet özelliğinin kaybolduğunu ve sesin zayıfladığını belirtir.³³ Aynı şekilde, bâ harfi bazı zayıf ya da hafif sessiz harflerle birlikte geldiğinde de dikkatli olunmalıdır. Örneğin: “بِهِمْ” (onlarla), “بِهِ” (onunla), “بِهَا” (onunla/dışıl), “بِثَلَاثَةٍ” (üçle/üç şeyle), “بِذِي” (sahibiyle/ona sahip olanla), “بِسَاحَتِهِمْ” (meydanlarında) gibi kelimelerde bâ harfi ince söylenmelidir; ancak bu incelik sesin zayıflamasına yol açmamalıdır. Bâ harfi cezimli (sâkin) olduğunda ise hem şiddet hem de cehr özellikleri daha belirgin hâle gelir. Şu kelimelerde bu özellikler dikkatle korunmalıdır: “رَبْوَةٌ” (yükselti/tepe), “الْحَبَاءُ” (gizli olan/örtülü şey), “قَبْلَ” (önce), “الصَّبْرُ” (sabır), “فَانْصَبْ” (yorul/çaba göster), “فَارْغَبْ” (iste/temayül et).

³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/216.

³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/216.

Bâ harfinin doğru telaffuzu, sesin hem yumuşak hem de kuvvetli olmasını gerektirir. Bu harfin diğer seslerle ilişkisine göre nasıl inceltilip nasıl vurgulanacağı kıraat ilminin önemli bir konusudur. Kur’ân kıraatinde, özellikle cehr, infitâh ve terkîk gibi fonetik özelliklerde bu tür sesbilimsel ayrıntılara riayet edilmesi, lafzın korunması ve anlamın doğru biçimde aktarılması açısından büyük önem taşır. Bâ harfi mahreci itibariyle dudakların normal şekilde, kuvvetlice kapanmasıyla çıkarılır. İnce ve kuvvetlidir. Türkçedeki “b” harfi gibidir. Dudak bölgesi (مَخْرَجُ الشَّفَتَيْنِ) harflerden olan bâ harfinin sıfatları ise; cehr, şiddet, istifâl, infitâh, terkîk, kalkaledir. Cehr; harfi telaffuz ederken, mahrece itimadın (dayanmanın) kuvvetli olması sebebiyle, nefesin tamamının veya çoğunun hapsolmasına denir. Şiddet; harfi telaffuz ederken, mahrece dayanmanın kuvvetli olması sebebiyle, sesin hapsolup akmamasına denir. İstifâl; dilin aşağıya meyletme haline, yani üst damağa kalkmamasına denir. İnfitâh; dilin damaktan ayrılmasına denir. Terkik; harfi ince okumaya denir. Kalkale; kuvvetli bir ses işitecek şekilde mahrecin sarsılmasıdır.³⁴

1.2.4 Sarf İlminde Kullanımı

Arapça’da fiil kökleri genellikle üç harften oluşur ve bu harfler sırasıyla fâ’ü’l-fi’l (ilk kök harfi), ‘aynü’l-fi’l (ikinci kök harfi) ve lâmü’l-fi’l (üçüncü kök harfi) olarak adlandırılır. Bu yapısal terimler, fiillerin morfolojik analizinde temel başvuru noktalarıdır. Bâ harfi de bu üç konumda yer alabilen harflerdendir.³⁵ Fâ’ü’l-fi’l konumuna örnek olarak “بَعَثَ” (gönderdi, diriltti), “بُئِرَ” (kuyu) verilebilir; bu yapılarda bâ harfi kelimenin başında yer almakta ve fiil kökünü başlatmaktadır. Aynı harf, ‘aynü’l-fi’l konumunda “صَبِرَ” (Sabırlı oldu, tahammül etti, dayandı.) ve “شَبِعَ” (doydu) fiillerinde karşımıza çıkar; burada bâ, fiilin ikinci asli harfidir. Son olarak, bâ harfi lâmü’l-fi’l olarak da kullanılabilir; nitekim “ضَرَبَ” (vurdu, dövdü, çarptı) ve “قَرَّبَ” (yaklaştı, yakın oldu) fiillerinde bu harf kökün sonuncusu olarak yer almaktadır. Bu örnekler, bâ harfinin fiil köklerinde her konumda asli bir harf olarak işlev gördüğünü göstermekte; aynı zamanda sarf ilminde harflerin yapısal rolünü açıklamak açısından da önem taşımaktadır.

³⁴ Abdurrahman Çetin, *Kur’an Okuma Esasları (Tecvid)* (İstanbul: Emin Yayınları, 2019), 96, 123.

³⁵ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i’râb*, 119.

İbn Cinnî'ye göre, bâ harfî bu yapısal kullanımında zâid olarak değerlendirilmez; çünkü lafzî yapıda kök harfin bir parçasıdır.³⁶ İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ ve lâm için “idâfet harfî”, kâf için ise “cer ve teşbîh harfî” ifadesini kullandıklarını belirtir. Bu durum, “لَيْسَ زَيْدٌ بِقَائِمٍ” (“Zeyd ayakta değildir.”) ve “مَرَرْتُ بِزَيْدٍ” (Zeyd’in yanından geçtim.) örnekleriyle pekiştirilir. Birincisinde bâ zâid kabul edilse de ikincisinde edilmez. Oysa her iki durumda da bâ harfî lafzen fazladır. Bu da “zâid” teriminin kullanımındaki farklılığı gösterir: burada kastedilen, “cümlede anlam veya gramer işlevi katmayan” zâidliktir; kelime yapısına dâhil olan (sarf açısından) zâidlik değil. Son olarak, Ahmed b. Yahyâ’nın, ‘Accâc adlı şairin şu beytini değerlendirmesi aktarılır:

يَمُدُّ زَأْرًا وَهَدِيرَ زَغْدَبًا

Güçlü bir aslan gibi kükremesini ve uğultusunu uzatır.

Bu beyitte geçen “زَغْدَبًا” kelimesindeki bâ’nın zâid olduğunu söylemiştir; ancak bu görüş, İbn Cinnî (ö. 392/1002) tarafından tartışılmıştır.³⁷ beyitte geçen “زَغْدَبًا” (sertleşmiş, kabarmış) kelimesindeki bâ harfinin zâid olduğunu Ahmed b. Yahyâ ileri sürmüştür; ancak bu görüş İbn Cinnî (ö. 392/1002) tarafından tartışmalı bulunur ve eleştirilir. Çünkü bu görüş, bâ harfinin yapının ayrılmaz bir parçası mı yoksa sonradan mı eklendiği meselesinde aceleci bir genelleme içerir. Eğer bu görüş kabul edilirse, “سَبَطَرٌ” (sert davrandı, kaba davrandı; düzeni bozdu, taşkınlık etti) ve “دُمَثَرٌ” (bozdu, dağıttı, yerle bir etti; kaba ve düzensiz hale getirdi) gibi kelimelerdeki râ harflerinin de zâid olduğu sonucu çıkar ki bu hatalıdır.³⁸

Bâ harfî (أَلْبَاءُ), Arapçada çoğunlukla harf-i cer olarak kullanılır ve örneğin “بَزَيْدٍ” ifadesinde olduğu gibi, fiil veya isimle ilişki kurar. Ancak bâ harfî, bazı bağlamlarda isimleşerek özel bir kavramı, sembolü veya terimi temsil edebilir.³⁹ Bu durumda, yani bâ

³⁶ İbn Cinnî, *Sırru sinâati*’l-i ‘râb, 119.

³⁷ İbn Cinnî, *Sırru sinâati*’l-i ‘râb, 122.

³⁸ İbn Cinnî, *Sırru sinâati*’l-i ‘râb, 122.

³⁹ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî Ebû Hayyân, *İrtişâfû’l-d-ğarab min lisâni*’l-‘Arab, thk. Receb ‘Osmân Muḥammed - Ramazan Abdüttevâb (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1418), 2/903.

kelimesi bir varlık veya kavram adı olarak kullanılmak istendiğinde, harfin harekesiz (sâkin) olması hâlinde nasıl telaffuz edileceği ve hangi şekilsel eklerin getirileceği konusunda dilciler arasında farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre, eğer bâ harfi sâkin kalırsa, okunuş kolaylığı sağlamak amacıyla harfe bir elif eklenir. Böylece bâ, “بَا” şeklinde okunur. Diğer bir görüşe göre, bâ harfinin orijinal açık elifinin korunması veya kesreli formunun tercih edilmesi gerektiğini savunur. Bu durumda harf, ya kendi elifli biçimini muhafaza eder ya da kesre eklenerek daha akıcı bir ses uyumu sağlanır. Diğer bir görüşe göre ise, bâ harfinin iki harfli bir kelime gibi değerlendirilmesini ve “قَدْ” kelimesine benzer bir yapı muamelesi görmesini öne sürer. Bu yaklaşımda bâ harfi, tıpkı iki harfli kelimeler gibi işlem görür ve gerektiğinde şeddelenir veya ek harf eklenir.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE BÂ HARFİ VE KULLANIM ALANLARI

Arap dilinde harf-i cerlerin köklü ve işlevsel örneklerinden biri olan bâ harfî, nahiv ilminde yön, araç, neden, ilişki ve aidiyet gibi çok sayıda anlamı ifade etme gücüne sahiptir. Temel işlevi, kendisinden sonra gelen ismi cer ederek fiil ile anlam bağı kurmaktır. Ayrıca bâ harfinin çoğunlukla sadece harf-i cer olarak kullanıldığı ve farklı yapısal bir işlev üstlenmediği de görülmektedir. Nahiv âlimleri bâ harfinin işlevlerini ilşâk, isti'âne, sebebiyye, idâfe, teşbîh, ta'lîl, kâsem, zarfîyyet, teb'îz ve zâid gibi başlıklar altında detaylı biçimde ele almışlardır. Bazı bağlamlarda bâ harfî, min (من), fî (في), 'alâ (على), li (ل) gibi diğer cer edatlarıyla yer değiştirebilir veya onlarla birlikte kullanılarak yeni anlamlar oluşturur. Özellikle şiir, edebî metinler ve Kur'ân âyetlerinde bâ harfinin bu çok yönlü kullanımı hem anlam derinliği hem de estetik değer açısından önemli bir rol üstlenir. Öte yandan bâ harfinin harekesi esasen kesre ile okunur. Ancak bazı dilciler, lafzî isimlerle birlikte kullanıldığında bâ harfinin fetha ile okunabileceğini belirtmişlerdir.⁴⁰ Bu görüşü İbn Cinnî, “مررت بزَيْدٍ” (Zeyd'e uğradım.) örneğiyle nakletmiştir. Bâ harfinin bu şekilde fetha ile okunması, özellikle bazı şiirsel ve belâgat yönü güçlü bağlamlarda görülür. Bu kullanım, söyleyişe ahenk kazandırmak veya belirli bir anlam vurgusu oluşturmak amacı taşır.

el-Murâdî, *el-Cenâ'd-dânî* adlı eserinde bâ harfini “isme mahsus” bir edat olarak tanımlayarak söze başlar. Bu tanımlama, bâ harfinin yalnızca isimlerle kullanılabileceğini, fiil veya başka unsurlarla doğrudan bir bağlantı kurmadığını ifade eder. Böylece bâ harfî, Arap dilinde cer amelini gerçekleştiren harflerin en belirgin örneklerinden biri olarak kabul edilir. Ardından Murâdî, bâ harfinin zâid ve gayr-i zâid olmak üzere iki temel türü bulunduğunu söyler: Zâid bâ, cümleye yeni bir anlam katmaksızın, vurgu veya üslup amaçlı olarak kullanılan türdür; gayr-i zâid bâ ise, fiil ile mecrûr arasında anlam ilişkisi kurarak cümlede asıl görevi üstlenen türdür.⁴¹

⁴⁰ Ebû Hayyân, *İrtişâfü'd-darab*, 4.

⁴¹ Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hûrûfi'l-me'ânî*, 36.

2.1 Asli Harf-i Cer Olarak Kullanımı

Arapça'da cümle öğeleri, konumlarına göre merfû'ât, mensûbât, mecrûrât ve meczûmât olmak üzere dört ana grupta incelenir. Klasik nahiv anlayışına göre bir kelimenin mecrûr olması üç yolla gerçekleşir; harf-i cerle, idâfet (tamlayan-tamlanan) ilişkisiyle veya i'rab yönünden bir kelimenin diğerine tâbi kılınmasıyla.

Klasik nahivcilerin değerlendirmelerine göre, harf-i cer olan bâ harfinin yalnızca tek bir isme değil, aynı yapıda yer alan birden fazla isme birden etkide bulunması mümkündür. Sîbeveyhi (ö. 180/796), bu durumu tek bir harf-i cerr ile birden fazla ismin cümlede mecrûr hâlde getirilmesi bağlamında ele alır. Sîbeveyhi şu örnekle açıklar:⁴² “مَرَزْتُ بَرَجْلٍ وَبِحِمَارٍ قَبْلُ” (Daha önce bir adama ve bir eşeğe uğradım). Bu cümlede, “بَرَجْلٍ” (bir adama) ibâresinde geçen bâ harfi, sadece “رَجُلٍ” (adam) kelimesini değil, kendisinden sonra gelen “حِمَارٍ” (eşek) kelimesini de cer eder. Burada Sîbeveyhi, iki ismin harf-i cer yönünden müşterek kılındığını ve bu ortaklığın, sıfat–mevsûf ilişkisine benzer bir şekilde kurulduğunu belirtir. Tıpkı “مَرَزْتُ بَرَجْلٍ ظَرِيفٍ كَرِيمٍ” (Nezaketli ve cömert bir adama uğradım.) ifadesinde sıfatların mevsûfa tâbi olarak mecrur gelmesi gibi, burada da harf-i cerrin iki isim üzerinde eşit tesiri söz konusudur. Bu yapı, Arapçadaki cer edatlarının cümle içindeki tesir alanının bazen tek bir isimle sınırlı kalmayıp, anlam ve yapı gereği sonraki unsurlara da yayılabildiğini göstermektedir. Sîbeveyhi, harf-i cerrin (özellikle bâ harfinin) birden fazla isme ortak şekilde etki edebileceği gibi, bazen bu ortaklığın bozulduğunu ve anlamı açıklığa kavuşturmak için ayrımsal araçların kullanıldığını da belirtir. Buna örnek olarak şu ifadeyi verir:⁴³ “مَرَزْتُ بَرَجْلٍ لَا امْرَأَةً” (Bir erkeğe uğradım, bir kadına değil.) cümlesinde, “رَجُلٍ” (adam, erkek) kelimesi bâ harfiyle mecrur olmuştur; ardından gelen “امْرَأَةً” (kadın) ise lafzen mansub gelerek cerden ayrılmıştır.

⁴² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/437.

⁴³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/439.

Harflere özellikle bâ harfinin mecruruna atıf yapılması konusu tartışmalıdır. Sîbeveyhi'ye (ö. 180/796), göre: Arap dilinde, bir cümlede harf-i cer ile mecrur olan ism-i zâhire (açık isim), zamir ile atıf yapıldığında harfi cer tekrar edilmek zorundadır.⁴⁴ Örneğin: “مَرَزْتُ بِزَيْدٍ وَبِكَ” (Zeyd’e ve sana uğradım.). “مَا مَرَزْتُ بِأَحَدٍ إِلَّا بِكَ” (Hiç kimseye uğramadım, sadece sana uğradım.) Bu cümlelerde “بِكَ” ifadesinde bâ harfi tekrar edilir, çünkü muttasıl zamirler, cer harfi olmadan kendi başlarına gelmezler.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), harf-i cerlerin isimleri neden cer ettiğine dair önemli bir izah sunar ve bâ harfini bu grubun temel örneklerinden biri olarak ele alır. Ona göre bu mesele yalnızca bâ harfiyle sınırlı olmayıp, lâm, kâf, min, ‘an ve fî gibi diğer harf-i cerler için de aynı gerekçeler geçerlidir. Bu harflerin isimleri cer etme sebebi, onların öncesinde gelen fiillerin anlam bakımından zayıf oluşudur. Bazı fiiller, özne ile nesne arasında doğrudan ilişki kurma gücüne sahiptir.⁴⁵ Örneğin “ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا” (Zeyd, Amr’ı dövdü.) cümlesinde, fiil doğrudan özne ile nesne arasında ilişki kurar ve nesneyi nasb eder. Bu fiillerin yapısal gücü, nesneye herhangi bir harf olmaksızın ulaşabilmesini mümkün kılar. Buna karşılık “عَجِبْتُ” (şaşırdım), “مَرَزْتُ” (uğradım), “ذَهَبْتُ” (gittim) gibi fiiller ise, anlamca bir nesneye yönelseler bile, bu nesneyle doğrudan temas kuracak ölçüde güçlü değildirler. Bu nedenle bu tür fiiller, anlamlarını tamamlamak ve nesneyle bağlantı kurmak için harf-i cerlere ihtiyaç duyar. Nitekim “عَجِبْتُ مِنْ زَيْدٍ”, (Zeyd’e hayret ettim.)” gibi örneklerde, “مِنْ” ve “بَاء” harfleri, bu anlamsal boşluğu doldurur ve fiilin etkisini nesneye taşır.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bu harflerin isimleri cer etmesini, dilde güçlü etki ile zayıf etki arasındaki farkı göstermek için bilinçli bir tercihle açıklar. Fiilin doğrudan tesiriyle nasb edilen mef’ûl, güçlü fiilin delilidir. Ancak harf aracılığıyla fiile bağlanan mecrûr isim, zayıf fiilin gerektirdiği yapıdır. Bu ayrımı belirginleştirmek için, harf-i cerrin ardından gelen ismin lafzı da farklılaştırılmış ve cer edilmiştir. Bu durumda nasb terk edilmiş, özneye mahsus olan raf’ hariç tutulmuş, geriye yalnızca cer kalmıştır.

⁴⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/363.

⁴⁵ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i’râb*, 124.

Böylece harf-i cerler hem fiilin zayıflığını telafi eden hem de dilde anlamı temellendiren bir araç hâline gelmiştir.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), harf-i cerlerin isimleri cer edici oluşunu yalnızca fiilin zayıflığına değil, aynı zamanda fonetik yapıya da dayandırır. Bu harflerin ardından gelen isimlerin cer ile ifade edilmesi, Arapçada ses benzerliği ve hareke uyumu açısından da anlamlıdır. Nitekim cerri temsil eden “kesre” sesi, “ya” harfine; “nasb”ı temsil eden fetha ise “elif” harfine dayanır.⁴⁶ “Yâ”nın “elif”e, “vâv”dan daha yakın olması sebebiyle, isimler harf-i cerle geldiğinde nasb yerine cer ile işaretlenmiştir. Ne var ki bu harfler her zaman bir fiil aracılığıyla kullanılmayabilir. Örneğin “المال لك” (Mal senindir.), “إِنَّمَا أَنَا” (Ben seninle varım.), “أَنَا مِنْكَ” (Ben sendenim.) gibi yapılarda, fiil açıkça zikredilmez. İbn Cinnî’ye göre harf-i cerrin te‘alluku, ister lafzen ister anlam yönüyle olsun, mutlaka bir fiille gerçekleşir. Fiil lafzen mevcut olduğunda ilişki doğrudan kurulur; fiil bulunmadığında ise anlam bakımından takdir edilerek fiil ya da fiil anlamlı bir isim cümleye dâhil edilir. Meselâ “الْمَالُ لَزَيْدٍ” (Mal Zeyd’indir.) ifadesi, “الْمَالُ كَائِنٌ لَزَيْدٍ” (Mal Zeyd için vardır.) veya “الْمَالُ حَاصِلٌ لَزَيْدٍ” (Mal Zeyd’in elindedir.) şeklinde takdir edilerek anlam tamamlanır. Benzer şekilde, “زَيْدٌ فِي الدَّارِ” (Zeyd evdedir.) ifadesi “زَيْدٌ مُحَمَّدٌ مِنْ” (Zeyd evde yerleşiktir.) olarak düşünülmelidir. Aynı şekilde, “مُحَمَّدٌ مِنَ الْكِرَامِ” (Muhammed kerim kişilerdendir.) cümlesi, “مُحَمَّدٌ حَاصِلٌ مِنَ الْكِرَامِ” (Muhammed kerim olanlardan biridir.) veya “مُحَمَّدٌ كَائِنٌ مِنَ الْكِرَامِ” (Muhammed kerim olanlardan biridir.) şeklinde takdir edilmelidir. Böylece harf-i cer, yapıda açıkça yer almasa bile zımnî bir fiile bağlanarak mâna bakımından ilişkilendirilmiş olur. İbn Cinnî bu noktada başka bir itiraza daha değinir: Eğer harf-i cerle mecrûr gelen isimler, güçlü fiillerin doğrudan nasb ettiği yapılardan ayrıştırılmak amacıyla bu şekilde ifade edilmişse, neden bazı yapılarda iki isim harf-i cer olmaksızın yan yana ve nasb hâlinde gelir? Nitekim “قُمْتُ وَزَيْدًا” (Ben, Zeyd ile birlikte kalktım.), “اسْتَوَى الْمَاءُ وَالْخَشَبَةُ” (Su düzeyi tahta ile birlikte aynı hizaya

⁴⁶ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i’râb*, 125.

geldi.), “مَا صَنَعَ وَأَبَاكَ؟” (Soğuk, pelerinler (kışlık giysiler) ile geldi.), “لَوْ تَرَكَتَ النَّاقَةَ وَفَصِيلَهَا لَرَضَعَهَا” (Babanla ne yaptı?), (Dişi deveyi yavrusu ile beraber bıraksaydın, yavrusu onu emerdi.) gibi yapılarda harf-i cer bulunmadan isimlerin nasb ile gelmesi, Arapçada ifade çeşitliliğinin bir göstergesidir.

Sîbeveyhi’in (ö. 180/796), *el-Kitâb*’ında yer alan şu beyit, bu kullanımın şiirsel versiyonuna örnek teşkil eder:

فَكُونُوا أَنْتُمْ وَبَنِي أَبِيكُمْ ... مَكَانَ الْكُلَيْتَيْنِ مِنَ الطَّحَالِ

Siz ve kardeşleriniz, dalaktaki iki böbrek gibi olun.

Bu beyitte “بَنِي أَبِيكُمْ” ifadesi, “و” harfiyle bağlanan ikinci unsur olarak harf-i cer olmaksızın nasb hâlinde getirilmiştir. Böylece “مَعِيَّةً” (birliktelik) anlamı, doğrudan atıf yoluyla kurulmuştur.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), harf-i cerrlerin fiil ile isim arasında kurduğu irtibata ilişkin nahivsel bir tahlil yaparken, bu harflerin yalnızca lafzî bir bağ unsuru olmadığını; aynı zamanda fiil ile mef’ûl anlamı taşıyan isim arasında mâna ilişkisi kuran bir vasıta olduğunu belirtir.⁴⁷ Bu bağlamda, harf-i cer ile mecrûr birlikte düşünüldüğünde her ikisinin de fiile bağlı olarak mansûb mahalde bulunduğunu ifade eder. Bu görüşünü temellendirmek üzere, fiilin harf-i cer olmaksızın doğrudan nesneye yöneldiği yapılarla harf-i cerli kullanımlar arasında anlam bakımından bir denklik kurar. Örneğin: “مَرَرْتُ” (Zeyd’in yanından geçtim.) cümlesi, anlamca “جُرْتُ زَيْدًا” (Zeyd’i geçtim.) ifadesine denktir. “أَبْصَرْتُ عَمْرًا” (Amr’ı gördüm.) ifadesi, “نَظَرْتُ إِلَى عَمْرٍو” (Amr’a baktım.) anlamını taşır. “جَاوَزْتُ” (Muhammed’den uzaklaştım.) cümlesi ise, “انْصَرَفْتُ عَنْ مُحَمَّدٍ” (Muhammed’i geçtim.) anlamına gelir. Bu örneklerde fiil ile mecrûr arasında anlamca bir mef’ûl ilişkisi kurulmakta; harf-i cer ile mecrûrun, fiilin anlam sahasına dahil olduğu görülmektedir. İbn Cinnî’ye göre bu durum yalnızca mâna bakımından bir

⁴⁷ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i’râb*, 126.

benzerlik değil, aynı zamanda nahvî bir kaidedir. Bu yaklaşım, Arapların dildeki kullanım örnekleriyle de desteklenmektedir. Nitekim aşağıdaki örneklerde, harf-i cer ile başlayan yapıya mansûb bir isim atfedilmiştir: “مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَعَمْرٍا” (Zeyd’in yanından geçtim ve Amr’ı da geçtim.), “نَظَرْتُ إِلَى مُحَمَّدٍ وَخَالِدًا” (Muhammed’e baktım ve Hâlid’i de gördüm).

Bu kullanımlarda görüldüğü üzere, mecrûr kelimeye atfedilen isim lafzen mansûb olarak gelmiştir. Bu durum, harf-i cer ile mecrûrun birlikte fiile bağlı olarak mansûb bir mahal işgal ettiğini göstermektedir.⁴⁸ Zira eğer bu yapı yalnızca cer ilişkisine dayanıyor olsaydı, atıfla gelen ismin de mecrûr olması gerekirdi. Oysa burada ismin mansûb gelmesi, her iki unsurun da nahiv açısından fiile bağlı olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), harf-i cer ile gelen mecrûr lafızların konumuna dikkat çekerek, bu tür yapıların i’râb açısından mansûb kabul edilmesi gerektiğini destekleyen şiirsel delillere de yer verir.⁴⁹ Ona göre, harf-i cerrin fiile bitişik olarak getirdiği mecrûr kelime, lafzen mecrûr olsa da anlam bakımından fiilin tesiriyle mansûb sayılabilir. Bu düşünce doğrultusunda Sîbeveyhi’nin (ö. 180/796) şu beyti örnek olarak naklettiğini belirtir:

فَإِنْ لَمْ تَجِدْ مِنْ دُونِ عَدْنَانَ وَالِدًا ... وَدُونِ مَعَدٍّ فَلْتَرَعَكَ الْعَوَازِلُ

Eğer ki Adnân’dan aşağıda bir baba bulamazsan ve Ma’add’dan da (soyunu) aşağı birini, o zaman seni alıkoysun engelleyiciler.

Bu beyitte geçen “دُونِ” lafzı, önceki “مِنْ دُونِ” terkibindeki mecrûr yapının mahalline atfedilmiş ve lafzen mecrûr olmasa da mansûb olarak gelmiştir. Bu da “مِنْ دُونِ” ifadesinin i’râbının nasb olduğu (yani mahallen mansûb kabul edildiği) anlamına gelir. Benzer şekilde şu beyitte de benzer bir i’râb yaklaşımı sergilenmiştir:

⁴⁸ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i’râb*, 130.

⁴⁹ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i’râb*, 131.

مُعَاوِيَ إِنَّا بَشَرٌ فَأَسْجَحْ ... فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلَا الْحَدِيدَا

*Ey Mu'âviye! Biz de birer insanız, o hâlde yumuşak davran... Zira biz ne dağlar gibiyiz
ne de demir gibi sert.*

Bu beyitte geçen “الْحَدِيدَا” (demir) kelimesi, “فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلَا الْحَدِيدَا” ifadesinde “الْحَدِيدَا” (demir) kelimesi, “بِالْجِبَالِ” (dağlarla) terkibine mahallen atıf yoluyla mansûb gelmiştir. Normalde “بِالْجِبَالِ” mecrûr bir kelime olduğu için “الْحَدِيدَا” kelimesinin de aynı şekilde mecrûr olması (الْحَدِيدِ) beklenirdi. Ancak burada, lafzî değil mahallî atıf söz konusudur; yani “بِالْجِبَالِ” lafzen mecrûr olsa da cümledeki konumu itibariyle mansûb bir konumda değerlendirildiği için, “الْحَدِيدَا” kelimesi bu konuma uygun biçimde mansûb gelmiştir. Sîbeveyhi (ö. 180/796), bu beyiti söz konusu i'râb özelliğine delil olarak zikretmiş ve “الْحَدِيدَا”nın mansûb okunmasını bilinçli bir gramer tercihi olarak değerlendirmiştir. Ancak Müberrid (ö. 285/898) ve onu takip eden bazı dilciler, Sîbeveyhi'nin bu yorumuna karşı çıkarak, şiirin aslî bağlamında i'râbın mecrûr olarak devam ettiğini ve “الْحَدِيدَا” biçiminin rivayet farklılığından kaynaklanan bir hata olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Buna mukabil el-A'lem ve bazı dilciler, Sîbeveyhi'nin güvenilirliğini savunmuş ve beyitteki mansûb kullanımın, aynı şiir içinde geçen başka örneklerle tutarlılık arz ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca bazı kaynaklarda beyitin Abdullah b. Zübeyr'e ait olduğu da zikredilmiş; bu da aynı beytin iki farklı şair tarafından söylenmiş olabileceği ihtimalini gündeme getirmiştir. Dolayısıyla ‘الْحَدِيدَا’ kelimesinin mansûb kullanımı, Arap şiirinde lafzî i'râbın zaman zaman anlamın önüne geçtiğini gösteren dikkat çekici örneklerinden biridir.

Arap dili literatüründe, bâ harfî normalde cer amacıyla kullanılırken; bazı nadir örneklerde, olağan işlevinden saparak farklı anlam ve yerlerde kullanılmıştır. Bu tür örnekler, şiir ve belagatte şâz (nadir, kural dışı) veya mukallab (ters yapı) olarak değerlendirilir.⁵⁰ İbn Cinnî (ö. 392/1002), harf-i cerlerin mecrûr kelimeyle kurduğu ilişkiyi açıklarken, bu yapının fiil ile doğrudan bağlantısını vurgular. Sîbeveyhi'in (ö.

⁵⁰ İbn Cinnî, *Sırru sînâati 'l-i'râb*, 136.

180/796) şu görüşüne yer verir: “مَرَرْتُ بِزَيْدٍ” (Zeyd’e uğradım.) ifadesini, sanki “مَرَرْتُ” (Zeyd’i uğradım.) demişsin gibi değerlendirir.⁵¹ Çünkü burada bulunan bâ harfi olmasaydı, “Zeyd” lafzı mansûb (nesne konumunda) olurdu. Bu görüşe dayanarak, “مَرَرْتُ بِزَيْدٍ الظَّرِيفِ” (Zarif Zeyd’e uğradım.) örneğinde “الظَّرِيفِ” lafzının, “بِزَيْدٍ” kelimesinin mahalline binaen mansûb gelmesi câiz görülmüştür. Bu yaklaşıma dayanarak, nahiv âlimleri, fiilin harf-i cer ve mecrûr bir yapıya isnat edildiği durumlarda, bunların birlikte mahallen merfû’ (özne yerine geçen bir konumda) olduğunu kabul etmişlerdir. Örneğin: “مَا جَاءَنِي مِنْ رَجُلٍ” (Bana hiçbir adam gelmedi.), “مَا قَامَ مِنْ أَحَدٍ” (Hiç kimse kalkmadı.), yine aynı şekilde, meçhûl fiil yapılarında da bu hüküm geçerlidir: “سِيرَ وَنَظَرَ إِلَى” (Zeyd yürütüldü.), “وَعُجِبَ مِنْ جَعْفَرٍ” (Câfer hakkında hayret edildi.), “وَانْقَطَعَ عَنْ زَيْدٍ” (Zeyd’den yüz çevrildi.), “وَانْقَطَعَ عَنْ مُحَمَّدٍ” (Muhammed’e bakıldı.), “وَالرَّجُلُ بِالرَّجُلِ” (Adamla ilişkisi kesildi.) gibi örneklerde, mecrûr konumundaki isimlerin mahallen merfû’ sayılmasının gerekçesi şudur: Fiilin faile isnat edildiği yapılarda, bu isimler aslen mansûb gelirken; failin düşürülmesiyle birlikte, artık onun yerini bu mecrûr yapılar doldurmuş ve fâil yerine geçmişlerdir. Bu gerekçeyle, fiil ve fâilin birlikte zikredildiği yapılarda dahi bazı özel örneklerde mahallen ref’ (özne konumunda değerlendirme) câiz görülmüştür. Örneğin: “حَبْدًا زَيْدًا” (Ne güzel kişidir Zeyd.), “حَبْدًا هِنْدًا” (Ne güzel kadındır Hind.) bu ifadelerde ise, fiil ve fail birlikte bulunsa da asıl anlam bakımından fail konumunda olan unsurun mahallen ref’ kabul edildiği görülmektedir. O hâlde, fiil-fail yapılarında böyle bir hüküm mümkünse, harf-i cer ile mecrûrun birlikte mahallen merfû’ olması çok daha evlâdır. Çünkü bu iki unsur (harf-i cer ve mecrûr) birbirinden bağımsız düşünülemez; araya zarf veya başka bir unsur sokulamaz. Bu sıkı bütünleşmeyi gösteren bir diğer delil de Arapların harf-i cer ile mecrûru adeta tek bir unsur gibi değerlendirmesidir. Nitekim: “مَرَرْتُ بِي” (Kendim uğradım.), “الْمَالُ لِي” (Mal benimdir.)

⁵¹ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i’râb*, 131.

gibi örneklerde, “ي” ve “لي” kelimelerindeki yâ harfinin sakin (cezmlı) oluşu ve tek bir harfli yapıda bulunmaları, onların bâ ve lâm harflerine tamamen bağlı olduğunu, bu harflerden bağımsız düşünülmediklerini göstermektedir. Çünkü bu zamirler hem kısa hem harekesizdir; bu da onların zayıf ve tek başına varlık gösteremeyecek konumda olduklarını ortaya koyar. Bu sebeple, Araplar harf-i cerrin hazfını (düşürülmesini) ve mecrûrun cerli hâlinin bırakılmasını hoş karşılamamışlardır. Ancak bu konuda nadir istisnalar vardır. Bunlardan biri, Sîbeveyhi’nin (ö. 180/796) naklettiği şu ifadedir: “اللَّهِ لَا قَوْمَ” (Allah’a yemin ederim ki mutlaka kalkacağım). Bu ifade, özellikle haber cümlelerinde (soru yapısında değil) bâ harfinin düşürüldüğü, ancak mecrûrun cerli hâlinin korunduğu nadir bir istisnadır. Normalde kasem yapılarında bâ harfi kullanılarak “بِاللَّهِ لَا قَوْمَ” (Allah’a yemin ederim ki mutlaka kalkacağım.) denir; ancak burada bâ harfi düşmüş, kelime lafzen cerli kalmış ve yemin anlamı yine korunmuştur. Bu tür kullanımlar, Arap dilinde yemin edatlarının bazen harf olmadan da işlevlerini sürdürebildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), el-Esved b. Ya‘fûr’a ait olan şu beyitte bâ harfinin maktûb (tersine çevrilmiş) bir kullanıma sahip olduğunu belirtir:⁵²

فَأَضْبَحْنَ لَا يَسْأَلْنَهُ عَنْ بَمَا بِهِ ... أَصْعَدَ فِي غُلُوِّ الْهَوَىٰ أَوْ تَصَوَّبَا

Kadınlar, onun başına gelenleri ya da düşüp düşmediğini artık sormaz oldular.

Bu beyitte şair, عَن harf-i cerrinden sonra gelmesi gereken mecrûrun önüne bâ harfini zâid olarak getirmiş ve cümle yapısını bozmuştur. Bu da bâ harfinin alışılmadık yerlerde kullanıldığı nadir örneklerdendir.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin yer değiştirerek kullanımı bağlamında bazı şiir örnekleri ve nahiv tartışmaları sunar. Öncelikle Ahmed b. Yahyâ’dan naklen okuduğu şu beyit üzerinde durur:⁵³

⁵² İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i‘râb*, 136.

⁵³ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i‘râb*, 136.

إِذَا لَا قَيْتَ قَوْمًا فَاسْأَلِيهِمْ ... كَفَى قَوْمًا بِصَاحِبِهِمْ خَبِيرًا

Bir toplulukla karşılaştığında onlara sor; onlar hakkında bilgi vermek için dostları yeterlidir.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bu beyitteki yapıyı mukallab olarak değerlendirir. Aslında anlam “كَفَى بِقَوْمٍ خَبِيرًا صَاحِبُهُمْ” (Bir topluluğa, haber veren kimseler olarak dostları yeter.) şeklinde olmalıdır. Şair burada lafzî yapıyı değiştirerek bâ harfini “sâhib” kelimesine getirmiş, hâlbuki anlamca bâ’nın “قَوْم” kelimesine ait olması gerekir. Çünkü bilgili olan dost değil, hakkında bilgi verilen grup özne konumundadır.

2.1.1 İlşâk (الإِلصَاقُ)

İlşâk (الإِلصَاقُ) kelimesi sözlükte “لَصِقَ - يَلْصُقُ - لُصُوقًا” fiilinden türeyip yapışmak, tutunmak ve sıkıca bağlanmak anlamlarında kullanılır. Bu fiilin “لَصِقَ” dördüncü baktan gelen kullanımı, Temîm kabilesine ait olup Halîl b. Ahmed’in (ö. 175/786), ifadesine göre asıl ve esas alınan şekildir. Kays kabilesi bu fiili “لَسِقَ” şeklinde söylemiş, bunu daha düzgün bulmakla birlikte Temîm lehçesinin yerini tutmamıştır. Rebi’a kabilesinin kullandığı “لَزَقَ” şekli ise, Halîl’in değerlendirmesine göre bu fiilin en çirkin formudur.⁵⁴ Sîbeveyhi’nin (ö. 180/796) “ilşâk” terimini oluştururken, Halîl’in lügat açısından en zayıf lafız olarak nitelendirdiği “لَزَقَ” kökünü esas alması dikkat çekicidir.⁵⁵ Bu tercih, iki âlimin yaklaşım farkını ve “لَزَقَ” fiilinin yaygınlığını gösterir. Aynı kökten türeyen ve geçişli (müteaddî) formda kullanılan “الْأَلَصَقَ” fiili ise, “başka bir şeyi bir şeye yapıştırmak”

⁵⁴ Halîl b Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘ayn*, 5/64.

⁵⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/217.

anlamına gelir.⁵⁶ Bu anlam, ilerleyen dönemlerde bâ harfinin taşıdığı “ilşâk” (yapıştırma, bitiştirme) işlevine dair dilbilgisel açıklamalara zemin teşkil eder.

Nahiv ilminde bâ harfi, fiillerle mecrûr isimler arasında anlam ilişkisi kuran temel bir harfi cer olarak değerlendirilir. Sîbeveyhi (ö. 180/796), *el-Kitâb* adlı eserinde bâ harfinin başta ilşâk (yapıştırma, temas) ve ihtilâf (karışma, iç içe olma) olmak üzere bazı asli anlamlar taşıdığını belirtir.⁵⁷ Bu bağlamda bâ harfiyle kurulan cümlelerde fiilin etkisinin mef'ûle doğrudan ulaştığını gösteren şu örnekleri zikreder: “حَرَجْتُ بِرَيْدٍ”

(Zeyd'i çıkardım.), “دَخَلْتُ بِهِ” (Onunla girdim.), “ضَرَبْتُهُ بِالسَّوْطِ” (Onu kırbaçla dövdüm).

Bu tür kullanımlarda fiille nesne arasında doğrudan ilişki ve fiziksel temas ilişkisi kurulmuştur. Özellikle “ضَرَبْتُهُ بِالسَّوْطِ” cümlesinde, dövme fiilinin vasıta ile doğrudan bağlantısı bâ harfi aracılığıyla ifade edilmiştir. Bu örneklerde bâ harfi, fiil ile nesne arasında doğrudan ilişki kurarak, eylemin etkisinin nesneye ulaştığını vurgular. Böylece ilşâk anlamı bâ harfinin en belirgin ve asli manası olarak değerlendirilmiştir. Sîbeveyhi (ö. 180/796), bu kullanım biçimlerini açıklarken bâ harfini yalnızca ilşâk anlamıyla sınırlamaz; bununla birlikte, Ebû Hayyân (ö. 745/1344), İbn Hişâm (ö. 761/1360) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi sonraki nahiv âlimleri, Sîbeveyhi'nin bâ harfine yalnızca ilşâk anlamı verdiğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁸ Ancak ilşâk, onun nazarında bâ harfinin anlam sahasının merkezinde yer alır. Nitekim bâ harfinin yemin edatlarıyla olan semantik ilişkisini açıklarken “و” harfinin bâ harfinin konumunda olduğunu ifade eder. Bu tür karşılaştırmalar, onun bâ harfinin işlevini yalnızca ilşâkla sınırlamadığını, fakat ilşâk anlamını her daim bünyesinde taşıdığını göstermektedir.

Ebû 'Alî el-Fârisî (ö. 377/987), müteaddî bir fiilin doğrudan mef'ûl alabilmesine rağmen harf-i cerr ile birlikte kullanılmasını, bu yapının fiile ek bir anlam değeri kazandırmasıyla açıklar. Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “فَاسْخُوا بِرُءُوسِكُمْ”

⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/329.

⁵⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/217.

⁵⁸ Ebû Hayyân, *İrtişâfü'd-ğarab*, 1695 /4; Ebu Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, thk. Fahreddin Kabâve (İstanbul: Darü'l-Lübâb, 2018), 148; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem (Beyrut: Dârü'l- Buhûs el-İlmiyye, 1399), 157.

“Başlarınızı meshedin!”⁵⁹ ifadesine dikkat çeker. Ona göre, “امْسَحُوا رُءُوسَكُمْ” (Başlarınızı meşhedin!) denildiğinde fiil temas içerebilir ama bu temasın zorunlu olup olmadığı açık değildir; çünkü Arapçada “مَسَحْتُ رَأْسَ فُلَانٍ” (Falancanın başını mesh ettim.) sözü, el ıslak olmasa bile kullanılabilir. Buna karşılık âyette geçtiği gibi “وامْسَحُوا رُءُوسَكُمْ” dendiğinde bâ harfi fiile ilşâk anlamı yükler ve özne ile nesne arasındaki fiziksel temasın gerçekleştiğini vurgular. Bu yorumu daha da geliştiren İbn Teymiyye (ö. 728/1328), *Şerhu’l-’Umde*’de bâ harfinin bu bağlamda teb’îz (kısmen yapmak) anlamında değil, bizzat ilşâk ifade etmek üzere geldiğini açıkça belirtir. Ona göre Araplar “مَسَحْتُ بَعْضَ رَأْسِي” (Başımın bir kısmını meshettim.) ve “مَسَحْتُ بِجَمِيعِ رَأْسِي” (Başımın tamamını meshettim.) diyebilirler; eğer bâ harfi gerçekten “teb’îz” anlamına gelseydi bu iki ifade birbiriyle çelişirdi. Oysa bâ harfi burada fiile temas ve yapıştırma boyutu katar: “وامْسَحُوا رُءُوسَكُمْ” emri, “Başlarınıza temas ederek mesh edin” anlamına gelir. Bu kullanım, başa temas eden unsurun su olduğunu ve fiilin bu temas aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir. Eğer sadece “امْسَحُوا رُءُوسَكُمْ” denmiş olsaydı, bu suyun varlığını bildirmezdi; zira “مَسَحْتُ رَأْسَ الْيَتِيمِ” (Yetimin başını okşadım.) veya “مَسَحْتُ الْحَجَرَ” (Taşı mesh ettim.) ifadelerinde meshedilene herhangi bir şey temas ettirilmez. İşte bu sebeple, teyemmüm âyetinde de bâ harfi yer almış ve toprağın elle ve yüzle temas ettirilmesi gerektiği açıklık kazanmıştır.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin ilşâk anlamını açıklarken şu örneği verir:⁶⁰ “أَمْسَكْتُ زَيْدًا” (Zeyd’i tuttum). Bu yapı, öznenin nesneyle doğrudan temas ettiğini gösterebileceği gibi, temas olmadan da onun hareketini engellemiş olabileceğini ifade eder. Ancak “أَمْسَكْتُ بَزِيدٍ” (Zeyd’i tuttum.) denildiğinde, bâ harfinin aracılığıyla öznenin nesneye fiziksel olarak temas ettiği ve bu temasın etki alanıyla birleştiği açıkça ortaya

⁵⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 118, el-Mâide 5/6.

⁶⁰ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i’râb*, 1/123.

konur. İbn Cinnî'nin bu açıklaması, bâ harfinin görevini sadece dil bilgisi açısından değil, anlam ve kullanım yönünden de etkili bir şekilde ortaya koyar. Bu bakımdan İbn Cinnî, Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) bâ harfine yüklediği temas/ilişki kurma fikrini derinleştirerek, bâ harfinin hakikî ilşâk anlamını sistematik biçimde tanımlar.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfinin Arapçada kazandığı farklı anlamları sınıflandırarak örnekler eşliğinde açıklar. Bu çerçevede bâ harfinin ilşâk anlamıyla kullanımına dair şu örneği verir:⁶¹ “وَصَلْتُ هَذَا بِهَذَا” (Bunu bununla birleştirdim). Bu örnekte, iki unsurun doğrudan birleştiği, aralarında fiziksel bir temasın kurulduğu ifade edilmektedir.

Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), *Şerhü'l-Kâfiye* adlı eserinde ilşâk anlamını açıklarken şu örnekleri verir: “بِهِ دَاءٌ” (Onda bir hastalık var.) örneğiyle doğrudan fiziksel yapışmayı, “مَرَرْتُ بِهِ” (Onun yanından geçtim.) örneğiyle ise yakınlık temelli yönelimi ifade eden bâ kullanımını açıklar.⁶² Bu örneklerden ilki, fiil ile mef'ûl arasında gerçek, doğrudan bir temasın bulunduğu hakikî ilşâk, ikincisi ise temassız ama bağlamsal yakınlık üzerinden kurulan mecazî ilşâk şeklinde değerlendirilebilir. Rađî bu ayrımı terim olarak zikretmez; ancak verdiği örnekler, onun bu iki düzeyi fiil–mef'ûl ilişkisinin doğasına göre ayırt ettiğini göstermektedir. Ayrıca bâ harfinin isti'âne anlamında kullanıldığı “كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ” (Kalemle yazdım.) gibi kullanımlarda da bu anlamın “مَجَازٌ عَنْ” (İlşâk anlamından mecaz yoluyla türediğini...) olduğunu ifade ederek, bâ harfinin taşıdığı anlamların merkezinde yine ilşâk fikrinin bulunduğunu belirtir. Yemin harfleri bağlamında ise bâ harfinin yerine kullanılan vav harfinin de bu işlevi devraldığını, çünkü “تَلَصُّقُ فِعْلٍ الْقَسَمِ بِالْمُقْسَمِ عَلَيْهِ” (Yemin fiilini yemin edilen unsura bağlar.) hükmünü koruduğunu ifade eder.⁶³

⁶¹ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye*, thk. Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420), 1/362.

⁶² Necmüleimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî) Rađî, *Şerhü'l-Kâfiye* (Beyrut: Dârü'l-Kutub el-İlmiyye, 1975), 4/280.

⁶³ Rađî, *Şerhü'l-Kâfiye*, 4/300.

Kurtubî (ö. 671/1273), Bakara sûresi 188. âyette geçen ﴿وَتُذَلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ﴾

“(Mallarınızı) hâkimlere vermeyin...”⁶⁴ ifadesini yorumlarken, bâ harfinin rüşvetin doğrudan hâkimlere yöneltilmesini sağlayan bir unsur olduğunu belirtir. Âyette geçen “بِهَا” yapısındaki bâ harfî, bazı nahiv âlimlerince de ilşâk anlamında değerlendirilmiştir.

Malların, hüküm sürecini etkilemek amacıyla hâkimlere sunulması, bu harf aracılığıyla adeta onlara yapıştırılması şeklinde yorumlanmıştır. İbn ‘Atiyye (ö. 541/1146) de benzer şekilde, söz konusu bâ harfinin hükmün yönünü değiştirecek ölçüde bir etki taşıdığını ve bu etkinin, malın bilerek yöneltilmesiyle sağlandığını ifade eder. Böylece bâ harfî, bu bağlamda mecazî bir yönelme ve bağ kurma işlevi kazanmış olur.⁶⁵

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi kitâbi't-Teshîl* adlı eserinde bâ harfinin temel anlamını ilşâk olarak ele alır ve bu anlamı esas kabul eder.⁶⁶ Ona göre bâ, fiil ile mef'ûl arasında doğrudan veya dolaylı bir ilişki kurar; bu da bâ harfinin bazen hakikî, bazen mecâzî ilşâk anlamıyla kullanıldığını gösterir.⁶⁷ “مررتُ

بَزَيْدٍ” (Zeyd’e uğradım / Zeyd’in yanından geçtim.) örneğinde bâ harfî, fiilin Zeyd’e doğrudan değil, dolaylı olarak, yani yanından geçme anlamında yöneldiğini belirterek mecâzî bir ilşâk ilişkisi kurar. Buna karşılık “أَمَسَكْتُ بَزَيْدٍ” (Zeyd’i tuttum.) örneğinde bâ

harfî, fiil ile nesne arasında doğrudan fiziksel temas bulunduğunu gösterir ve bu da bâ harfinin hakikî ilşâk anlamında kullanıldığını ortaya koyar. Ebû Hayyân el-Endelüsî, bâ harfinin Ta’diyye, sebebiyye, isti’âne, zarfıyye, muşâhabe, ve teb’îd gibi farklı anlamlarda kullanılabildiğini kabul eder. Ancak bu anlamların bâ harfine, onun asıl görevi olan ilşâk anlamı üzerinden yüklenen fer’î işlevler olduğunu ve bâ harfinin temel anlamının ilşâk olarak kalmaya devam ettiğini vurgular.⁶⁸ Bâ harfinin hangi bağlamda kullanılırsa kullanılsın ilşâk özelliğini koruduğunu, diğer anlamların ise bâ harfî ile bazen birlikte bulunduğunu, bazen de ondan ayrıldığını açıkça ortaya koyar.

⁶⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 36, el-Bakara 2/188.

⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi'l-Kur’ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buḥârî (Riyad: Dâru ‘Âlemi’l-Kutub, 2003), 2.

⁶⁶ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi't-Teshîl*, thk. Hasan Hindâvî (Dımaşk: Dârü'l-Kalem - Dâr Kunûzi İşbîliyye, ts.), 11/190.

⁶⁷ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/190.

⁶⁸ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/191.

İbn Hişâm (ö. 761/1360), *Muğnî'l-lebîb* adlı eserinde bâ harfinin ilk ve en temel anlamı olarak “ilşâk” anlamına yer verir ve bu anlamın bâ harfinden ayrılmadığını, onunla daima birlikte olduğunu vurgular.⁶⁹ Bu yaklaşımıyla öncekilerin çizgisini takip etmekte ve bâ harfini yalnızca ilşâk anlamında kabul etmektedir. İbn Hişâm el-Ensârî, bâ harfinin ilşâk anlamını, tıpkı Ebû Hâyyân (ö. 745/1344) gibi hem hakikî hem mecazî olarak ikiye ayırmakta, ancak bu ayrımı daha sistematik ve örneklerle zenginleştirilmiş biçimde ele almaktadır. ﴿حَتَّى يَتَوَفَّيَهُنَّ الْمَوْتُ...﴾ “O kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın).”⁷⁰ âyetinde yer alan “فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ” “onları evlerde tutun” ifadesi, fiziksel bir yakalama değil, sosyal/mekânsal bir hapsedilme anlamı taşımaktadır. Fiil, burada nesneye doğrudan temas etmemekte; onun dışarı çıkma özgürlüğünü ortadan kaldırarak bir tür hükmî kısıtlama getirmektedir.

Mecazî ilşâk kapsamında değerlendirilen fiil–mef’ûl ilişkilerinden biri de “مَرَزْتُ” (Zeyd’e uğradım.) örneğinde görüldüğü gibi, bâ harfinin dolaylı bir yönelimi ifade ettiği durumlardır. Bu tür yapılarda fiilin etkisi nesneye doğrudan temas etmez; onun yakınından geçme, çevresinde bulunma, dolaylı bir ilişkide bulunma gibi anlamlar taşır. Söz konusu örnekte, bâ harfi aracılığıyla kurulan ilişki, Zeyd’in bizzat kendisine yönelmiş bir geçiş değil, onun bulunduğu mekâna yahut o mekâna yakın bir noktaya yönelmeyi ima eder. Bu kullanım, fiilin hükmî düzlemde bir temas kurduğunu ve bu bağlamda mecazî ilşâk örneği oluşturduğunu göstermektedir. Bu tür yapılarda bâ harfinin taşıdığı anlam kadar, onun gramerdeki yeri de tartışma konusudur. Nitekim bu yapıyla doğrudan anlam ilişkisi kurulan “مَرَزْتُ بِأَخِيكَ” (Kardeşine uğradım.) cümlesi, bâ harfinin hazfinin caiz olup olmadığı meselesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sîbeveyhi (ö. 180/796), bu örneği ele alırken bâ harfinin anlamını değil, gramer içindeki işlevini esas alır ve bu harfin kaldırılmasının mümkün olmadığını açıkça ifade eder. Bu bağlamda, bâ harfiyle kullanılan fiillerin, bâ harfi olmadan kullanıldığında farklı anlamlar kazandığını belirtir. Nitekim “رَبِحْتُ الدِّرْهَمَ” (Dirhemi kazandım.) ifadesinde bâ harfinin bulunmaması fiili

⁶⁹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğnî'l-lebîb 'an kütübî'l-e'ârîb*, 148.

⁷⁰ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 89, en-Nisâ 4/15.

doğrudan nesneye bağlarken; “رَبِحْتُ بِالْذِّهْمِ” (Dirhemle kazandım.) örneğinde bâ harfi fiil ile mecrûr arasında vasıta ve ilişki kurar. Ardından, hocası Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî’ye (ö. 175/786) dayandırdığı şu hükmü aktarır: “Bu caiz değildir; tıpkı ‘مَرَزْتُ’ diyemeyeceğin gibi. Çünkü kastın esasen ‘بِأَخِيكَ’ ifadesidir.” Bu açıklamadan hareketle İbn Cinnî, bâ harfinin hazfinin caiz olmadığını ifade eder.⁷¹ Ahfeş’ten nakledilen görüşe göre aynı anlam, bâ harfi yerine “عَلَى” harfiyle de verilebilir. Bu görüşü destekleyen delil olarak şu âyet zikredilir: ﴿وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ﴾ “Şüphesiz sizler (yolculuklarınız sırasında) sabah akşam onların (harap olmuş) yurtlarına uğrayıp duruyorsunuz.”⁷² Bu kullanımdaki “عَلَى” harfi, yerin üzerinden geçişi veya yönelimi ifade eder; bu da bâ harfiyle kurulan dolaylı ilişkiye paralel bir anlam düzlemini ortaya koyar. Öte yandan, Ahfeş dışındaki dilciler, fiille mecrûrun kurduğu ilişkinin niteliğini, fiilin etkisinin nesneye ne ölçüde yöneldiğine göre ayırırlar. Aynı şekilde “أَمْسَكْتُ بِرَيْدٍ” (Zeyd’i tuttum.) ve “صَعِدْتُ عَلَى السَّطْحِ” (Dama çıktım.) örneklerinde olduğu gibi, eğer fiil mecrûra doğrudan yönelmiş ve temas etmişse bu hakikî ilşâk; yalnızca yakınlık kurulmuşsa bu mecazî ilşâk olarak değerlendirilir. Bu kavramsal ayrımın şiir örnekleriyle somutlaştığı pek çok kullanım vardır. Örneğin el-’Â’sâ’ya (ö. 7/629) atfedilen şu beyitte:

وَبَاتَ عَلَى النَّارِ تَشُبُّ لِمَقْرُورَيْنِ يَضْطَلِيَانِ

Soğuktan üşüyen iki kişinin ısınması için bir ateş yakılıyordu ve o ateşin başında (yanında) geceliyorlardı.

Burada ateşin tam üstünde değil, çevresinde bulunmak vurgulanır; bu da doğrudan temas değil, dolaylı bir ilişki kurulduğunu, yani mecazî bir ilşâk anlamının söz konusu olduğunu gösterir. Aynı şekilde, Beni Selûl kabilesinden bir şaire atfedilen şu beyitte de benzer bir ilişki dikkat çeker:

⁷¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/395.

⁷² Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 498, es-Sâffât 37/137.

وَلَقَدْ أَمَرْتُ عَلَى اللَّيْمِ يُسَبُّونِي ... فَمَضَيْتُ ثُمَّ قُلْتُ: لَا يَعْنِينِ

Bana söven bir alçağın yanından geçerken, onun beni kastetmediğini düşünerek yoluma devam ettim.

Burada “مَرَزْتُ” fiili doğrudan temas değil, yanından geçmeyi anlatmakta ve mecazî ilşâk bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Cerîr b. Atıyye’ye (ö. 110/728) ait bir diğer örnekte ise bâ harfî kullanılmaksızın fiilin doğrudan mef’ûle yöneldiği görülmektedir:

كَلَامُكُمْ عَلَيَّ إِذَا حَرَامٌ ... تَمُرُّونَ الدِّيَارَ وَلَمْ تَعُوجُوا

Bizim evin yanından geçerken bize uğramıyorsunuz. Öyleyse sizinle konuşmak bana haram olsun!⁷³

Bu beyitte geçen “تَمُرُّونَ الدِّيَارَ” (Evlerin yanından geçiyorsunuz.) ifadesi bâ harfî olmaksızın kullanılmıştır. Nahiv âlimleri, bu yapının bâ harfî takdir edilerek okunması gerektiğini belirtmişlerdir. Zira “مَرَزْتُ بِالدِّيَارِ” (Evlerin yanından geçtim.) kalıbı Arap dilinde yerleşik ve yaygın bir kullanımdır. Bu nedenle, beyitteki yapı da örfî kullanıma göre değerlendirilmiş ve bâ harfî takdir edilmiştir.

Züheyr b. Ebû Sülma’nın (ö. m. 609) şu beyti de fiil ile mef’ûl arasında kurulan dolaylı ilişki açısından anlamlıdır:

رَأَيْتُ ذَوِي الْحَاجَاتِ حَوْلَ بُيُوتِهِمْ ... قَطِينًا لَهَا حَتَّى إِذَا أَنْبَتَ الْبَقْلُ

Yağmur yağıp otlar yeşerinceye kadar, evlerinin çevresinde köleleri gibi bekleyen ihtiyaç sahiplerini gördüm.

Bu beyitte geçen “حَوْلَ بُيُوتِهِمْ” ifadesi, kişilerin evlerin içinde değil çevresinde beklediğini göstermektedir. Ancak anlam bakımından bu kişilerle evler arasında sıkı bir

⁷³ Celal Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî’nin Muğni’l-lebîb Adlı Eseri Bağlamında Şiirle İstişâd (Edatlar Bölümü)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 142.

ilişki kurulduğu açıktır. Dolayısıyla burada da doğrudan temas değil, yer merkezli ve dolaylı bir ilişki kurularak mecazî ilşâk oluşturulmuştur.

Bâ harfinin en temel ve özgün işlevlerinden biri olan ilşâk, klasik nahiv geleneğinde hem dil bilgisel hem de anlam yönünden kapsamlı biçimde incelenmiştir. Bu çerçevede Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/786) lehçelere dayalı sözlük açıklamalarıyla başlayan değerlendirmeler, Sîbeveyhi (ö. 180/796) tarafından ilşâk anlamı merkezinde sistematik hâle getirilmiştir. İbn Cinnî (ö. 392/1002), bu harfin fiil ile mef'ûl arasında kudret ve temas ilişkisi kurduğunu belirtirken; İbn Mâlik (ö. 672/1274), farklı anlamları sistematik biçimde sınıflandırmıştır. Râdî, bâ harfinin çeşitli anlamları arasında geçişler kurarak ilşâkî merkezî konumunu vurgulamış; Ebû Hâyyân ve İbn Hişâm (ö. 761/1360) ise bâ harfinin hakikî ve mecazî ilşâk biçimlerini açıkça ayırt etmişlerdir. Bütün bu yaklaşımlar, bâ harfinin ilşâk anlamının hem tarihsel bir devamlılık taşıdığını hem de derinlemesine bir anlam yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle bâ harfinin, fiil ile mef'ûl arasında fiziksel temas, yakınlık, aracılık ve mecazî bağ kurma işlevi, onun Arap dilindeki vazgeçilmez konumunu belirlemiştir. Bu yönüyle ilşâk, yalnızca bir anlam değil, bâ harfinin taşıdığı diğer anlamların da (Ta'diyye, isti'âne, sebebiyyet vb.) temelinde yer alan bir kavramsal çekirdek olarak değerlendirilmelidir. Sonuç olarak bâ harfi, hangi bağlamda kullanılırsa kullanılsın, özünde bir temas, ilişki kurma ve yönelme aracı olarak işlev görmektedir; bu işlev ise en yoğun biçimde ilşâk kavramıyla karşılık bulmaktadır.

2.1.2 Ta'diyye (التَّغْيِيَةُ)

Ta'diyye (التَّغْيِيَةُ) kelimesi sözlükte “عَدَا – يَغْدُو – عَدَا” fiilinden türeyip sözlükte “sınırı aşmak, taşmak, saldırmak, başkasının alanına girmek, koşmak, hızlı yürümek” gibi anlamlarda kullanılır. Bu fiil, Arapçada genellikle bir eylemin kendi doğal sınırları dışına yönelmesini, başkasının alanına tecavüz etmesini veya bir şeyi aşır geçmesini ifade eder. Nitekim “عَدَا طَوْرَهُ” (Kendi sınırını aştı.) ve “عَدَا قَدْرَهُ” (Haddini aştı.) gibi kalıplaşmış

kullanımlarda bu anlam açıkça görülür. Aynı kökten gelen “عُدْوَان، اِغْتِدَاء، عَدَاء، عَدْوَى،” gibi türevler de genellikle zulüm, saldırı ve haksızlık bağlamında değerlendirilir.⁷⁴

Ta‘diyye “تَعْدِيَّة” kelimesi, “عَدَا” fiilinden türetilmiş olup “تَفْعِيل” bâbında bir mastardır. Nahiv ilminde ise bu kelime, bir fiilin etkisinin failden mef’ûle aktarılmasını; yani fiilin geçişli hâle getirilmesini ifade eder. Bu bağlamda ta‘diyye, bâ harfinin, bir fiilin nesneye yöneltilmesini sağlayarak onu müteaddî kılmadaki işlevini açıklamak üzere kullanılan teknik bir terimdir. Doğrudan nesne alabilen fiillerin bâ harfi ile kullanılmasına gerek yoktur. Ancak bâ harfinin eklenmesi bazen anlam genişlemesine, vurgunun değişmesine veya farklı bir bağlamda kullanımına imkân tanır.⁷⁵

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin bazı fiillerle birlikte kullanıldığında ta‘diyye işlevi üstlendiğini belirtir. Ancak bu terim üzerinden değerlendirme yapmaz. Ona göre, “سَمَّيْتُهُ زَيْدًا” (Ona Zeyd ismini verdim.) ve “سَمَّيْتُهُ بِزَيْدٍ” (Onu Zeyd ile isimlendirdim.) örneklerinde bâ harfi zâid olmayıp, fiilin mef’ûle doğrudan veya bâ harfi ile ulaşmasını sağlayan bir unsurdur.⁷⁶ Aynı şekilde, “كُنَّيْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ” (Ona Ebû Abdullah künyesini verdim.) ve “كُنَّيْتُ بِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ” (Onu Ebû Abdullah ile künyeledim.) ifadelerinde de bâ harfi fiil ile mef’ûl arasında anlam irtibatı kurar. Bu örneklerde bâ harfi, fiile doğrudan geçişlilik kazandıran bir vasıta olarak görev yapar. İbn Cinnî (ö. 392/1002), bu görüşünü daha da desteklemek üzere şu örnekleri zikreder: “جِئْتُ” (Ona geldim.) ve “جِئْتُ إِلَيْهِ” (Ona yöneldim.), “خَشَّتُ صَدْرَهُ” (Onun gönlünü incittim.) ve “خَشَّتُ بِصَدْرِهِ” (Onun göğsüyle hırçınlaştım). Bu çiftli kullanımlarda bâ harfinin, mef’ûle ulaşım yolunu değiştirdiği ve anlamda incelik sağladığı görülür. Ayrıca, “فَرَّقْتُهُ” (Onu ayırdım.) ve “فَرَّقْتُ مِنْهُ” (Ondan ayrıldım.), “جَزَعْتُهُ” (Onu ürküttüm.) ve “جَزَعْتُ مِنْهُ” (Ondan korktum.) gibi fiillerin aslen harf-i cer ile kullanılması gerektiğini ifade eder. Bu fiiller kolaylık sağlamak amacıyla

⁷⁴ Halil b Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-‘ayn*, 2/213.

⁷⁵ Ahmed Muhtar Ömer, *Mu‘cemu’s-savâb el-luğavî* (Kahire: Alem el-Kütüb, 2008), 904.

⁷⁶ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i‘râb*, 136.

zaman zaman harf-i cer olmadan da kullanılabilmiştir. İbn Cinnî'ye göre bu fiiller, “بَطَرْتُ” (azdım), “أَشَرْتُ” (büyüklendim), “عَرَضْتُ” (hareketlendim) ve “هَبِطْتُ” (hareketlendim) gibi harf-i cer ile anlam kazanan ve kendi başına geçişli olmayan fiillerle aynı grupta değerlendirilir.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfinin anlamlarını sınıflandırdığı eserinde, onun “التعدية” yani geçişlilik kazandırma işlevine de özel bir yer ayırır. Fiil ile mef’ûl arasında anlam köprüsü kuran bu kullanımda bâ harfî, fiile bir tür yönelim kazandırmakla kalmaz; aynı zamanda o fiilin nesneyle kurduğu ilişkiyi de şekillendirir. İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfinin bu yönüyle, geçişlilik sağlayan “nakil hemzesinin” üstlendiği görevi karşılayabileceğine dikkat çeker.⁷⁷ Bu işlev, özellikle Kur’ân-ı Kerîm’de bâ harfiyle kurulan yapılar üzerinden açıklık kazanır. Örneğin, ﴿ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ﴾ “Allah ışıklarını yok eder.”⁷⁸ âyetinde “ذَهَبَ” fiili aslında kendi başına nesne alamayan bir fiil iken, bâ harfiyle birlikte kullanıldığında, “نُورِهِمْ” kelimesi mef’ûl anlamı kazanır. Aynı şekilde ﴿يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ “Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek. Onlerini her aydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık çökünce dikilip kalırlar. Allah dileyseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁷⁹ Âyetinde de fiil, bâ harfî sayesinde geçişli bir yapıya dönüşmüştür. Bu bağlamda, özellikle Elmalılı Hamdi Yazır’ın meali, bâ harfinin ta’diyye anlamındaki işlevini yansıtan bir çeviri anlayışı sergilerken, Diyanet İşleri Başkanlığı meali bu semantik ayrıntıyı vurgulamamaktadır. Tezin yöntem kısmında Diyanet meali esas alınmakla birlikte, bu gibi özel durumlarda Elmalılı’nın çevirisine atıf yapılması tercih edilmektedir. Nitekim, Elmalılı Hamdi Yazır söz konusu ayeti şu şekilde çevirmiştir: “Allah, onların nurunu giderdi.”⁸⁰ Bu çeviride bâ harfinin fiile kattığı

⁷⁷ Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Ceyyânî İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Kahire: Dârü'l-Hicr, 1990), 3/149.

⁷⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 5, el-Bakara 2/17.

⁷⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 5, el-Bakara2/20.

⁸⁰ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, thk. Lütfullah Müftüoğlu (İstanbul: Frekans Yayın Dağıtım, ts.), 9, el-Bakara 2/17.

geçişlilik net biçimde aktarılmış, “giderdi” fiiliyle “ذَهَبَ” fiilinin bâ harfîyle kazandığı anlam karşılanmıştır.

Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), bâ harfinin ta‘diyye anlamında kullanımını diğer harf-i cerlerden ayırır ve bu özelliğin yalnızca bâ harfine özgü olduğunu belirtir. Ona göre, tüm harf-i cerler geçişsiz fiilleri mef‘ullerine ulaştırmak için kullanılabilir. Ancak burada kastedilen “mutlak ta‘diyye” “التَّعْدِيَةُ الْمُطْلَقَةُ”, fiilin anlamını başka bir hâle nakletmek ve değiştirmektir; bu, if‘âl ve tef‘îl bablarında olduğu gibi, fiilin nesneye doğrudan etki edecek şekilde güçlendirilmesini ifade eder.⁸¹ Mesela “ذَهَبْتُ بِهِ” (Onu götürdüm.) ifadesinde bâ, “أَذْهَبْتُهُ” (Onu götürdüm, yok ettim.) anlamındadır. Yine “قُمْتُ بِهِ” (Onu ayağa kaldırdım.) örneğin; “أَقَمْتُهُ” (Onu kaldırdım.) anlamını taşır. Bu tür kullanımlarda bâ harfî, sabit (müstakar) değildir; aksine fiili nesneye yöneltmek, onu doğrudan etkilemek amacıyla kullanılır.⁸²

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin ta‘diyye anlamını açıklarken Kur‘ân-ı Kerîm’de geçen şu âyeti örnek olarak gösterir: “إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَىٰ ۖ عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءَ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ” *“Şüphesiz Kârûn, Mûsâ’nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: “Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez.”*⁸³ Bu âyette geçen “لَتَنُوءَ بِالْعُصْبَةِ” ifadesindeki “نَاءَ” fiili doğrudan mef‘ul alabiliyorken bâ harfî ile malın ağırlığını topluluğa yöneltmekte ve onu etkilemektedir. Dolayısıyla fiil nesneye yönelmekte ve bâ harfî, bu yönelmenin aracı hâline gelmektedir. Ebû Hayyân burada bâ harfinin fiile geçişlilik kazandırdığını ifade eder.⁸⁴

⁸¹ Rađî, *Şerhü’l-Kâfiye*, 4/280.

⁸² Rađî, *Şerhü’l-Kâfiye*, 4/142.

⁸³ Altuntaş - Şahin, *Kur‘ân-ı Kerîm Meâli*, 433, el-Kasas 28/76.

⁸⁴ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 6/281.

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde if'âl babının başındaki hemze ile anlam ve işlev açısından birbirinin yerine kullanılabileceğini belirtmiştir.⁸⁵ “ذَهَبَ زَيْدٌ” (Zeyd gitti), “ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ” (Zeyd'i götürdüm) ve “أَذْهَبْتُهُ” (Onu götürdüm). Bu örneklerde “ذَهَبَ” fiili geçişsiz (lâzım) bir fiil olup bâ harfîyle birlikte kullanıldığında geçişli (müteaddî) hâle gelir. Bu tür bir yapı, Kur'ân'daki Bakara Sûresi 17. âyette de görülür İbn Mâlik (ö. 672/1274) bu âyetteki “ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ” ifadesini, bâ harfinin ta'diyye işlevine örnek olarak değerlendirmiştir. Ona göre bâ harfî, geçişsiz olan “ذَهَبَ” fiiline mef'ûl alma imkânı kazandırmış; böylece “Allah onların nurunu giderdi” anlamı ortaya çıkmıştır. İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360) ise İbn Mâlik'in bu tespitini bir adım ileri taşıyarak kıraat farklılıklarını delil olarak kullanmıştır. Nitekim bazı kıraatlerde bu cümle “أَذْهَبَ اللَّهُ نُورَهُمْ” şeklinde de okunmuş ve bu da if'âl bâbındaki hemze ile yapılan doğrudan ta'diyye formunu yansıtmıştır. Bu iki kıraat farkı, bâ harfinin ta'diyye işleviyle if'âl bâbı arasındaki anlam yakınlığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ancak bazı dilciler, “ذَهَبَ زَيْدٌ” ile “أَذْهَبَ زَيْدًا” yapıları arasında anlam farkı bulunduğunu belirtir.⁸⁶ Müberrid ve Süheylî gibi bazı dilciler bu tür kullanımları ta'diyye değil, muşâhabe anlamında değerlendirmiştir. Onlara göre “ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ” ifadesi, “Zeyd ile birlikte gittim.” anlamına gelir. Ancak bu yorum İbn Hişâm (ö. 761/1360) tarafından kabul edilmez. Zira Kur'ân'da “وَذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ” ifadesinde Allah'ın nurla birlikte gitmesi değil, nuru yok etmesi, gidermesi kastedilmektedir. Bu bağlamda bâ harfinin burada açık biçimde ta'diyye anlamı taşıdığı belirtilir. İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfinin bu işlevini pekiştirmek üzere daha önce İbn Mâlik tarafından daha önce örnek olarak gösterdiğimiz Bakara Sûresi 20. âyetteki kullanımı yeniden ele alır ve bu konuda ortaya çıkan farklı görüşleri tartışır. Bu âyette de bâ harfinin ta'diyye anlamı taşıdığı açıktır. Ancak bazı yorumlara göre burada fiilin faili, önceki cümlede geçen “البرق” (şimşek) kelimesi olabilir. Bu tür yorumlar bâ harfinin anlamını tartışmalı hâle getirirse de

⁸⁵ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, 149.

⁸⁶ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, 149.

İbn Hişâm bâ harfinin ta'diyye anlamını güçlü biçimde savunur. İbn Hişâm, bâ harfinin hemze ile anlam bakımından birbirinin yerini alabilecek unsurlar olduğunu ifade eder. Bu nedenle, her ikisinin aynı yapıda birlikte kullanılması uygun değildir. Örneğin; “أَقْمْتُ” (Zeyd ile (birlikte) ikamet ettim / durdum.) gibi bir ifade dil açısından doğru kabul edilmez. İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfinin ta'diyye anlamında geldiği başka bir âyeti örnek olarak verir: ⁸⁷ ﴿وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْأَكْلِينَ﴾ “Yine o su ile Sîna dağında biten bir ağaç (zeytin ağacı) yarattık ki hem yağ hem de yiyenlere katık verir.”⁸⁸ İbn Hişâm bu âyette geçen “تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ” ifadesinde yer alan bâ harfini, anlam yönünden farklı ihtimallere açık bir kullanım olarak değerlendirir. Ona göre bu bağlamda bâ harfî, üç şekilde yorumlanabilir: Birincisi, lafzî bir ziyadelik ifade etmesi; ikincisi, musâhabe anlamı taşıması; üçüncüsü ise bâ harfinin fiille kurduğu ilişkinin ta'diyye türünde değerlendirilmesidir. Ancak İbn Hişâm, son iki yorum arasında özellikle musâhabe anlamını öne çıkarır. Zira “بِالدُّهْنِ” zarfı, bu durumda failin hâli olarak “yağ ile bitirir” veya mef'ûlün hâli olarak “meyveyi yağla birlikte bitirir” şeklinde anlaşılabilir. Böylece bâ harfî, fiille yağ arasında doğrudan sebebiyyet ilişkisi değil, bir musâhabe ilişkisi kurar. Ayrıca bazı kıraatlerde fiilin “تَنْبُتُ” yerine “تَنْبُتُ” veya “تَنْبُتُ” şeklinde okunması, bâ harfinin geçişlilik değil, birliktelik anlamını destekleyen bir delil olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), Züheyr b. Ebî Sulmâ'nın şu beyitini örnek gösterir:

رَأَيْتُ ذَوِي الْحَاجَاتِ حَوْلَ بُيُوتِهِمْ ... قَطِينًا لَهُمْ حَتَّى إِذَا أَنْبَتَ الْبَقْلُ

*İhtiyaç sahiplerini evlerinin çevresine yerleşmiş olarak gördüm. Orada kaldılar;
sonunda otlar bitinceye kadar.*

⁸⁷ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni 'l-lebîb 'an kütübi 'l-e 'arîb*, 149.

⁸⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 374, el-Mü'minûn 23/20.

Bu beyitte geçen “أَتَيْتَ الْبُقْلَ” ifadesinde fiilin geçişli değil, geçişsiz (نبت) anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mezkûr âyette bâ harfinin kullanımında da muşâhabe veya hâl anlamı söz konusu olabilir.⁸⁹

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfinin sadece geçişsiz fiilleri geçişli kılmakla kalmayıp geçişli fiillerle de birlikte kullanılabileceğini belirtir.⁹⁰ Nitekim Hac

Suresi 40. âyette geçen: ﴿الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفُتِنَتْ صَوَامِعُ وَبَيْعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ “Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah’tır” demelerinden

dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah, kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah, çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”⁹¹

âyetinde geçen “دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ” (Allah, insanları birbirleriyle defetti.)

örneğinde bâ harfi, eylemi doğrudan nesneye yönlendirir ve fiile geçişlilik kazandırır. Burada Allah’ın bir insan grubunu, başka bir grup insan vasıtasıyla savması söz konusudur; yani bâ harfi, fiilin etki yönünü ve kime doğru yöneldiğini gösterir. “صَكَكْتُ

” (Taşı taşla vurdum.) cümlesinde de bâ harfi, eylemin başka bir unsur aracılığıyla nesneye yöneltildiğini, yani vurma fiilinin taş üzerinden taş üzerine geçtiğini ifade eder. Bu da fiilin doğrudan nesneye yönelmesini sağlayarak ona geçişlilik (ta’diyye) kazandırır. Bu açıklamalardan hareketle İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfinin hem lâzım fiilleri müteaddî kılma hem de mevcut geçişli fiillerde araç, yön veya failin fiil üzerindeki kontrolünü belirtme amacıyla kullanılabileceğini ortaya koyar.

Süyûtî (ö. 911/1505), bâ harfinin ta’diyye anlamını *Hem’u’l-hevâmi*’ adlı eserinde kısa ve öz bir şekilde sunar. Ona göre bâ harfi, en çok geçişsiz (lâzım) fiilleri geçişli

⁸⁹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e’ârîb*, 150.

⁹⁰ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e’ârîb*, 150.

⁹¹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 368, el-Hac, 22/40.

(müteaddî) hâle getirmek için kullanılır. Bu bağlamda “ذَهَبَ زَيْدٌ” (Zeyd gitti.) ifadesi “أَذْهَبْتُهُ” (Zeyd’i götürdüm.) şeklinde bâ harfiyle geçişli hâle gelir; aynı anlam “ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ” (Bakara 2/17) âyetini zikrederek bâ harfinin burada ta‘diyye işleviyle kullanıldığını belirtir. Ayrıca bâ harfinin yalnızca geçişsiz değil, geçişli fiillerle de kullanılabileceğini ifade eder. Ancak bu konuda yeni bir katkı sunmaz; İbn Hişâm’ın verdiği örnekleri tekrar eder ve derinlemesine bir tartışmaya girmez.⁹²

Abbas Hasan, *en-Nahvü’l-Vâfi* adlı eserinde bâ harfinin geçişlilik kazandırma işlevine şu şekilde temas eder: Bâ harfi, geçişli olmayan bir fiili geçişli hâle getirmek için kullanılır. Örneğin “ذَهَبَ زَيْدٌ” (Zeyd ile birlikte gidildi.) ifadesinde, bâ harfi, fiili müteaddî kılmıştır. Bu kullanım, if‘âl bâbındaki hemzenin yaptığı ta‘diyye işlevine benzer; ancak aralarında anlam farkı vardır. Hemze, fiile yalnızca yönelme ve aktarım anlamı katarken, bâ harfi bu aktarıma müşâhabe anlamını da ekler. Bu nedenle “ذَهَبْتُ” cümlesi hem Zeyd’in gitmiş olduğunu hem de onunla birlikte gidildiğini ifade eder. Buna karşılık “أَذْهَبْتُ زَيْدًا” ifadesinde, Zeyd’in gönderildiği, fakat konuşanın onunla birlikte olmadığı anlaşılır.⁹³

Bâ harfinin ta‘diyye işlevi, Arap dilinde fiili geçişli hâle getirmede önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Klasik dilcilerin bâ harfine dair analizleri bir araya getirildiğinde; Râdî bâ harfinin özellikle mef‘ûl üzerinde zâid veya anlam yüklü biçimde yer aldığını ve bu kullanımın fiilin yöneldiği öğeye yoğunlaştığını belirtmiştir. Ebû Hâyyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin fiili nesneye yönelterek ona geçişlilik kazandırdığını ifade etmiş ve bunu özellikle “بُنُورِهِمْ” ifadesi üzerinden açıklamıştır. İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfini if‘âl bâbının hemzesiyle karşılaştırmalı biçimde ele alarak, fiilin lâzım (geçişsiz) hâlden müteaddî (geçişli) hâle dönüşümündeki rolünü; ayrıca vasıta, hâl ve müşâhabe gibi anlamlarını ayrıntılı biçimde işlemiştir. âyet farklılıkları, şiir örnekleri

⁹² Süyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, 4/157.

⁹³ Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 2/491.

ve kıraat farklarıyla konuyu çok boyutlu olarak incelemiştir. Suyûfî (ö. 911/1505), bâ harfinin ta'diyye anlamına dair yeni bir örnek veya tartışma getirmemiş, İbn Hişâm'ın verdiği âyet ve cümleleri aynen tekrarlayarak konuyu daha özlü ve öğretici bir üslupla özetlemiştir. Abbas Hasan ise bâ harfinin ta'diyye işlevine eşlik eden muşâhabe anlamına dikkat çekmiş, bâ ile if'âl bâbı arasında semantik farkları vurgulamıştır. Bu yaklaşımlar bir araya getirildiğinde, bâ harfinin ta'diyye anlamı hem dil bilgisel hem anlam bilimsel açıdan farklı açılardan ele alınmış, klasik dilcilerin meseleye dair görüşleri sistematik biçimde karşılaştırılmıştır.

2.1.3 İsti'âne (الاستِئَانَةُ)

“İsti'âne” (الاستِئَانَةُ) kelimesi, “yardım istemek” anlamına gelen يَسْتَعِينُ – يَسْتَعَانُ kelimesi, “destek” anlamındaki عَوْنُ köküne dayanır. Klasik sözlüklerde bu kök, destek olma ve yardım etme anlamlarını ifade eder.⁹⁴ Bu bağlamda isti'âne, bir işin gerçekleşmesinde fail dışındaki bir unsurdan yardım almayı ifade eder.⁹⁵

Nahiv âlimleri, bâ harfinin isti'âne anlamını farklı boyutlarıyla ele almışlardır: Ferrâ (ö. 207/822), Arapçada anlam taşıyan harflerden biri olan bâ harfinin isti'âne (bir işi yerine getirirken bir araçtan faydalanma, yardım alma) anlamında kullanıldığını ifade ederek şu örnekleri vermektedir:⁹⁶ “كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ” (Kalemle yazdım.) ve “عَمِلَ النَّجَّارُ بِالْقِدُومِ” (Marangoz keserle çalıştı). Burada bâ harfî, fiilin gerçekleştirilmesinde kullanılan aracı belirtmek için gelmiştir.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin fiilin doğrudan faili olmayan, fakat onun gerçekleşmesini sağlayan araç unsurları ifade ettiğini belirtir.⁹⁷ Kalem, bıçak ve kılıç gibi nesneler doğrudan eylemi yapmasalar da fiilin gerçekleşmesinde araç olarak kullanılır. Nitekim “ضَرَبْتُ بِالسَّيْفِ” (Kılıçla vurdum.) ve “بَرَيْتُ الْقَلَمَ بِالسَّكِّينِ” (Kalemi bıçakla yonttum.) örneklerinde olduğu gibi, bâ harfî burada vasıta bildirme işleviyle öne çıkar.

⁹⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitābu'l-'Ayn* (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl lil-Maṭbū'ât, 1431), 253.

⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisānü'l-'Arab*, 13/298.

⁹⁶ Muhammed b. Yezîd el-Müberrid, *el-Muḫtaḍab*, thk. Muhammed Abdülhâlık Azîme (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1.

⁹⁷ İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râb*, 123.

Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), bâ harfinin isti'âne (âlet) anlamını, ilşâk anlamından mecaz olarak türediğini vurgulamıştır. Burada bâ, fiilin gerçekleşmesine vesile olan aleti veya aracı gösterir. Örneğin; “حَطَّتْ بِالْإِبْرَةِ” (İğneyle işledi.) ve “بِتَوْفِيقِ” (Allah'ın yardımıyla hacca gittim.) gibi kullanımlar isti'âne bâ 'sına örnektir. Ona göre bu anlam, bâ'nın ilşâk kök anlamından mecazi olarak türemiştir.⁹⁸ Ayrıca bâ harfinin sebebiyyet anlamının, isti'âne anlamından türediğini belirtir.⁹⁹

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesi üzerine yaptığı değerlendirmede, bu ibârede geçen bâ harfinin anlamını isti'âne (yardım talebi) ve ihtiyaç bildirimi bağlamında açıklamaktadır. Ona göre “bismillâh” demek, lafzen yalnızca “Allah'ın ismiyle” değil, manen “Allah'ın yardımıyla başlıyorum”, yahut “O'na muhtaç olarak işe koyuluyorum” anlamına gelir.¹⁰⁰ Bu yoruma göre bâ harfî, fiilin gerçekleşmesinde ilâhî destek ve yakınlık bilinci taşır. Nitekim bu anlamı pekiştiren takdirî ibare “بِكَ أَسْتَعِينُ” (Senden yardım dilerim ve sana muhtacım.) şeklinde ifade edilmektedir.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin isti'âne anlamını açıklarken, bu anlamın bâ harfinin hakikî işlevi olan ilşâk ile bağlantılı olduğunu ifade eder. Ona göre bâ harfî, bir fiilin gerçekleşmesinde etkili olan ve doğrudan fâil olmayan bir unsura bağlandığında isti'âne anlamı taşır. Mesela “قَطَعْتُ بِالسَّكِّينِ” (Bıçakla kestim.) ve “خَضْتُ” (Ayağımla suya girdim.) gibi ifadelerde bâ harfî, fiilin gerçekleştiği aracı gösterir.¹⁰¹ Bu örneklerde, kalem yazmaz, bıçak kesmez, ayak yüzmez; fakat bu araçlar olmadan fiil gerçekleşmez. Dolayısıyla bâ harfî bu gibi cümlelerde fiilin gerçekleşmesine yardımcı olan unsura işaret eder ve bu kullanımıyla isti'âne anlamı taşır. Ebû Hayyân'a göre bâ harfinin isti'âne anlamı, sebebiyyet anlamıyla karıştırılmamalıdır. Bu noktada, bâ harfinin fiil ile mef'ûl arasına girdiği örneklerde aracın fiilin sebebi değil, vasıtası olduğu

⁹⁸ Rađî, *Şerhü'l-Kâfiye*, 4/280.

⁹⁹ Rađî, *Şerhü'l-Kâfiye*, 4/281.

¹⁰⁰ Ahmed b 'Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. 'Abdurrahmân b Muḥammed b Kâsim (Medîne-i Münevvere: Kral Fahd Mushaf Matbaası, 1995), 6/191.

¹⁰¹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/192.

açıkça görülür. “عَمِلَ النَّجَّارُ بِالْقُدُومِ” (Marangoz keserle çalıştı.), “بَرَيْتُ الْقَلَمَ بِالسَّكِّينِ” (Kalemi bıçakla yonttum.) gibi örnekler, bâ harfinin sebep değil araç bildirdiğini gösterir.¹⁰² Bu bağlamda, Ebû Hayyân, bâ harfinin sebebiyet anlamını ise “مَاتَ الرَّجُلُ” (Adam öfkesinden öldü.) veya “حَبَجْتُ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ” (Allah’ın tevfiğiyle hacca gittim.) gibi cümlelerde görür. Bu ayrım, bâ harfinin anlamlarının semantik düzeyde dikkatle ayırt edilmesi gerektiğini ortaya koyar. Bâ harfinin isti’âne anlamıyla ilgili olarak Ebû Hayyân, bâ harfinin sebep bildirip bildirmediği yönündeki tartışmalara da değinir. Özellikle ﴿تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ﴾ “Onunla Allah’ın düşmanlarını korkutursunuz.”¹⁰³ ve ﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَآخَرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ﴾ “Gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır.”¹⁰⁴ gibi âyetlerde bâ harfinin sebep mi yoksa araç mı bildirdiği sorusuna açıklık getirir. Bu âyetlerde, bâ harfinin sebep değil araç anlamında kullanıldığı ve bu nedenle isti’âne bâ’sı olduğu ifade edilir.¹⁰⁵ Ancak söz konusu fiil Allah’a nispet edildiğinde, isti’âne anlamı yerine sebebiyet anlamının tercih edilmesi gerektiğini vurgular; çünkü Allah için araç kullanımı uygun görülmemektedir. Ebû Hayyân, bâ harfinin isti’âne anlamını taşıyan kullanımları diğer harflerle karşılaştırmalı olarak da değerlendirir. Özellikle “رَمَيْتُ عَنِ الْقَوْسِ” (Yaydan attım.) ifadesindeki “عَنِ” harfinin bâ yerine kullanılması gibi örneklerde, bu harflerin anlam benzerliği nedeniyle birbirlerinin yerine kullanılabildiğini ancak aralarında semantik farklılıklar bulunduğunu belirtir. “رَمَيْتُ بِالْقَوْسِ” (Yay ile attım.) ifadesinde bâ, aracılığı bildirirken; “رَمَيْتُ عَنِ الْقَوْسِ” ifadesi daha çok fiilin gerçekleştiği mekân veya yön anlamı taşır.¹⁰⁶ Bu tür değerlendirmeler, bâ harfinin isti’âne anlamıyla sınırlı kalmayıp diğer harflerle olan anlam ilişkilerini de içerdiğini göstermektedir. Ayrıca Ebû Hayyân, bâ harfinin isti’âne anlamını taşıdığı düşünülen bazı kullanımların aslında mecâz olduğunu belirtir. Özellikle

¹⁰² Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/200.

¹⁰³ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 200, el-Enfâl 8/60.

¹⁰⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 5, el-Bakara 2/22.

¹⁰⁵ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/192,200.

¹⁰⁶ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/222.

“لَقَيْتُ بِرَيْدِ الْأَسَدِ” (Zeyd vasıtası ile aslanı karşılaştım.) cümlesinde bâ harfinin “şeyin kendisiyle değil, onunla ilişkili başka bir unsur aracılığıyla gerçekleştiğini” göstermek üzere mecazî anlamda kullanıldığını savunur. Yani bu örnekte karşılaşma Zeyd’in kendisiyle değil, onun üzerinden yapılan bir teşbîh yoluyla aslanla gerçekleşmiştir. Bu nedenle bâ burada isti‘âne değil, mecazî sebebiyyet anlamı taşır.¹⁰⁷

İbn Hişâm (ö. 761/1360), *Muğni’l-lebîb* adlı eserinde bâ harfinin isti‘âne anlamını “وَوَلَّيْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلِ” “Sizler, buzağıyı ilâh edinmekle kendinize yazık ettiniz.”¹⁰⁸ âyetiyle açıklamıştır.¹⁰⁹

Süyûtî’ye (ö. 911/1505) göre, bâ harfinin bir işin meydana gelme sebebini ifade etmesi, asli işlevi olan isti‘âne anlamından türer.¹¹⁰ Süyûtî bâ harfinin isti‘âne anlamını insan fiilleriyle sınırlı tutar ve Allah’a nispet edilen fiillerde bâ’nın sebebiyyet anlamında kullanılması gerektiğini ifade eder.¹¹¹ Bu yaklaşım, Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ve İbn Hişâm’ın görüşleriyle örtüşmekte olup, isti‘âne ve sebebiyyet anlamlarının bağlama göre dikkatle ayrılması gerektiğini vurgular.

İlk dönem nahiv âlimleri, özellikle el-Ferrâ ve İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfini fiil ile araç arasında anlam ilişkisi kuran temel bir unsur olarak değerlendirmişlerdir. Bu yaklaşım, bâ harfinin asli işlevlerinden birinin, fiilin gerçekleştirilmesinde etkili olan yardımcı unsuru belirtmek olduğu anlayışına dayanmaktadır. Daha sonraki dönemde İbn Mâlik (ö. 672/1274) ve Râdî (ö. 686/1287) gibi âlimler, bâ harfinin isti‘âne ve sebebiyyet anlamlarını karşılaştırmalı olarak ele alarak bu iki anlam arasındaki sınırları belirginleştirmeye çalışmışlardır. Özellikle bâ harfinin sebep mi yoksa vasıta mı bildirdiği konusundaki tartışmalar, bu ayrımın teorik temellerini oluşturmuştur. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin isti‘âne anlamını en kapsamlı biçimde değerlendiren âlimlerden biri olarak öne çıkmakta hem mecazî hem hakikî kullanımları birbirinden ayırt eden derinlemesine analizler sunmaktadır. Son olarak İbn Hişâm ve Celâlüddîn Es-Suyûtî (ö. 911/1505), bâ harfinin isti‘âne işlevini açık ve yerinde örneklerle açıklamış; özellikle bu anlamın Allah’a nispet edilen fiillerde kullanımının kelâmî mahzurlarına dikkat çekmişlerdir. Böylece bâ harfinin isti‘âne işlevi, klasik Arap dilinde hem nahivsel hem

¹⁰⁷ Ebû Hayyân, *İrtisâfî’-d-ğarab*, 4/1699.

¹⁰⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 11, el-Bakara 2/54.

¹⁰⁹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e‘arîb*, 150.

¹¹⁰ Süyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, 4/157.

¹¹¹ Süyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, 4/158.

semantik düzlemde detaylı biçimde incelenmiş ve zaman içerisinde daha belirgin teorik çerçevelerle tanımlanmıştır.

2.1.4 İdâfe (الإِضَافَةُ)

İdâfe” (الإِضَافَةُ) kelimesi, “bir şeyi başka bir şeye eklemek, yöneltmek, meyletmek, gitmek, yaslamak, dayandırmak, ilişkilendirmek” gibi anlamlara gelen “ضَافٌ - يَضِيفُ” fiilinden türetilmiştir. Bu fiil, “yaklaştırmak, meyletmek, ilişkilendirmek” anlamlarıyla bağlantılıdır *Lisânü’l-‘Arab*’da bu kökün, bir şeyi bir başka şeye yöneltme veya bağlama anlamında kullanıldığı belirtilir. Örneğin, “أَضَفْتُ الشَّيْءَ إِلَى الشَّيْءِ” ifadesi, “Bir şeyi başka bir şeye yönelttim, ilişkilendirdim.” anlamına gelir.¹¹² Nahiv âlimleri, bu anlam genişliğinden hareketle bâ harfini zaman zaman “idâfe harfi” olarak adlandırmışlardır. *Lisânü’l-‘Arab*’da bu husus şu şekilde ifade edilir: Nahivciler bâ’yı “idâfe harfi” olarak isimlendirirler; çünkü “مَرَزْتُ بِرَيْدٍ” (Zeyd’e uğradım.) dediğinde, geçiş eylemini bâ harfiyle Zeyd’e izafe etmiş olursun.¹¹³

Sîbeveyhi (ö. 180/796), harf-i cerrin temel işlevinin, fiil ile isim arasındaki anlam ilişkisini kurmak olduğunu belirtir. Ona göre, harflerin kullanımı esasen bir tür idâfet ilişkisi tesis etmeye yöneliktir. Nitekim “harflerin kullanımının temeli, idâfe harfiyle ilişkilendirilmiş olmalarıdır” ifadesi bu yaklaşımı açıkça ortaya koyar. Ayrıca, her fiilin böyle bir ilişki kurmaya elverişli olmadığını da vurgular: “Her fiil bu şekilde kullanılmaz; tıpkı her fiilin fâilden mef’ûle geçmemesi veya iki mef’ûle yönelmemesi gibi.” Bu açıklamalar, bâ harfinin belirli fiillerle kullanıldığında özne ile nesne arasında anlam ilişkisi kurduğunu ve bu bağın dilde idâfet yoluyla inşa edildiğini gösterir. Bu kuramsal çerçeveyi desteklemek üzere Sîbeveyhi (ö. 180/796) şu beyiti örnek verir:¹¹⁴

بُنْتُ عَبْدَ اللَّهِ بِالْجَوِّ أَصْبَحْتُ ... كِرَامًا مَوَالِيَهَا لَيْمًا صَمِيمُهَا

Abdullah’ın el-Cev bölgesinde bulunduğunu işittim; orada onunla beraber olanlar asil ve cömerttir, fakat öz halkı bayağı ve alçaktır.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 9/210.

¹¹³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 9/210.

¹¹⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/39.

Bu beyitte geçen “بِالْجَوِّ” ifadesinde bâ harfî, haberin ulaştığı kaynağı belirtmekte ve fiille isim arasında bir idâfe ilişkisi kurmaktadır.

Sîbeveyhi'ye (ö. 180/796) göre bâ harfî ne zarf ne de isimdir; ancak bir unsuru diğerine bağlayan araç görevi üstlenir. Ancak bir şeyi başka bir şeye bağlayan bir unsur olarak işlev görür. Bu bağlamda şunları söyler: “Bâ ve benzeri harfler ne zarf ne de isimdir; ancak onlarla önceki ya da sonraki kelimeye izafet yapılıır.” Bu harflerin en temel işlevi, izafet sağlamalarıdır. Örneğin: “مَرَزْتُ بِزَيْدٍ” (Zeyd’e uğradım.) cümlesinde öznenin gerçekleştirdiği geçiş (uğrama) fiili, bâ harfî aracılığıyla Zeyd’e bağlanır. Burada bâ harfî, öznenin eylemiyle nesne (Zeyd) arasında bir idâfe ilişkisi kurar. Fiilin etkisi nesneye dolaylı biçimde ulaşır ve bu yönüyle bâ harfî, izafet aracı olarak değerlendirilir.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin anlamlarından biri olarak “idâfe” işlevine de dikkat çeker.¹¹⁵ Ona göre bu harf, bir fiilin gerçekleştiği nesneye doğrudan temas ya da araçlık ilişkisi kurmanın ötesinde, bazen iki unsur arasında aidiyet, yönelme veya ilişki bildiren bir bağlantı kurar. Nitekim “عَجِبْتُ مِنْ بَكْرِ” (Bekir’e şaşırdım.) örneğinde, “min” harfiyle kurulan anlam bağına karşılık, bâ harfî de benzer biçimde “geçme” veya “şaşıрма” gibi fiilleri bir şahsa veya nesneye bağlayan aracı bir unsurdur. Bu bağlamda bâ harfî, yalnızca temas veya vasıta bildirmez; aynı zamanda failin fiilini belirli bir mef'ûle yönlendiren dilbilgisel bir köprü görevi görür. Böylece bâ harfî, nahiv açısından idâfe kuran araçlardan biri hâline gelir.

İdâfe, Arap dilinde bir unsurun başka bir unsura yönelmesini veya ona bağlanmasını ifade eden temel bir kavram olarak belirginleşir. Halîl b. Aḥmed'in sözlük açıklamalarıyla başlayan bu anlayış, Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) harf-i cerrleri fiil ile isim arasındaki ilişkiyi kuran başlıca unsurlar olarak görmesiyle sistemleşmiştir. İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise bu çizgiyi geliştirerek bâ harfinin yalnızca temas veya araçlık bildirmekle sınırlı olmadığını, aynı zamanda fiilin etkisini bir isme yönlendiren ve iki unsur arasında bağ kuran bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Böylece bâ harfî, idâfe fikrinin merkezinde yer alan, fiille isim arasındaki bağı kuran temel bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

¹¹⁵ İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râb*, 123.

2.1.5 Sebebiyyet (السَّبَبِيَّةُ)

Sebeb (السَّبَبُ) kelimesi, “س ب ب” kökünden türeyen “يَسْبُبُ – سَبَبٌ” fiilinden gelir.

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî’nin (ö. 175/786) *Kitâbu’l-’Ayn* adlı eserinde “sebeb” kelimesi hem maddî hem de manevî anlamlarıyla kapsamlı bir şekilde tanımlanmıştır. Eserde, “sebeb”in temel anlamı “ip” olarak verilmiş, ardından bu kelimenin “nesep bağı, yardım eli veya borç gibi kişiyi bir amaca ulaştıran her türlü araç” anlamına geldiği belirtilmiştir.¹¹⁶

İbn Kuteybe, *Edebü’l-kâtib* adlı eserinde bâ harfinin, bağlama göre “مِنْ أَجْلِ” anlamında da kullanılabileceğini belirtir.¹¹⁷ Bu bağlamda Lebîd’in şu ifadesini örnek gösterir:

عُلِبَ تَشَدُّرٌ بِالذُّحُولِ

Düşmanlıklar sebebiyle bölünmüş, dağılmış sert kimseler.

Burada bâ harfî, aslında “مِنْ أَجْلِ” (sebebiyle) anlamında kullanılmıştır. Yani “بِالذُّحُولِ” ifadesi “مِنْ أَجْلِ الذُّحُولِ” (Düşmanlıklar, kan davaları sebebiyle...) demektir.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu Teshîli’l-Fevâid* adlı eserinde bâ harfinin sebebiyyet anlamını diğer benzer kullanımlardan ayırarak işlemiştir. Ona göre sebebiyyet bâ’sı, fiilin gerçekleşmesine neden olan unsuru belirtir.¹¹⁸ Bu bağlamda Kur’ân’daki şu âyetleri örnek verir: ﴿فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ﴾ “Onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır.”¹¹⁹ Burada “بِهِ” ifadesindeki bâ harfî, yağmur aracılığıyla bitkilerin çıkmasına sebep olmayı ifade eder. ﴿تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ ۚ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ﴾ “Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin

¹¹⁶ Halîl b Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-’ayn*, 7/203.

¹¹⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Edebü’l-kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâli (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405), 520.

¹¹⁸ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-Fevâid*, 3/149,150.

¹¹⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 5, el-Bakara 2/22.

bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz."¹²⁰ Burada bâ harfi, korkutma fiilinin sebebini, yani hazırlanan kuvveti ifade eder. Bu âyetlerde geçen “بِه” ifadesi, yağmurun meyve çıkmasına ve hazırlığın düşmana korku vermeye sebep olduğunu bildirir. İbn Mâlik'e göre bâ harfi burada fiilin nedenini belirtmekte ve mecazî bir sebebiyyet ilişkisi kurmaktadır. Özellikle Allah Teâlâ'ya nispet edilen fiillerde bâ harfinin isti'âne anlamında kullanılmasını uygun bulmayan İbn Mâlik (ö. 672/1274), bu tür kullanımlarda sebebiyyet anlamının tercih edilmesi gerektiğini savunur. Ona göre “isti'âne” aletle yapılacak işler için uygundur; ancak Allah'a nispet edilen fiillerde doğrudan bir aletin varlığı düşünülemez. Bu nedenle “sebebiyyet” anlamı hem dilsel hem de inanç açısından daha isabetlidir.

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bâ harfinin sebebiyyet anlamında da kullanılabileceğini söyler.¹²¹ ﴿فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ﴾ “عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا” *“Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.”*¹²² âyetinde bâ, bir fiilin gerçekleşme sebebini ifade eder. Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserinde bâ harfinin sebebiyyet anlamına geldiğini bir örnek üzerinden açıklar. “بِأَحَدٍ حُرُوفٍ نَّأَيْتَ” (Bir harf sebebiyle uzaklaştın.) ifadesini değerlendirirken, burada geçen bâ harfinin açıkça sebebiyyet bildirdiğini belirtir. Şöyle der: “Buradaki bâ harfi, sebebiyyet içindir; zira bu harflerin “نَّأَيْتَ” müzarî fiilin başına eklenmesi, onun isme benzemesini sağlayan bir sebep oluşturur.” Bu açıklama, bâ harfinin yalnızca lafzî bir bağlayıcı değil, fiilin meydana gelişine neden olan unsuru da gösterebildiğini ortaya koyar. Bâ harfi, bu bağlamda bir sebep-sonuç ilişkisini temsil etmektedir. Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), bu anlamı pekiştirmek için şu örneği verir:¹²³ “بَزَيْدٍ صِرَتْ”

¹²⁰ Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 200, el-Enfâl 8/60.

¹²¹ Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 4/281.

¹²² Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 113, en-Nisâ 4/160.

¹²³ Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 4/16.

”بَزَيْدٍ“ (Zeyd sebebiyle servet açısından Karun gibi oldun.) Bu cümlede ”كَفَّارُونَ فِي الثَّرْوَةِ“ ifadesindeki bâ harfi, ”Senin Karun gibi olma“ eyleminin sebebini, yani Zeyd’i göstermektedir. Böylece Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), bâ harfinin sebebiyyet anlamını açıkça ortaya koymuş olur.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), dua cümlelerinde geçen bâ harfinin taşıdığı anlamı açıklarken özellikle sebebiyyet işlevine dikkat çeker.¹²⁴ Örneğin, ”أَسْأَلُكَ بِأَنَّ لَكَ الْحَمْدَ“ (Hamdin yalnızca sana ait oluşu sebebiyle dua ediyorum.) ifadesinde geçen bâ harfi, burada ”bu vasıf sebebiyle“ anlamında kullanılmıştır. Yani Allah Teâlâ’nın hamde layık oluşu, duanın kabulüne gerekçe teşkil etmektedir. Bu bağlamda bâ harfi, dua edenin Allah’tan talepte bulunurken ileri sürdüğü sebep-sonuç ilişkisini kuran dilsel bir araç olarak işlev görür. ”أَسْأَلُكَ بِكَذَا“ örneğinde geçen bâ harfi, klasik dilbilgisi ve kelâm literatüründe başlıca iki anlam çerçevesinde değerlendirilir: Sebebiyye ve kısem. Bir kimsenin ”Sana şu amelimle, ihlâsımla veya sadakatimle dua ediyorum“ demesi durumunda, burada bâ harfiyle o davranış, duanın kabulüne vesile kılınmaktadır. Yani bâ harfi, duaya gerekçe oluşturan sebebi göstermektedir. Nitekim ”سَأَلَ بِبِرِّهِ لَوَالِدَيْهِ“ (Anne babasına yaptığı iyilikle dua etti.) örneğinde, ”بِرِّهِ“ (iyiliğiyle / iyilik sebebiyle) terkipteki bâ harfi, söz konusu amelin Allah katında değerli olduğu düşüncesiyle, duaya bir gerekçe olarak sunulduğunu gösterir. Aynı şekilde ”بِعَفَّتِهِ“ (iffetiyle) ve ”بِأَمَانَتِهِ“ (emanetiyle) ifadelerinde de bâ harfi, dua edenin kendi salih amellerini sebep göstererek Allah’tan talepte bulunduğunu ifade eder. Bu da bâ harfinin dilsel işlevinin anlamsal bir içerikle bütünleştiğini ve sebep-sonuç ilişkisi kurduğunu ortaya koyar.

Ebü Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin sebebiyyet anlamını açıklarken, bâ harfinin fiilin sebebine geldiğini, bunun da bâ harfinin ilşâk ile birlikte taşıdığı altı anlamdan biri olduğunu belirtir. Bu kapsamda, ”عَنْفْتُ زَيْدًا بِذَنْبِهِ“ (Zeyd’i

¹²⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû‘u l-fetâvâ*, 1/211.

günahı sebebiyle azarladım.) örneğini verir. Burada azarlama fiili doğrudan Zeyd'e yöneltilmekte, bu yönelimin gerekçesi olarak Zeyd'in günahı gösterilmektedir.¹²⁵

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin sebebiyyet anlamı taşıdığı kullanımları açıklarken nahivde “ıştigâl” (الِشْتِغَال) bahsine temas eder. Ona göre “زَيْدٌ ظَفِرْتُ بِهِ” (Zeyd'in sayesinde kazandım.) cümlesi, bağlamına göre iki şekilde değerlendirilebilir: Eğer “Zeyd”, fiilin doğrudan etkilediği kişi ise, bu durumda “ظَفِرْتُ بِهِ” (Onun sayesinde kazandım.) yapısı geçişli bir fiil ve bâ harfi sıradan bir cer edatı olur.

Ancak manası: Zeyd galip gelmenin sebebi ise, yani onun yardımıyla başka biri mağlup edilmişse, bu durumda bâ harfi “sebebiyyet” anlamı taşır ve mecrûr unsur “mef'ûl li-eclih” sayılır. Bu takdirde “Zeyd” fiilin nesnesi konumuna gelir ve mansup olması gerekir. Ebû Hayyân (ö. 745/1344) Bu durumda bâ, sebebiyyet bâ'sı olduğunu ifade eder.¹²⁶ Şairin şu beyti de bâ harfinin sebebiyyet anlamını örnekleyen kullanımlardan biridir:¹²⁷

فَلَيْتَ فَلْتُ هَذَا شِبَاهًا ... لَيْمًا كَانَ هَذَا يَفْلُ

Eğer Huzeyl kabilesi düşmanlarını (onların benzerlerini) kırıp yıpratıyorsa, bu onların zaten güçlü ve yıpratıcı bir yapıya sahip olmalarındandır.

Bu beyitte bâ harfinin bağlandığı fiil açık değildir; önceki beyitlerden türetilerek var sayılmıştır. Burada bâ harfi, “فَلْتُ” (Sen ona üstün geldin.) fiiline bağlanarak sebep-sonuç ilişkisi kurmakta ve Huzeyl'in üstün gelmesinin gerekçesini açıklamaktadır.

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), *Mugni'l-lebîb* adlı eserinde bâ harfinin anlamlarını sınıflandırırken, sebebiyyet anlamının bir fiilin meydana geliş sebebini ifade ettiğini belirtir.¹²⁸ Bu bağlamda şu Kur'ân âyetini örnek olarak zikreder:

¹²⁵ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/193.

¹²⁶ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 6/346.

¹²⁷ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/270.

¹²⁸ İbn Hişâm en-Nahvî, *Mugni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, 150.

﴿فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ﴾ “*Bunların her birini kendi günahları yüzünden yakaladık.*”¹²⁹ burada da her birinin günahı sebebiyle yakalandığı ifade edilir. Ayrıca şu şiir beyitini nakleder:

قَدْ سُقِيَتْ آبَالُهُمْ بِالنَّارِ

Develeri ateşle sulandı.

Bu beyitte bâ harfî mecazî bir sebebiyyet ifade eder; zira ateşle sulama, fiilî bir durumdan ziyade, suya ulaşamamanın mecazî bir ifadesidir. İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bu anlamın bâ harfinin isti‘âne anlamından türediğini ve sebep-sonuç ilişkisi kurma bakımından güçlü bir işlev gördüğünü belirtir.

Celâlüddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), *Hem’u’l-hevâmi*’ adlı eserinde bâ harfinin anlamları arasında “sebebiyyet” (السَّبَبِيَّةُ) işlevine özel bir yer ayırır ve bu anlamı önceki âlimlerin yaklaşımlarıyla ilişkilendirerek açıklar.¹³⁰ İbn Mâlik’in *el-Elfiyye*’sinde bâ harfinin sebebiyyet ve isti‘âne anlamlarını birlikte değerlendirdiğini, İbn Hişâm’ın da *Muğni’l-lebîb*’de aynı çizgiyi benimsediğini belirtir. İbn Hişâm’a göre bâ harfî, “السَّبَبِيَّةُ” anlamında, bir fiilin gerçekleşme sebebini gösteren unsura gelir. Örneğin Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ﴿إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ﴾ “*Sizler, buzağıyı ilâh edinmekle kendinize yazık ettiniz.*”¹³¹ âyetinde, bâ harfî “buzağıyı ilâh edinme” eyleminin, zulme sebep olduğunu ifade eder. Süyûtî (ö. 911/1505) bu kullanımı mecazî olarak değerlendirerek bâ harfinin, “eylemin faili yerine geçen bir unsurla fiil arasında sebep-sonuç ilişkisi kurduğunu” ifade eder. Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287) ise sebebiyyet anlamını isti‘âne anlamından türeyen bir kullanım olarak görür. Bu yaklaşımı sürdüren Celâlüddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) de İbn Mâlik (ö. 672/1274) gibi bâ harfinin sebebiyyet anlamıyla kullanıldığı yerlerde isti‘âne tabirinin kullanılmasının uygun olmayacağını, özellikle Yüce Allah’a nispet edilen fiillerde sebebiyyet ifadesinin daha isabetli olduğunu savunur. Örneğin; ﴿كَذَابَ الْفِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ ayetinde bâ harfî ilâhî cezanın inmesine neden olan unsuru, yani *günahları* sebep

¹²⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Ankebût 29/40.

¹³⁰ Süyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 4/157.

¹³¹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 11, el-Bakara 2/54.

olarak gösterir. Bu âyetin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan meâlinde şöyle denir: “(Bunların durumu) Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin durumu gibidir: Âyetlerimizi yalanladılar. Allah da onları günahlarıyla yakaladı. Allah, azabı çok şiddetli olanıdır.”¹³² Bu çeviri, bâ harfini Türkçeye ile edatıyla aktardığı için, harfin sebebiyyet mi yoksa isti’âne mi bildirdiği hususunda belirsizliğe neden olmaktadır. Buna karşılık Elmalılı Hamdi Yazır, aynı âyeti “Allah da onları işledikleri günahlar yüzünden yakalayıp alaşağı etti.”¹³³ şeklinde çevirmiştir. Elmalılı’nın bu tercihi, bâ harfinin anlamını doğrudan sebebiyyet olarak yansıtmakta ve Süyûtî’nin yaklaşımıyla da birebir örtüşmektedir. Kanaatimizce, metindeki anlam ilişkisini daha açık biçimde ortaya koyan bu çeviri, özellikle nahiv açısından bâ harfinin anlamını doğru yansıttığı için daha isabetlidir. Ayrıca Celâlüddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), bâ harfinin sebebiyyet anlamında geldiği başka örneklerde de mecâzın yer aldığını vurgular; mesela ﴿فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ﴾

﴿رِزْقًا لَّكُمْ﴾ “Onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır.”¹³⁴ âyetinde, bâ harfi doğrudan fiilin sebebini değil, mecaz yoluyla etkileyen unsuru göstermektedir. Bu gibi örneklerde bâ harfiyle ifade edilen unsurun, fail değil ama fiilin gerçekleşmesine yol açan neden olarak düşünüldüğü ve böylece sebebiyyet anlamının ortaya çıktığı belirtilir.

Bâ harfinin “sebebiyyet” anlamı, klasik nahiv ve belâgat literatüründe hem teorik hem pratik açılardan ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Halîl b. Ahmed’in (ö. 175/786) sözlük tanımlarından hareketle kavramın anlam alanı belirginleşmiş; İbn Mâlik (ö. 672/1274) bu anlamı özellikle Allah’a nispet edilen fiiller bağlamında âlet anlamından ayırarak değerlendirmiştir. Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), bâ harfinin bu işlevini isti’âne bâ’sından türeyen bir anlam olarak görmüş; bâ harfinin fiil ile sebep arasında semantik bir bağ kurduğunu vurgulamıştır. Ebû Hıyyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ’yı doğrudan “sebebiyyet bâ’sı” olarak adlandırmış ve bu anlamın, bâ harfinin asli işlevlerinden biri olduğunu belirtmiştir. İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfinin sebebiyyet anlamını açıkça tanımlayarak Kur’ân’dan âyetler ve çeşitli örneklerle bu anlamı temellendirmiş; bâ harfinin gerekçeyi bildiren işlevine dikkat çekmiştir. Süyûtî (ö. 911/1505) ise önceki

¹³² Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 60, Âl-i İmrân 3/11.

¹³³ Elmalılı, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, 36, Âl-i İmrân 3/11.

¹³⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 5, el-Bakara 2/22.

âlimlerin görüşlerini derleyerek bâ harfinin sebebiyyet anlamını hem dilsel hem semantik yönleriyle açıklamış; özellikle mecazî bağlamlardaki kullanımlarına vurgu yapmıştır.

2.1.6 Muşâhabe (المُصَاحَبَةُ)

Muşâhabe (المُصَاحَبَةُ) kelimesi “صَحِبَ – يَصْحَبُ” fiilinden türeyip “beraberlik, eşlik etme, refakat” gibi anlamlara gelir. Bu fiil, klasik sözlüklerde “birlikte olmak, arkadaşlık etmek, eşlik etmek” anlamlarıyla açıklanır. Nitekim “صَاحِبٌ” kelimesi “arkadaş, eşlik eden” anlamına gelirken; “أَصْحَابٌ” bu kelimenin çoğulunu ifade eder.

Ayrıca geleneksel Arapça veda duasında yer alan “مُصَاحَبًا مَعًا” (Esenlikle refakat içinde olasın!) ifadesi, bu anlamın günlük dildeki yansımasıdır.¹³⁵ “Muşâhabe” kavramı, bir fiilin veya olayın başka bir unsurla birlikte meydana gelmesini ya da onunla eşzamanlı şekilde gerçekleşmesini belirtir. Bu bağlamda Müberrid’e göre bâ harfiyle birlikte kullanıldığında, fiille mef’ûl arasında “beraberlik” ya da “eşlik etme” anlamı kurar. Bu anlam, Rađî (ö. 686/1287) tarafından da desteklenmiştir.¹³⁶ Ona göre bâ harfi, fâil ile mef’ûl arasında “مَعَ” edatı gibi bir muşâhabe ilişkisi kurar. Özellikle “ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ” gibi yapılarda, bâ fiilin nesnesiyle eş zamanlı ve eş yönlü bir birliktelik kurarak muşâhabe anlamını taşır. Örneğin, “خَرَجْتُ بِزَيْدٍ” (Zeyd ile birlikte çıktım.) ve “قَدِمْتُ بِصَدِيقِي” (Arkadaşımla birlikte geldim.) gibi yapılarda bâ harfi, muşâhabe anlamı taşır.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Teshîlû'l-Fevâid ve tekmîlû'l-makâşid* adlı eserinde bâ harfinin anlamlarını örneksiz ve tanımsal biçimde sıralamaktadır. Bu kapsamda bâ harfinin muşâhabe, yani birlikte olma ve eşlik etme anlamına da işaret eder. Ancak bu anlamın ne bir örneği ne de ayrıntılı açıklaması verilmiştir; sadece diğer bâ anlamlarıyla birlikte özet hâlinde zikredilmiştir. İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu Teshîli'l-Fevâid* adlı eserinde ise bâ harfinin muşâhabe anlamına da gelebileceğini açıkça ifade etmektedir. Ona göre bâ harfi, bu bağlamda “مَعَ” harfiyle aynı işlevi üstlenerek bir eşlik etme, birlikte

¹³⁵ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitābu'l-'Ayn*, 5/64.

¹³⁶ Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 4/140.

bulunma veya şeylerin birlikte zikredilmesi anlamını taşır.¹³⁷ Nitekim “بُعْتُ الْفَرَسَ بِسَرْجِهِ” (Atı, eğer ve dizginiyle birlikte sattım.) “بُعْتُ الدَّارَ بِأَثَائِهَا” (Evi, eşyasıyla birlikte sattım.) örneklerinde olduğu gibi, bu işlevi üstlenir. İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ'nın mecrûrunun, hal cümlesi olarak da değerlendirilebileceğini söyler.¹³⁸ Örneğin يَا أَيُّهَا ﴿﴾ Diyanet İşleri Başkanlığı meâlinde “Ey insanlar! Peygamber size Rabbinizden hakkı (gerçeği) getirdi. O hâlde, kendi iyiliğiniz için iman edin.”¹³⁹ denilerek bâ harfi, peygamberin getirdiği şeyin "hak" olduğunu gösteren bir ta'diyye anlamında değerlendirilmiştir. Buna karşılık Elmalılı Hamdi Yazır meâlinde, “Ey insanlar! Resûl size Rabbinizden hak ile geldi; kendi yararınıza olarak ona iman edin”¹⁴⁰ şeklindeki çeviride bâ harfi, “hak ile birlikte gelmek” şeklinde bir musâhabe anlamına yöneltilmiş; böylece hem zâtıyla Hakk’a bağlı olma hem de Hakk’ı taşıyarak gelme anlamı ortaya konulmuştur. İbn Mâlik’in işaret ettiği şekilde bâ harfinin hal anlamı taşıyan bir mecrûr göstermektedir. Benzer biçimde قِيلَ يَا نُوحُ ﴿﴾ “Ona denildi ki: “Ey Nûh! Sana ve seninle birlikte bulunanlardan birçok ümmete bizden esenlik ve bereketlerle (gemiden) in.” âyeti, bâ harfinin muşâhabe anlamıyla kullanıldığı örneklerden biridir. Buradaki “بِسَلَامٍ” ifadesi hem beraberliği hem de inişin ilâhî selâmet ve bereket eşliğinde gerçekleştiğini ifade eder.

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), Şerhu’r-Rađî ‘alâ’l-Kâfiyye adlı eserinde bâ harfinin muşâhabe anlamını da ele alır ve bu bağlamda bâ harfinin “مَعَ” (ile, birlikte) edatıyla eşdeğer şekilde kullanıldığını belirtir. Buna örnek olarak Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ﴿وَإِذَا جَاؤُكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكَفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ﴾ “(Yanınıza) küfürle girip yine (yanınızdan) küfürle çıktıkları hâlde, size geldiklerinde

¹³⁷ İbn Mâlik, Şerhu Teshîli’l-Fevâid, 2/247.

¹³⁸ İbn Mâlik, Şerhu Teshîli’l-Fevâid, 3/150.

¹³⁹ Altuntaş - Şahin, Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 114, en-Nisâ 4/170.

¹⁴⁰ Elmalılı, Kur’ân-ı Kerîm Meali, 66, en-Nisâ 4/170.

“İnandık” dediler. Allah, onların saklamakta oldukları şeyi daha iyi bilir.”¹⁴¹ âyetini zikreder.¹⁴² Burada geçen bâ harfi, “küfürle birlikte girme ve onunla birlikte çıkma” anlamı kurarak, fiil ile mef’ûl arasında anlam ilişkisi tesis eder. Aynı anlamda, “اشترِ الدارَ” (Evi aletleriyle birlikte satın al.) ifadesinde de bâ harfi, eşlik eden unsurlarla birlikte oluşu vurgular. Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), *Şerhu’r-Rađî ‘alâ’l-Kâfiyye* adlı eserinin farklı bir bölümünde ise, bâ harfinin diğer cer harflerinden ayrışan yönüne dikkat çeker.¹⁴³ Ona göre genelde harf-i cerler fiilin anlamını değıştirmezen, bâ harfi bazı yerlerde fiile yeni bir anlam kazandırabilir. Özellikle “ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ” (Zeyd ile birlikte gittim.) gibi örneklerde, bâ harfi fiile muşâhabe anlamı yüklemektedir. Oysa “مَرَرْتُ بِهِ” (Onun yanından geçtim.) gibi örneklerde böyle bir anlam genişlemesi söz konusu değildir. Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), Sîbeveyhi’nin (ö. 180/796) değerdendirmesine dayanarak bâ harfinin bazı yapılarda hemze veya tebdîl (değıştirme) işlevi görerek fiili geçişli hâle getirdiğini belirtir. Bu tür kullanımlarda bâ, yalnızca “birlikte gitmek” anlamını değil, aynı zamanda “götürmek” (ta’diyye) anlamını da barındırır. Rađî’ye göre bâ harfinin bu şekilde kullanıldığı yapılarda fiilin anlamı değıştiğinden, bu anlam farkı zorunlu biçimde korunmalıdır. Nitekim ﴿لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ﴾ âyetinde¹⁴⁴ bu durum, ta’diyye anlamının tekit (pekiştirme) işleviyle birleştiğı bir örnek olarak görölmektedir.¹⁴⁵ Rađî’ye (ö. 686/1287) göre bâ harfinin bu tarz kullanımlarında fiilin anlamı değıştiğı için bu anlam farkı zorunlu bir biçimde korunmalıdır. Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bazı nahivcilerin bu tür bâ kullanımlarının yalnızca müstakar (yerleşik, sabit) yapılarla sınırlı olduğunu ileri sürdüğünü aktarır. Yani, bâ harfinin bu anlamı yalnızca nesne ile fiil arasında gerçek bir eşlik veya yerleşiklik ilişkisi varsa kabul edilir. Ancak Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), bu görüşe katılmayarak, bâ harfinin bu anlamda zâid olması ihtimaline de açık kapı bırakır. Bu yaklaşımıyla, bâ harfinin muşâhabe anlamında kullanımının hem zorunlu hem de bağlama göre esnek olabileceğini vurgular. Şu ayeti

¹⁴¹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 128, el-Mâide, 5/61.

¹⁴² Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 4/280.

¹⁴³ Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 4/139.

¹⁴⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 5, el-Bakara2/20.

¹⁴⁵ Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 4/140.

﴿فَالَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّ مَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ﴾ örnek olarak gösterir:

﴿مُسْلِمُونَ﴾ “Eğer size (bu konuda) cevap veremedilerse, bilin ki o (Kur’an) ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir ve O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Artık müslüman oluyor musunuz?”¹⁴⁶ Buradaki “بِعِلْمِ اللَّهِ” (Allah’ın ilmiyle) ifadesine dikkat çeker ve bu bağlamda bâ harfinin “muşâhabe” anlamına geldiğini ifade eder.¹⁴⁷ Ona göre bu ifade, Kur’ân’ın hem içeriğinin tamamıyla Allah’a ait olduğunu hem de indiriliş sürecinin Allah’ın bilgisiyle eşzamanlı gerçekleştiğini gösterir. Bu kullanımdaki bâ harfi, lafzen “beraberlik” anlamına gelir; nitekim “جَاءَ بِأَسْيَادِهِ” (Efendileriyle birlikte geldi.) ifadesinde olduğu gibi, eşlik ve iç içelik anlamı taşır.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *et-Tezyîl ve’t-Tekmîl* adlı eserinde bâ harfinin müşâhabe anlamında kullanılabileceğini açıklar.¹⁴⁸ Ona göre bu tür bâ, yerine “مَعَ” getirilerek anlaşılabilir ve çoğu durumda hâl cümlesini veya “مَعَ” edatını ifade eder. Örneğin ﴿قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ﴾ “Resûl size Rabbinizden hak ile geldi”¹⁴⁹ âyetinde geçen bâ harfi, “مَعَ الْحَقِّ” yani “hak ile birlikte, hakkı getirerek” şeklinde yorumlanır. Aynı şekilde “أَهْبِطُ بِسَلَامٍ مِّنَّا” ifadesinde bâ harfi, “مَعَ سَلَامٍ” yani “bizden bir selam ile birlikte, selam ederek” anlamını taşır.

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), *Mugnî’l-lebîb* adlı eserinde bâ harfinin anlamları arasında müşâhabe işlevine de yer verir ve bu anlamı “مَعَ” edatının ifade ettiği beraberlik ile ilişkilendirir. Bu yönüyle bâ harfine, eşlik ve beraberlik anlamında mulâbese de denildiğini aktarır.¹⁵⁰ İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), Kur’ân’da bâ harfinin müşâhabe anlamıyla kullanıldığı çeşitli âyetleri örnek olarak gösterir: ﴿فَسَبِّحْ﴾

¹⁴⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 240, Hûd, 11/14.

¹⁴⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 16/465.

¹⁴⁸ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/194.

¹⁴⁹ Elmalılı, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 66, en-Nisâ 4/170.

¹⁵⁰ İbn Hişâm en-Nahvî, *Mugnî’l-lebîb ‘an kütübi’l-e’ârib*, 150.

﴿رَبِّهِمْ وَاسْتَغْفِرُهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا﴾ “*Rabbine hamd ederek tespihte bulun ve O’ndan bağışlama dile. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir.*”¹⁵¹ Bu âyetle İbn Hişâm (ö. 761/1360) bâ harfinin anlamı konusunda farklı görüşler bulunduğunu belirtir. Bazı âlimler burada bâ’yı muşâhabe anlamında değerlendirmiş ve âyeti “Rabbinin hamdiyle birlikte tesbih et” şeklinde yorumlamıştır. Diğer bazı nahiv âlimleri ise bâ harfinin isti’âne (yardım alma) anlamı taşıdığını savunarak “Rabbinin hamdine dayanarak tesbih et” şeklinde anlamıştır. Hattâbî, bu ikinci görüşü benimseyerek, tesbihin Allah’ın yardımıyla mümkün olacağını ve kulun kendi çabasıyla değil, hamd nimeti vesilesiyle tesbihte bulunacağını ifade eder. Buna karşılık İbnü’ş-Şecerî, bâ harfinin burada muşâhabe anlamında olduğunu, fiilin failin hâli olan unsurla birlikte gerçekleştiğini belirtir. O, ﴿يَوْمَ

﴿يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا﴾ “*Allah’ın sizi (kabirlerinizden) çağıracağı, sizin de O’na hamd ederek emrine hemen uyacağınız ve (kabirlerinizde) pek az kaldığınızı sanacağınız günü hatırla!*”¹⁵² âyetini “أَجَبْتُهُ بِالتَّلْبِيَةِ” örneğiyle açıklar; burada olduğu gibi, fiilin eşlik eden bir unsurla birlikte meydana geldiği bir yapı olduğunu savunur. İbn Hişâm (ö. 761/1360) ise her iki yorumu da geçerli kabul eder ve bâ harfinin bu âyetle hem muşâhabe hem de isti’âne anlamlarını birlikte taşımasının mümkün olduğunu belirtir.

Muşâhabe anlamında kullanılan bâ harfi, klasik Arap dilinde hem nahivsel hem de anlamsal düzeyde son derece zengin bir işleve sahiptir. Halîl b. Ahmed’le (ö. 175/786) başlayan kronolojik süreçte Müberrid, bâ harfinin fâil ile mef’ûl arasında “مَعَ” bir eşlik manası kattığını açıkça ifade etmiştir. Radî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bâ harfinin fiili geçişli kılarken aynı zamanda beraberlik anlamını da barındırdığını ve fiil anlamını dönüştürdüğünü ayrıntılı şekilde ele almıştır. İbn Mâlik (ö. 672/1274) ise bâ harfinin muşâhabe anlamında kullanımını “مَعَ” edatıyla ilişkilendirerek, fiil-mecrûr yapısını anlam ve biçim yönünden incelemiştir. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin “مَعَ” yerine kullanılabileceğini ve hâl (durum) bildirerek fiille eş zamanlı bir eylemi ifade ettiğini belirtmiştir, İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfinin muşâhabe

¹⁵¹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 703.

¹⁵² Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 307, el-İsrâ 17/52.

anlamında fiil ile mecrûrun aynı anda gerçekleşen birlikteliğini detaylandırmış ve âyet örnekleri üzerinden çok yönlü bir analiz sunmuştur. Süyûtî (ö. 911/1505) ise kendisinden önceki âlimlerin görüşlerini tekrar etmiş, bu kullanıma yeni bir katkı getirmemiştir.

2.1.7 Zarfıyyet (الظرفية)

Zarfıyyet (الظرفية) kelimesi, “ظَرَفَ – يَظْرِفُ – ظَرْفًا” fiilinden türeyen bir isim olup sözlükte “bir şeyi içine alan kap” anlamında kullanılır.¹⁵³ Bu anlamdan hareketle, Arap gramerinde fiilin meydana geldiği yer veya zamanı bildiren unsurlar da “zarf” olarak adlandırılmıştır. Nahiv ilminde “zarfıyyet”, fiilin belirli bir mekânda veya zamanda gerçekleştiğini ifade eden kullanımları kapsar. Bu bağlamda “أَمَامَ” (önünde), “خَلْفَ” (arkasında), “عِنْدَ” (yanında/huzurunda), “فَوْقَ” (üstünde) gibi kelimeler mekân zarfı; “اللَّيْلَ” (gece), “النَّهَارَ” (gündüz), “الْيَوْمَ” (gün) gibi kelimeler ise zaman zarfı olarak değerlendirilir.¹⁵⁴

Bâ harfi, Arapçada bazı durumlarda “فِي” harfi cerri yerine kullanılarak zarfıyyet anlamı ifade eder. Bu kullanımlarda bâ harfi, fiilin mecrûruyla birlikte veya onun içinde gerçekleştiğini gösterir. Nitekim Halîl b. Ahmed’in (ö. 175/786) *el-’Ayn* adlı eserinde zarf “ظرف” kelimesi için “وَهُوَ مَوْضِعٌ لِّغَيْرِهِ” (Başkasının bulunduğu yer.) tanımı yapılmıştır.

Bu tanım, zarfın kendi başına değil; başka bir fiil veya unsurla birlikte anlam kazandığını, onunla ilişkili bir mahalli gösterdiğini ortaya koyar. Böylece zarf, fiilin meydana geldiği alanı tayin eden, ancak fiil dışında kalan bir unsur olarak tanımlanır. Bu anlayış, bâ harfinin zarfıyyet anlamını kazandığı yapılarda “فِي” harfiyle kurulan klasik zarf-mekân ilişkisini bâ harfi üzerinden kurmanın mümkün olduğunu göstermektedir. Örneğin “خَلَفَكَ زَيْدٌ” (Arkanda Zeyd var.) cümlesinde “خَلَفَ” (arkanda/arkasında) kelimesi mekân

¹⁵³ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitābu’l-’Ayn*, 8.

¹⁵⁴ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitābu’l-’Ayn*, 157.

zarfıdır ve Zeyd'in konumunu belirtir. “بِالَّيْلِ نَامَ زَيْدٌ” (Zeyd geceleyin uyudu.) cümlesinde ise “بِالَّيْلِ” (geceleyin) ifadesi zaman zarfı olarak kullanılmıştır.

Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), bâ harfinin zarfıyyet anlamına dair dikkat çekici bir değerlendirmeyi “ظَنَنْتُ بِهِ” (Onu zannettim.) ifadesi üzerinden yapar. Ona göre bu cümledeki bâ harfi iki ihtimalden birine dayanır: ya zarf olarak kullanılmıştır ya da zâid bir edattır. Ancak burada yalnızca “به” ifadesi yer almakta, ikinci bir mef'ûl bulunmamaktadır.¹⁵⁵ Eğer bâ zâid olsaydı, bâ'sız hâli ile birinci mef'ûlün ardından iki mef'ûlün gelmesi beklenirdi. Bu durumda, bâ harfinin zâid sayılması mümkün olmayacağından, tek geçerli ihtimal onun zarf olmasıdır. Fârisî, bu tespitiyle bâ harfinin zarf konumunda bulunduğunu ve fi “فِي” harfi yerine kullanıldığını belirtmiş olur. Ebû Ali'nin bu yaklaşımı, bâ harfinin zarfıyyet anlamını taşıyabileceğine dair klasik nahiv geleneği içindeki önemli yorumlardan biridir.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), hocasının görüşünü şiirsel örnekler üzerinden destekler.¹⁵⁶ Ona göre bâ harfi, bazı beyitlerde fi “فِي” anlamında kullanılmış olup zarfıyyete delalet eder. Nitekim İbn Cinnî (ö. 392/1002), önce fi harfiyle gelen bir örnek verir: Şair Ebû Zü'eyb el-Huzelî'nin yaban eşeklerini tasvir ettiği meşhur bir kasidesinde şöyle geçer:

يَعْتُرْنَ فِي حَدِّ الظُّبَاتِ كَأَنَّمَا ... كُسَيْتُ بُرُودُ بَنِي تَزِيدَ الْأَذْرُعُ

Yaban eşekleri mızrakların keskin uçlarında sendeleyerek yürür; sanki kolları Benî Tezîd'in dokuduğu kumaşlarla örtülmüş gibidir.

Beyitte geçen “فِي حَدِّ الظُّبَاتِ” (Kılıçların keskin kenarında) ifadesi, fiilin “يَعْتُرْنَ” (Sendeleyip takılırlar.) gerçekleştiği yeri belirtir ve bu yönüyle Arap dilinde zarfıyyetin nasıl ifade edildiğine bir örnek teşkil eder.

¹⁵⁵ Hasan b. Ahmed b. Abdu'l-Gaffâr Ebû Ali el-Fârisî, *et-Ta'likâ 'alâ Kitâbi Sibeveyh*, thk. 'Avd b. Hamed el-Kavzî (Kahire: Matbaatü'l-Emâne, 1990), 1/71.

¹⁵⁶ İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râb*, 134.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfinin anlamlarından biri olarak zarfiyyeti (yer ve zaman bildirme) zikreder ve bu bağlamda bâ'nın bazı kullanımlarda “فِي” (fi) harfinin yerine geldiğini ifade eder:¹⁵⁷ İlk olarak şu âyeti zikreder: ﴿وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا﴾¹⁵⁸ “(Ey Muhammed!) Mûsâ'ya o emri verdiğimiz zaman sen (vadinin) batı tarafında değildin. (O olayı) görenlerden de değildin.”¹⁵⁸ Burada “بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ” (Batı tarafında) ifadesi, fiilin gerçekleştiği yeri yani mekân zarfını belirtmektedir. Benzer şekilde, Bedir Savaşı'na dair şu âyet de örnek olarak verilir: ﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾¹⁵⁹ *Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir'de yardım etmişti. O hâlde Allah'a karşı gelmekten sakının ki şükretmiş olasınız.*¹⁵⁹ Buradaki “بِبَدْرٍ” kelimesi, yardımın gerçekleştiği yer olan Bedir'i belirtir. Bâ harfi bu kullanımıyla zarf-ı mekân anlamı kazanmıştır. Bir başka örnekte, tarafların savaştaki konumları şu şekilde ifade edilir: ﴿إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْبُيُوتِ﴾¹⁶⁰ *Hani siz vadinin (Medine'ye) yakın tarafında; onlar uzak tarafında, kervansa sizin aşağıınızdaydı.*¹⁶⁰ Hem “بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا” hem de “بِالْعُدْوَةِ الْبُيُوتِ” ifadeleri, karşılıklı iki tarafın bulunduğu mekânları zarf olarak göstermektedir. Bâ harfi her iki konumda da yer belirleme görevindedir. Mekân bildiren bâ harfinin bir diğer örneği, Hz. Mûsâ'ya ilk vahyin geldiği yerle ilgilidir: ﴿إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى﴾¹⁶¹ *Şüphesiz ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın.*¹⁶¹ Buradaki “بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ” ifadesinde bâ harfi, Hz. Mûsâ'nın bulunduğu mekânı belirtmekte ve zarfiyyet anlamı taşımaktadır.

¹⁵⁷ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, 3/151.

¹⁵⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 430, el-Kasas, 28/44.

¹⁵⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 75, Âl-i İmrân, 3/123.

¹⁶⁰ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 198, el-Enfâl8/42.

¹⁶¹ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 340, Tâhâ, 20/12.

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bâ harfinin zarfîyyet anlamında kullanımını açıklarken, bu işlevin “فِي” edatı yerine geçtiğini belirtmiştir.¹⁶² Bu bağlamda, A’sâ Meymûn b. Kays’a ait şu beyit örnek olarak verilir:

“وَسْؤَالِي وَمَا تَرُدُّ سْؤَالِي... مَا بُكَاءُ الْكَبِيرِ بِالْأَطْلَالِ”

Yaşlının harabelerde ağlaması nedir ki... ve onun sorusu benimkisi gibi cevapsız kalır.

Bu beyitteki “بِالْأَطْلَالِ” ifadesi, yer bildiren bir kullanımdır ve anlam itibariyle “فِي الْأَطْلَالِ” (harabelerde) şeklinde yorumlanmıştır. Yani bâ harfi, burada bir mekânda bulunma veya orada gerçekleşme anlamı taşımakta, dolayısıyla “fi” harfinin görevini üstlenmektedir.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *et-Tezyîl ve't-Tekmil fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl* adlı eserinde bâ harfinin zarfîyyet anlamını detaylı şekilde ele alır.¹⁶³ Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bu kullanımlarda bâ harfinin temel anlamı olan ilşâk (yaklaştırma) işlevinden türeyen altı anlamdan biri olarak zarfîyyet fonksiyonunun ortaya çıktığını belirtir. Böylece bâ harfi, yalnızca sebep, vasıta veya eşlik anlamlarıyla değil, aynı zamanda fiilin bağlamını belirleyen yer ve zaman zarfı işleviyle de öne çıkmaktadır. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin zarfîyyet anlamında “fi” yerine kullanıldığı durumları açıklarken “قَعَدَ زَيْدٌ بِالْبَصْرَةِ” (Zeyd Basra’da oturdu.) örneğini verir.

Burada bâ harfi, mekân zarfı işlevinde olup doğrudan fi harfinin yerini almıştır. Bu tür kullanımlarda bâ harfi, fiilin gerçekleştiği mekânı gösterir. Ancak Ebû Hayyân (ö. 745/1344), bu durumun her zaman geçerli olmadığını, özellikle “ظَرْفٌ مُخْتَصٌّ” (özel/özelleşmiş mekân) içeren yapılarda fiilin doğrudan mef’ûle geçemeyeceğini belirtir. Bu tür özel zarflar örneğin: “أَلَدَّارُ، أَلْمَسْجِدُ، أَلْحَانُوتُ” fiil tarafından ancak “fi” edatı aracılığıyla mecrûr hale getirilebilir.¹⁶⁴

¹⁶² Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 4/281.

¹⁶³ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/194.

¹⁶⁴ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 8/36.

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfinin zarfıyyet anlamına sahip olduğu kullanımları *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde ortaya koymuş ve kendisinden önceki müelliflerin örneklerini kullanmıştır;¹⁶⁵ Süyûtî (ö. 911/1505) ise *Hem'u'l-hevâmi* adlı eserinde zarfıyyet başlığı altında bu kullanımı ele alırken yine kendisinden önceki müelliflerde geçen örnekleri almıştır.¹⁶⁶

Bâ harfinin zarfıyyet anlamı, Arap dilinde hem mekân hem de zaman bağlamında fiilin gerçekleştiği ortamı göstermek için kullanılan önemli işlevlerden biridir. Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/786) temel zarf tanımı üzerine inşa edilen bu anlayış, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) tarafından bâ harfinin “فِي” edatının yerine geçtiği ve fiilin bağlamını belirlediği şeklinde detaylandırılmıştır. İbn Cinnî (ö. 392/1002), şiir örnekleri üzerinden bâ harfinin zarfıyyet anlamını savunarak, bâ harfinin yalnızca nesneye yönelme değil, fiilin gerçekleştiği yer ve zaman bilgisini de taşıdığını vurgulamıştır. İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfinin zarfıyyet anlamını sistematik bir şekilde inceleyerek Kur'ân âyetlerinden birçok örnek sunmuş ve bâ'nın fi “فِي” yerine kullanıldığı durumları açıkça göstermiştir. Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bâ harfinin fi “فِي” anlamını üstlendiği örnekleri şiirle desteklemiş, bâ'nın bağlama göre zarfıyyet işlevi kazanabileceğini ortaya koymuştur. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin zarfıyyet anlamında kullanımını hem teori hem de uygulama düzeyinde ele almış; özellikle belirli mekân adlarıyla birlikte bâ'nın fiile bağlanma zorunluluğunu ve sınırlamalarını açıklamıştır. İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfinin hem mekân hem de zaman zarfı olarak işlev görebileceğini detaylı bir sistematikte göstermiş, bâ'nın fi “فِي” yerine geçtiği bu kullanımları ele almıştır. Süyûtî (ö. 911/1505) ise bâ harfinin zarfıyyet anlamını önceki âlimlerin görüşlerini teyit ederek özetlemiştir.

2.1.8 Bedel (البَدَل)

Bedel (البَدَل) kelimesi “بَدَلَ – يَبْدُلُ – بَدَلًا / بَدَلًا” kökünden türemiş olup sözlükte “bir şeyin yerine geçen şey” anlamına gelir.¹⁶⁷ Nahiv ilminde ise bir kelimenin başka bir

¹⁶⁵ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'arîb*, 151.

¹⁶⁶ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 158.

¹⁶⁷ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitābu'l-'Ayn*, 8/45.

kelimenin yerini tutması veya onu açıklaması için kullanılan bir yapıdır. Bu bağlamda bâ harfi, bazı dilciler tarafından bedel anlamında değerlendirilmiştir. Bu kullanımda bâ harfi, bir unsurun başka bir unsurun yerini aldığını ifade eder ve yerine “بدل” kelimesi getirildiğinde anlam korunuyorsa bâ harfinin bedel anlamı taşıdığı kabul edilir.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu Teshîli'l-Fevâid* adlı eserinde bâ harfinin bedel (yerine geçme) anlamında da kullanılabileceğini ifade eder. Bu bağlamda, yerine “بدل” (bedel) kelimesi getirmenin anlamı bozmadığı kullanımların bâ harfinin bedel anlamı taşıdığını belirtir.¹⁶⁸ Verdiği ilk örnek, sahâbî Râfi' b. Hadîc'e isnat edilen şu rivâyettir:

مَا يَسْرُنِي أَنِّي شَهِدْتُ بَدْرًا بِالْعَقَبَةِ

Bedir yerine Akabe'de bulunmuş olmam beni sevindirmez.

Burada “بِالْعَقَبَةِ” ifadesi, takdiren “بَدَلَ بَدْرٍ” (Bedir yerine Akabe) anlamında kullanılmış ve bâ harfi bedel anlamı taşımıştır. İkinci örnek, şair Ebû Temmâm (ö. 231/846)'a ait şu beyittir:

فَلَيْتَ لِي بِهِمْ قَوْمًا إِذَا رَكِبُوا ... شَتُّوا الْإِغَارَةَ فُزْسَانًا وَرُكْبَانًا

Keşke onların yerine, bineklere bindiklerinde düşmana baskın yapan süvarilerden ve atlılardan oluşan bir kavmim olsaydı.

Burada geçen “بِهِمْ” kelimesi “onların yerine” anlamında kullanılmış, takdiren “بَدَلَهُمْ” (onlar yerine) anlamı taşımıştır. Üçüncü örnek ise başka bir şaire ait şu beyittir:

يَلْقَى غَرِيمَتَكُمْ مِنْ غَيْرِ عُسْرَتِكُمْ ... بِالْبَذْلِ بُخْلًا وَبِالْإِحْسَانِ حِرْمَانًا

Rakibiniz, sizin sıkıntınız olmadan; cömertlik yerine cimriliği, ihsan yerine mahrumiyeti görsün.

¹⁶⁸ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, 3/151.

Buradaki “بَدَلَ الْبَذْلِ بِخُلَا” ve “بِالْإِحْسَانِ حِرْمَانًا” ifadelerinde bâ harfî, “بَدَلَ الْبَذْلِ بِخُلَا” (cömertlik yerine cimrilik) ve “بَدَلَ الْإِحْسَانِ حِرْمَانًا” (ihşan yerine mahrumiyet) takdiriyle kullanılmış ve açıkça bedel anlamı taşımıştır. İbn Mâlik’in bu değerlendirmesi, *Şerhu’l-Kâfiyeti*’ş-Şâfiye adlı eserinde de tekrar edilmiştir. Bu eserde, Hz. Peygamber’in “لَا يَسْرُنِي بِهَا حُمُرُ النَّعَمِ” “Onun karşılığında bana kızıl develer verilmesi beni sevindirmez” hadisi örnek verilerek bâ harfinin bedel anlamını taşıyabileceği belirtilmiştir.”¹⁶⁹

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *et-Tezyîl* adlı eserinde de bâ harfinin bedel (بدل) anlamına da geldiğini belirtir.¹⁷⁰ Ayrıca bazı nahiv âlimlerinin, bâ harfine “bedel” ve “ıvâd” (عَوَضَ, karşılık, bedel) anlamını verdiğini belirterek, “هَذَا بِذَلِكَ” ifadesinde bâ harfinin “بَدَلَ مِنْ” yani “şunun yerine bu” anlamını taşıdığını ifade eder. Ancak Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bu görüşü eleştirerek, burada asıl anlamın “sebepe” olduğunu savunur. Ona göre “هَذَا بِذَلِكَ” ifadesinin asıl takdiri “هَذَا مُسْتَحَقٌّ بِذَلِكَ”, yani “Bu, onun sebebiyle hak edilmiştir.” şeklindedir. Muqâbele (مُقَابَلَة) anlamında ise bâ harfî, bir bedel veya karşılık bildirmek için kullanılır. Mesela “إِشْتَرَيْتُ الْفَرَسَ بِأَلْفٍ” (Atı bin dirheme satın aldım.) ve “كَافَأْتُ الْإِحْسَانَ بِضِعْفٍ” (İyiliği iki katıyla ödüllendirdim.) ifadelerinde bâ harfî, ödeme veya karşılık bildirir. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin bu kullanımlarında da ilşâk kökenli temel işlevinin korunduğunu ve bağlama göre farklı semantik işlevler yüklendiğini vurgular.

İbn Hişâm¹⁷¹ ve Süyûtî de (ö. 911/1505)¹⁷² bâ harfinin bedel anlamında kullanıldığını kabul etmiş ve önceki âlimlerle aynı örnekleri tekrar etmişlerdir. Bu bağlamda Süyûtî (ö. 911/1505) daha önce geçen örneklere ek olarak Hz. Ömer’e isnat

¹⁶⁹ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiyeti*’ş-Şâfiye, 1/359.

¹⁷⁰ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/195.

¹⁷¹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb ‘an kütübî’l-e’ârîb*, 151.

¹⁷² Süyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 4/159.

edilen şu sözü zikreder: “كَلِمَةٌ مَا يَسُرُّنِي أَنَّ لِي بِهَا الدُّنْيَا”, yani “Bir söz ki, onu dünya karşılığında elde etmeyi istemem.” Buradaki “بِهَا” lafzı, “بَدَلَهَا” (dünya yerine) şeklinde takdir edilerek bâ harfinin bedel anlamı taşıdığına işaret eder.

Bâ harfinin bedel anlamında kullanımı, klasik nahivde yaygın ve yerleşik bir anlam değildir. Bununla birlikte, İbn Mâlik (ö. 672/1274), Ebû Hâyyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), İbn Hişâm (ö. 761/1360) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi önemli dilciler, belirli bağlamlarda bâ harfinin “bedel” anlamı taşıyabileceğini kabul etmişlerdir. Bu tür kullanımlarda bâ harfi, yerini aldığı unsura bedel olarak gelir. Nahiv âlimlerinin çoğu bu görüşü benzer örneklerle desteklemiş, dolayısıyla örneklerin tekrarlanması, kullanımın otorite kabul edilen âlimler nezdinde tanınmış ve geçerli bir anlam olduğunu göstermesi bakımından önem taşımıştır.

2.1.9 Muḳâbele (المُقَابَلَةُ)

Muḳâbele (المُقَابَلَةُ) kelimesi, “قَابَلَ – يُقَابِلُ – مُقَابَلَةٌ” kökünden türemiştir. Bu kök, sözlüklerde “yüz yüze gelmek, karşı karşıya durmak, bir şeyi bir şeye karşı koymak” anlamlarıyla açıklanır. *Lisânü'l-'Arab*'da “قَابَلَهُ” fiili; bir şeyi başka bir şeye mukabil kılmak, karşılaştırmak ve değiş tokuş yapmak anlamına gelir. Bu bağlamda “المُقَابَلَةُ”, karşılık vermek veya karşılık almak gibi anlamlar içerir. Arapçada bâ harfi, bazı bağlamlarda muḳâbele anlamında kullanılır. Bu kullanım, “karşılık”, “bedel” veya “takas” bildiren durumları ifade eder. Özellikle bedel (ücret, para) gibi şeylerin karşılığında kullanılır.¹⁷³ Bazı dilciler, muḳâbele bâ'sını bedel bâ'sının (بَاءُ الْبَدَلِ) bir türü olarak kabul eder.¹⁷⁴

İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id* adlı eserinde bâ harfinin bedel (yerine geçme) anlamı dışında, karşılık ve muḳâbele ifade eden kullanımlarına da değinir; bu bağlamda “اَشْتَرَيْتُ الْفَرَسَ بِأَلْفٍ” (Atı bin [dirhem/dinar] karşılığında satın aldım.) ve

¹⁷³ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id*, 3/151.

¹⁷⁴ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 161.

“كَافَأْتُ الْإِحْسَانَ بِضِعْفٍ” (İyiliğe iki kat karşılık verdim.) gibi örnekler vererek bâ harfinin yerine “karşılığında” ifadesi getirilebildiğini ve böylece karşılık, bedel veya muḳâbele anlamı kazandığını belirtir.¹⁷⁵

Raḍî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bâ harfinin muḳâbele anlamında da kullanılabileceğini belirtmiştir.¹⁷⁶ Burada bâ, iki unsur arasında “karşılık verme” ilişkisini kurar. Mesela “اِشْتَرَيْتُهُ بِهِ” (Onu buna karşılık satın aldım.), “بَدَّلْتُهُ بِهِ” (Onu bununla değiştirdim.) gibi örneklerde kullanılır. Bu anlamda bâ, verilen şeyin karşılığında alınan veya yapılan diğer bir şeyi ifade eder.

Ebû Ḥayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin “muḳâbele” anlamında kullanılabileceğini ifade etmiştir.¹⁷⁷ Kur’ân-ı Kerîm’deki şu âyeti de bu kullanıma örnek göstermiştir: ﴿الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ “Melekler, onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, “Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete” derler.”¹⁷⁸ Bu ayette geçen “بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ” ifadesinde yer alan bâ harfî, yapılan salih amellerin cennete girişin gerekçesi ve karşılığı olduğunu bildirmektedir. Ebû Ḥayyân’a göre burada bâ harfî, karşılık bildiren bir edat olarak kullanılmıştır. Yani, cennete giriş sebep-sonuç ilişkisine değil, bir hak edişin bedeli ve karşılığı olarak takdim edilmektedir. Ayrıca “اِشْتَرَيْتُ الْفَرَسَ بِأَلْفٍ” (Atı bin [dirhem/dinar] karşılığında satın aldım.) ve “كَافَأْتُ الْإِحْسَانَ بِضِعْفٍ” (İyiliğe iki kat karşılık verdim.) örneklerini verir. Bu cümlelerde bâ harfî, bedel anlamında kullanılmıştır. Bu tür bâ’ya “بَاءُ الْعَوَضِ” (bedel bâ’sı) adı da verilir. Ebû Ḥayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin bedel anlamında kullanılabileceğini kabul etmekle birlikte, asıl temel anlamının sebebiyyet olduğunu özellikle vurgular.¹⁷⁹

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), *Muḡnî’l-lebîb* adlı eserinde bâ harfinin muḳâbele anlamını ele alır. Bâ, bu bağlamda bedel, karşılık ve ücret bildiren yerlerde

¹⁷⁵ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-Fevâid*, 3/151.

¹⁷⁶ Raḍî, *Şerhu’r-Raḍî*, 4/280.

¹⁷⁷ Ebû Hayyân, *İrtiḳâfî’l-d-ḍarab*, 4/1696.

¹⁷⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 290, en-Nahl 16/32.

¹⁷⁹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/195.

kullanılır. İbn Hişâm, Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) daha önce örnek verdiği en-Nahl 16/32 âyetinde bâ harfinin bedel anlamında kullanıldığını belirtir. İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), burada bâ harfinin sebebiyyet anlamında kullanılabileceğini kabul etmekle birlikte, temel anlamının bedel olduğunu özellikle vurgular. Bu bağlamda, “لَنْ يَدْخُلَ” (Hiçbiriniz ameliyle cennete giremez.) hadisini *Müsned*'e atıfla zikreder; ancak *Müsned*'de hadisin lafzı “لَا يَدْخُلُ أَحَدٌ مِنْكُمْ الْجَنَّةَ بِعَمَلِهِ”¹⁸⁰ şeklindedir. Bu bağlamda Mutezile ve diğer âlimlerin de ifade ettiği üzere hadisin anlamında, karşılıkla verilen bir şeyin bazen karşılıksız da verilebileceği, oysa sebebe bağlı bir şeyin sebep olmadan gerçekleşmeyeceği belirtilir.¹⁸¹ Böylece hadis ile âyet arasında, dinleyenlerin yükledikleri anlam farklılıklarından kaynaklanan bir çelişki bulunmadığı ve delillerin birbirini tamamlayacak şekilde uzlaştırıldığı ifade edilmiştir.

Dilciler, bâ harfinin muḳâbele işlevinde “karşılık”, “bedel” kavramlarını bir araya getirerek hem maddî hem de manevî bağlamlarda kullanıldığını vurgulamışlardır. İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfini özellikle alışveriş ve ödül bağlamlarında, bir şeyin karşılığı olarak ele alırken; Raḍî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), iki unsur arasındaki karşılıklı değişimi daha genel bir sistem içinde değerlendirmiş ve bâ'nın “bedel” anlamına işaret ettiğini ifade etmiştir. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin bu işlevini hem muḳâbele hem de sebebiyyet anlamlarıyla ilişkilendirerek daha geniş bir semantik çerçeve sunmuş, özellikle Kur'ân'daki âyetlerden hareketle bu farkları dikkatle analiz etmiştir. İbn Hişâm (ö. 761/1360) ise bâ'nın muḳâbele işlevini diğer bâ türleriyle mukayeseli olarak ele almıştır. Onun yaklaşımı, bâ'nın yalnızca bedel bildirmekle kalmayıp, çoğu zaman sebebiyyet ve vasıta anlamlarıyla iç içe geçtiğini de göstermiştir.

2.1.10 Mücâveze (المُجَاوِزَةُ)

“Mucâveze” (المُجَاوِزَةُ) kelimesi, kökü “جَوَزَ – يَجُوزُ – جَوْزًا” olan üç harfli fiil olup ve bu fiilin mufâ'ale babına aktarılmış şekli olan “جَاوَزَ – يُجَاوِزُ – مُجَاوِزَةً” yapısından

¹⁸⁰ Hânel Ahmed b., *el-Musned*, thk. Ebü'l-Ma'âfi en-Nûrî vd. (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.), 3/80 Hadis, Sahîh-i Buhârî'de «لَنْ يَدْخُلَ أَحَدٌ مِنْكُمْ الْجَنَّةَ بِعَمَلِهِ» lafzıyla, Müsned-i Ahmed'de ise «لَا يَدْخُلُ أَحَدٌ مِنْكُمْ الْجَنَّةَ بِعَمَلِهِ» lafzıyla rivayet edilmiştir.

¹⁸¹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Mugni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, 152.

meydana gelen bir mastardır. Bu kök, sözlükte “aşmak, geçmek, uzaklaşmak” anlamına gelir. Mufâ’ale bâbı ise genellikle karşılıklı, yoğun veya süreklilik arz eden fiillerin türetilmesinde kullanılır.” جَزْتُ الطَّرِيقَ ” (Yolu geçtim.), “جَاوَزْتُهُ جَوَازًا” (Onu geçtim.)

Aynı kökten türeyen “المَجَاز” kelimesi ise hem “geçiş yeri” hem de “geçiş” fiilini ifade eden bir terimdir.¹⁸² Bu anlam, harf-i cerrlerden “‘an” (عَنْ) ile ifade edilir. Zira “‘an” harfî, Arapçada bir yerden veya bir şeyden ayrılma, uzaklaşma ve geçme anlamlarını taşır. Bu bağlamda “mücâveze” anlamı, bir nesnenin veya yerin sınırını aşmayı belirtir. Nitekim Kur’ân’da geçen ﴿فَسْأَلْ بِهِ خَيْرًا﴾ “Sen bunu haberdar olana sor!”¹⁸³ âyetinde bazı nahiv âlimleri bâ harfinin “‘an” anlamında kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bu yorum, bâ harfinin yer yer “mücâveze” (geçip aşma) anlamına da gelebileceğini göstermektedir.

İbn Mâlik’e (ö. 672/1274), göre bâ harfî bazı yerlerde “‘an” edatının anlamını taşıyabilir.¹⁸⁴ Bu durum özellikle uzaklaşma veya yönelme bildiren durumlarda ortaya çıkar. Kur’ân’da geçen ﴿يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ بُشْرِيكُمُ﴾ “Mü’min erkeklerle mü’min kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu göreceğin gün kendilerine şöyle denir: “Bugün size müjdelenen şey içlerinden ırmaklar akan, ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir.” İşte bu büyük başarıdır.”¹⁸⁵ âyetinde yer alan “بِأَيْمَانِهِمْ” ifadesi, bu bağlamda değerlendirilmektedir. İbn Mâlik burada el-Ahfeş’in yorumunu naklederek, burada bâ harfinin “‘an” edatı anlamında geldiğini ve ifadenin “عَنْ أَيْمَانِهِمْ” şeklinde takdir edilmesi gerektiğini ileri sürer. Benzer biçimde ﴿وَيَوْمَ تَشَقُّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ﴾ “O gün gök bulutlarla yarılıp parçalanacak ve melekler bölük bölük

¹⁸² Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitābu’l-‘Ayn*, 6/164.

¹⁸³ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 399, 400, el-Furkân 25/59.

¹⁸⁴ İbn Mâlik, *Şerhu Teshili’l-Fevâid*, 3/152.

¹⁸⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 603, el-Hâdîd 57/12.

indirilecektir.”¹⁸⁶ âyetindeki “بِالْغَمَامِ” ifadesinde de bâ harfî, “‘an” edatının yerine geçmiştir. Bu kullanımdaki mâna, göğün bulutlardan yarılp açılması anlamını taşır ve “تَشَقَّقْتُ عَنِ الْغَمَامِ” takdiriyle açıklanır.¹⁸⁷ Burada da bâ harfî, uzaklaşma ve ayrılma yönünü belirtmektedir.

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bâ harfinin bazı bağlamlarda “‘an” (–den, – hakkında) anlamında kullanılabileceğini de belirtir.¹⁸⁸ Buna örnek olarak ﴿سَأَلَ سَائِلٌ﴾ “Sorani birisi, yükselme yollarının sahibi Allah tarafından kâfirlere kesinlikle inecek olan ve hiç kimsenin uzaklaştıramayacağı azabı sordu.”¹⁸⁹ âyetini zikreder. Rađî’ye (ö. 686/1287) göre bu âyetdeki bâ harfî, aslında “‘an” harfinin yerini tutmaktadır. Zira sormak fiilinin aslî yapısında “سَأَلَ عَنْ كَذَا” (Bir şey hakkında sordu.) kalıbı kullanılır. Buna göre, âyette yer alan “سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ” ifadesi, anlam olarak “سَأَلَ سَائِلٌ عَنْ عَذَابٍ” yapısına denktir.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *İrtişâfû’ d-đarab min lisâni’l- ‘Arab* adlı eserinde bâ harfinin bazı durumlarda ‘an “عَنْ” anlamında kullanılabileceğine dair çeşitli görüşleri bir araya getirerek aktarır.¹⁹⁰ Kûfeli nahiv âlimlerine göre bâ harfî, özellikle soru fiillerinden sonra geldiğinde ‘an “عَنْ” anlamında gelebilir; örneğin

فَإِنْ تَسْأَلُونِي بِالنِّسَاءِ فَإِنِّي ... خَيْرٌ بِأَدْوَاءِ النِّسَاءِ طَبِيبٌ

Eğer bana kadınlar hakkında sorarsanız; ben kadınların hastalıklarını (huylarını) iyi bilen bir hekimim.

Burada bâ “عَنْ” anlamında kullanılarak “Eğer bana kadınlar hakkında sorarsanız”

şeklinde anlaşılır. Kûfeli dilcilere ve Ahfeş’e göre ﴿الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا﴾

¹⁸⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 396, el-Furkân 25/25.

¹⁸⁷ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-Fevâid*, 3/152.

¹⁸⁸ Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 4/281.

¹⁸⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 643, el-Meâric 70/1\ 2\ 3.

¹⁹⁰ Ebû Hayyân, *İrtişâfû’ d-đarab*, 4/1698.

﴿Gökleri ve yeryüzünü ve ikisi arasında ikisi﴾ “Gökleri ve yeryüzünü ve ikisi arasında ikisi﴾ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ ۚ الرَّحْمَنُ فَسَلَّ بِهِ خَبِيرًا ﴿﴾
arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş’a kurulan Rahmân’dır. Sen bunu haberdar olana sor!”¹⁹¹ âyetinde bâ harfinin “عَنْ” anlamında olduğunu belirtir.

Ayrıca Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), İbn Mâlik’in de bâ harfinin “عَنْ” anlamında kullanılabileceğini savunduğunu aktarır; nitekim İbn Mâlik (ö. 672/1274), ﴿O gün gök bulutlarla yarılıp parçalanacak ve melekler bölük bölük indirilecektir.﴾¹⁹² âyetinde geçen bâ’nın “عَنْ” yani “üzerinden” veya “yüzeyinden” anlamında kullanıldığını ifade eder.¹⁹³

İbn Hişâm, bâ harfinin mücâveze anlamının kimi dilciler tarafından “عن” edatına benzer görüldüğünü aktarır.¹⁹⁴ Bazılarına göre bu kullanım yalnızca soru sorma fiillerinde ortaya çıkar. Nitekim İbn Hişâm, Kur’ân’daki şu âyeti zikreder: ﴿يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَتْبَائِهِمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا﴾ “Düşman birliklerinin gitmediğini sanıyorlar. Düşman birlikleri (bir daha) gelecek olsa, isterler ki, (çölde) bedevilerin arasında bulunsunlar da size dair haberleri (gidip gelenlerden) sorsunlar. İçinizde bulunsalardı da pek az savaşırlardı.”¹⁹⁵ âyetini zikreder. Böylece bâ harfinin, soru fiillerinden sonra ‘an harfinin işlevini üstlendiği görüşü desteklenmiş olur. Buna karşılık bazı dilciler, bâ’nın bu anlamının yalnızca soru fiilleriyle sınırlı olmadığını savunmuşlardır. Onlara göre bâ, fiilin yöneldiği anlam alanını genişleterek daha genel bir “mücâveze” işlevi kazanabilir. Bu görüş sahipleri delil olarak ﴿يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ بُشْرٰكُمُ﴾ “Mü’min erkeklerle mü’min kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu göreceğin gün

¹⁹¹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 399, 400, el-Furkân 25/59.

¹⁹² Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 396, el-Furkân 25/25.

¹⁹³ Ebû Hayyân, *İrîşâfî’ d-darab*, 4/1698.

¹⁹⁴ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’ l-lebîb ‘an kütübi’ l-e’ârib*, 152.

¹⁹⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 464, el-Ahżâb 33/20.

kendilerine şöyle denir: “Bugün size müjdelenen şey içlerinden ırmaklar akan, ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir.” İşte bu büyük başarıdır.”¹⁹⁶ ve ﴿وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ﴾ “O gün gök bulutlarla yarıp parçalanacak ve melekler bölük bölük indirilecektir.”¹⁹⁷ ayetlerini ileri sürerler. İbn Hişâm, Zemahşerî’nin de bu yaklaşımı benimsediğini bildirir: “بِالْغَمَامِ”deki bâ’yı, “شَقَّقْتُ السَّمَاءَ بِالشَّفْرِ” (Hörgücü bıçakla yarıp açtım.) cümlesindeki bâ’ya benzettiğini belirtir. Ona göre burada bulut, göğün yarılmasında kullanılan bir âlet/vasıta gibi düşünülmüştür. Zemahşerî, benzer bir anlamın ﴿السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا﴾ “O günle gök (bile) yarılr, Allah’ın va’di gerçekleşir.”¹⁹⁸ âyetinde de mevcut olduğunu belirtir. İbn Hişâm (ö. 761/1360) ayrıca Basralı nahiv âlimlerinin “فَاسْأَلُ بِهِ خَيْرًا” âyetindeki bâ’yı sebebiyyet için yorumladıklarını ve bâ’nın asla “عن” anlamına gelmediğini ileri sürdüklerini söyler. Ancak İbn Hişâm (ö. 761/1360) bu görüşü isabetli bulmaz; çünkü Arapçada kullanılan “سَأَلْتُ بِسَبَبِهِ” (Onun sebebiyle sordum.) ifadesi, bâ ile mecrûr olan unsurun mutlaka sorulan şeyin kendisi olduğunu zorunlu kılmaz. Oysa söz konusu âyette bâ ile gelen kelime, bağlam itibarıyla doğrudan sorunun yöneltildiği konudur. Dolayısıyla İbn Hişâm’a göre bâ’nın “عن” ile yakın anlam ilişkisi bulunduğunu reddetmek, dilin kullanım örnekleriyle örtüşmemektedir.

Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), *Hem’u’l-hevâmi*’adlı eserinde bâ harfinin mücâveze anlamını ele alırken büyük ölçüde İbn Hişâm’ın çizdiği çerçeveyi takip eder.¹⁹⁹ O da ﴿وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ﴾ ve ﴿يَسْغَىٰ نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ﴾, ﴿فَاسْأَلُ بِهِ خَيْرًا﴾ gibi âyetleri zikrederek bâ’nın kimi bağlamlarda “an” yerine geçebileceğini kabul eder ve Zemahşerî’nin “بِالْغَمَامِ”i âlet/vasıta anlamında yorumunu destekler. Ancak Süyûtî (ö. 911/1505), Basralıların te’vilini daha ayrıntılı biçimde açıklamış,

¹⁹⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 603, el-Hadîd 57/12.

¹⁹⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 396, el-Furkân 25/25.

¹⁹⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 653, el-Müzzemmil 73/18.

¹⁹⁹ Süyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 4/161.

onların bâ'yı “sebeb” anlamıyla yorumladıklarını, bu görüşü de “سَأَلْتُ بِسَبَبِهِ” (Onun sebebiyle sordum.), “أَطْعَمْتُهُ بِجُوعٍ، وَسَقَيْتُهُ بِعَيْمَةٍ” gibi örneklerle temellendirdiklerini belirtmiştir. Böylece Süyûtî (ö. 911/1505), yeni bir görüş ortaya koymamış; yalnızca Basralıların yaklaşımını somutlaştıran ek açıklamalar eklemiştir.

Bâ harfinin “mücâveze” anlamı, Arap dilinde bir yerden ya da şeyden geçme, uzaklaşma ve aşma bildiren kullanımlarıyla öne çıkar. Bu işlev çoğu zaman “عن” edatıyla benzerlik göstermiştir. İbn Mâlik (ö. 672/1274) ile başlayan bu yaklaşım, Radî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), Ebû Hâyyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360) ve Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) gibi dilcilerin katkılarıyla sistemli bir biçim kazanmıştır. Âlimler arasındaki farklı yorumlar, bâ harfinin anlam alanının yalnızca soru fiilleriyle sınırlı kalmadığını, genel olarak mucâveze anlamını da ifade edebildiğini göstermektedir.

2.1.11 İsti‘lâ’ (الِاسْتِغْلَاءُ)

“İsti‘lâ’” (الِاسْتِغْلَاءُ) kelimesi عُلُوًّا – يَعْلُو – عَلَا fiilinden türeyen اِسْتَعْلَى – يَسْتَعْلَى – yapısıyla istif‘âl babına aittir. Sözlükte “yükselmek”, “üstünlük kurmak”, “üzerine çıkmak” ve “güç kazanmak” gibi anlamlara gelir. Nahivde “isti‘lâ’” terimi, bir unsurun diğerinin üzerinde veya ona üstün konumda bulunmasını ifade eder. Bu bağlamda bâ harfi, kimi kullanımlarda aynı anlamı taşıyan “‘alâ” (عَلَى) edatının yerine geçebilir. Bu tür yapılarda bâ, bir şeyin başka bir şey üzerinde yer aldığını ya da ona üstün geldiğini belirtir.

İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib* adlı eserinde bâ harfinin, bağlama göre “‘alâ” (عَلَى) anlamında kullanılabileceğini belirtir.²⁰⁰ Bu bağlamda Amr b. Kāmi‘e’ nin şu beytini örnek gösterir:

²⁰⁰ İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, 520.

بُودِكَ مَا قَوْمِي عَلَى أَنْ تَرَكْتَهُمْ ... سُلَيْمِي إِذَا هَبَّتْ شَمَالٌ وَرِيحُهَا

Senin muhabbetinle, kavmim Sülêma'yı terk etmediler; kuzey rüzgârı esip estiğinde bile.

Burada geçen “بُودِكَ” ifadesi, aslında “عَلَى وَدِكَ” (senin muhabbetin üzerine) anlamında kullanılmıştır.²⁰¹

İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfinin bazı yapılarda “‘alâ” harfinin yerini aldığını açıkça belirtir.²⁰² İbn Mâlik, bu görüşünü açıklarken şu âyeti örnek gösterir: ﴿وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنُهُ بِقَنْطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنُهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا﴾ “*Kitap ehlinde*” ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, “Ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur” demelerinden dolayıdır. Onlar, bile bile Allah’a karşı yalan söylerler.”²⁰³ Âyette geçen “بِقَنْطَارٍ” ifadesi, İbn Mâlik’e göre aslında “عَلَى قَنْطَارٍ” (Bir kantarın üzerinde...) şeklinde anlaşılmalıdır. Buradaki bâ, emanet edilen malı ifade eden yüklenme ve güvenme bağlamını göstermekte; yani “ona bir kantar üzerinde emanet etmek” anlamını üstlenmektedir. Benzer şekilde “مَرَرْتُ بِهِ” (Onun yanından geçtim.) ifadesi de İbn Mâlik’e göre aslında “مَرَرْتُ عَلَيْهِ” (onun üzerinden/uğrayarak geçtim) anlamındadır. Bu yorumu destekleyen el-Ahfeş, bâ’nın burada mekânsal yön ve temas bildiren ‘alâ edatının yerini aldığını açıklar. Kur’ân’daki bazı örnekler de bu anlamı destekler: ﴿وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ﴾ “*Mü’minler yanlarından geçtiğinde, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı.*”²⁰⁴ Buradaki “بِهِمْ”, aslında “Onların üzerinden/uğrayarak” anlamında olup ‘alâ yerine kullanılmıştır. Aynı fiil başka yerde doğrudan “عَلَيْهِمْ” ile gelirken, bu tür

²⁰¹ İbn Kuteybe, *Edebü’l-kâtib*, 520.

²⁰² İbn Mâlik, *Şerhu Teshili’l-Fevâid*, 3/152.

²⁰³ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 68,69, el-Âl-i İmrân 3/75.

²⁰⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 676, el-Mutaffifin 83/30.

yapılarda bâ harfî de aynı işlevle kullanılabilmektedir. ﴿وَأَنْتُمْ لَتَمُوتُونَ عَلَيْهِمْ مُضْجِينَ﴾

“Şüphesiz sizler (yolculuklarınız sırasında) sabah akşam onların (harap olmuş) yurtlarına uğrayıp duruyorsunuz.”²⁰⁵ ﴿قَالَ هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمْتُكُمْ عَلَى أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ﴾

﴿فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ “Yakub onlara, (Onun hakkında size ancak, daha önce kardeşi hakkında güvendiğim kadar güvenebilirim! Allah en iyi koruyandır ve O, merhametlilerin en merhametlisidir) dedi.”²⁰⁶ Bu âyette güven bildiren fiil aslında ‘alâ ile gelir; İbn Mâlik (ö. 672/1274) bu tip yapılarda bâ’nın da aynı görevi üstlenebildiğini belirtir. İbn Mâlik, görüşünü şiirle de destekler ve Râşid b. ‘Abdirabbih es-Sülemî’ye ait şu beyti örnek gösterir:

أَرَبُّ يَبُولُ الثُّغْلُبَانُ بِرَأْسِهِ ... قَدْ ذَلَّ مِنْ بَالَتْ عَلَيْهِ الثَّعَالِبُ

“Tilkinin başına işlediği putlar hiç Rab olur mu? Muhakkak tilkilerin başına işlediği put ve sanemler rezil olmuştur.”²⁰⁷

Burada “بِرَأْسِهِ” ifadesindeki bâ harfî, aslında ‘alâ (عَلَى) anlamında kullanılarak “başının üzerine” manasını ifade eder.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), Kûfe nahiv ekolünün bâ harfinin bazı yerlerde ‘alâ yerine kullanılabileceğini belirtir; ancak İbn Mâlik’in verdiği âyetlerden iki tanesini (وَأِذَا مَرُّوا بِهِمْ هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ بِقِنطَارٍ) örnek olarak verir ve yeni bir örnek eklemes. Bu yönüyle daha önce söylenenleri tekrarlayarak görüşü desteklemiş olur.²⁰⁸

Bâ harfinin isti‘lâ’ anlamındaki kullanımı, klasik nahiv âlimlerinin işlediği; daha sonra birbirinden çok farklı yorumlar getirmediği bir konudur. İbn Kuteybe, bâ harfinin bağlama göre عَلَى (üzerinde) anlamında kullanılabileceğini ilk işaret edenlerdendir. İbn Mâlik, bunu detaylı açıklayıp âyet örnekleriyle desteklemiş; Ebû Hayyân, yeni bir katkı sunmadan İbn Mâlik’in verdiği delilleri yinelemiş ve görüşü pekiştirmiştir. İbn Hişâm (ö. 761/1360) ise Muğni’l-lebîb’de mevcut delilleri bir araya getirerek açık biçimde

²⁰⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 498, Sâffât 37/137.

²⁰⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 261, Yûsuf 12/64.

²⁰⁷ Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî’nin Muğni’l-lebîb Adlı Eseri*, 144.

²⁰⁸ Ebû Hayyân, *İrtişâfü’l-d-ğarab*, 1699.

açıklamış, Süyûtî de bu birikimi ekleme yapmadan özetlemiştir. Böylece isti‘lâ’ anlamı, yeni yorumlar eklenmeden fakat farklı müelliflerin metinlerinde yinelenerek sonraki nahiv literatüründe yerini almıştır.

2.1.12 Teb‘îz (التَّبْعِيْزُ)

Teb‘îz (التَّبْعِيْزُ) kelimesi, Arapçada “بَعْضٌ - يَبْعُضُ - بَعْضًا” fiilinden türetilmiş olup, bu fiilin tef‘îl babı (باب التفعيل) formunda yer alan “بَعْضٌ - يَبْعُضُ - تَبْعِيْزًا” yapısından meydana gelir. “Teb‘îz” mastarı, bir bütünün bir kısmını ayırma, parçalama veya kısmîlik bildirme anlamlarında kullanılır. Bu kökten türeyen “بَعْضٌ” (bazı, bir kısmı) kelimesi Arapçada yaygın şekilde bütünün içinden bir bölümü ifade etmek için kullanılır. *el-‘Ayn*’da bu kavram, bir bütünün içinden ayrılan parça anlamında açıklanır.²⁰⁹ Nahivde ise teb‘îz, fiilin sadece bir kısmı kapsayan bir unsurla ilişkilendirilmesini ifade eder. Bu bağlamda bâ harfi terim anlamlı sözlüklerde, min edatının yerine geçerek “-den, -dan” anlamında kullanılabilir. Teb‘îz²¹⁰ ‘bir kısmı bazı’ anlamına gelmektedir. Bâ harfî teb‘îz manasına gelmektedir. Bâ harfinin ‘مِنْ’ anlamındaki teb‘îz manasına ittifak edilmiştir.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfine “teb‘îz” anlamı verildiğini belirten bazı Şâfiî kaynaklarına değinir ve bu yorumu açık biçimde reddeder. Ona göre, bu anlam ne Basra ekolünün dilsel yaklaşımlarında yer bulur ne de sağlam bir nahiv deliline dayanır. Bu nedenle, bâ harfinin anlam alanı içerisine “teb‘îz”in dahil edilmesini, gramer ilkeleri ve delil mantığı açısından geçersiz sayar.²¹¹ Ayrıca bu kullanımın özellikle şiir dilinde ve belagat amacıyla ortaya çıktığını, günlük dilde yaygın olmayan nadir (şâz) örneklerden sayıldığını belirtir. Şâir: Ebû Züeyb el-Hüzeli (ö. 28/648)’nin şu beytini örnek gösterir:

شَرِبْنَ بِمَاءِ الْبَحْرِ ثُمَّ تَرَفَّعَتْ ... مَتَى لُجَجُ خُضْرِ لَهْنٍ نَبِيْجُ

“Bulutlar deniz suyunun bir kısmını içip sonra yükseldiler, büyük bir su kütesine ve gürültü çıkaracak hıza ulaştınca (yağmur bırakır.)”²¹²

²⁰⁹ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitābu ‘l-‘Ayn*, 253.

²¹⁰ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni ‘l-lebîb ‘an kütübi ‘l-e‘ârîb*, 153.

²¹¹ İbn Cinnî, *Sırru sinâati ‘l-i‘râb*, 123.

²¹² Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî’nin Muğni ‘l-lebîb Adlı Eseri*, 151.

Burada geçen “بِمَاءٍ” ifadesi, her ne kadar bazı dilcilere göre “مِنْ مَاءٍ” (denizin suyundan) anlamında kullanıldığı ileri sürülse de İbn Cinnî’ye göre aslında “شَرِبْنَا مَاءَ” (Denizin suyunu içtiler.) anlamında olup zaid olarak gelmiştir.²¹³

İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu Teshîli’l-Fevâ’id* adlı eserinde bâ harfinin bu işlevine özellikle dikkat çekmiş ve bâ harfinin “min” harfinin yerini alabildiğini belirtmiştir.²¹⁴ Mesela şair Ömer b. Ebî Rebî’a (ö. 93/711) şu beytinde:

فَلَثَمْتُ فَاهَا آخِذَا بِقُرُونِهَا ... شَرِبْتُ التَّزْيِيفَ بِبَرْدِ مَاءِ الْحَشْرِجِ

*“Kadının (sevgilinin) saç lülelerinden tutarak ağzını öptüm, çok susamış bir kişinin berrak ve soğuk sudan içtiği gibi ben de sevgilinin dudağından içtim.”*²¹⁵

Burada geçen “بِبَرْدِ مَاءٍ” ifadesi, “مِنْ بَرْدِ مَاءٍ” (soğuk suyun bir kısmından) şeklinde takdir edilmiştir.

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bâ harfinin bazı âlimlerce teb’îz anlamında da kullanıldığını ifade eder.²¹⁶ Buna örnek olarak abdest âyetinde geçen; ﴿وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ﴾ *“Başlarınıza mesh edip...”*²¹⁷ âyetini gösterir. Bu yorumda bâ, mesh işleminin başın tamamına değil, sadece bir kısmına yapılması gerektiği anlamına gelir. Ancak Rađî (ö. 686/1287) burada İbn Cinnî’nin görüşünü aktarır ve destekler; İbn Cinnî’ye göre, bu anlam dilciler (ehlü’l-luğa) arasında bilinen bir kullanım değildir, aksine fıkıhçılara ait bir yorumdur. Çünkü fiil, mef’ulüne doğrudan bağlanabilir ve bâ’ya gerek kalmaz. Dolayısıyla İbn Cinnî (ö. 392/1002), bu bağlamdaki bâ’yı zâid kabul eder ve fiilin doğrudan mef’ulüne geçebileceğini belirtir. Rađî (ö. 686/1287) de bu değerlendirmeyi paylaşır ve âyette geçen bâ’nın aslen zâid olduğunu kabul ederek fıkıhçıların yaklaşımını dil açısından isabetli bulmaz. Onlara göre bâ harfinin, teb’îz anlamını taşıması için yeterli kanıt yoktur.²¹⁸

²¹³ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i’râb*, 135.

²¹⁴ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-Fevâ’id*, 3/151.

²¹⁵ Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî’nin Muğni’l-lebîb Adlı Eseri*, 145.

²¹⁶ Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 4/281.

²¹⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 118, el-Mâide 5/6.

²¹⁸ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i’râb*, 123.

Ebû Hıyyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin teb'îz anlamını ele alırken bâ'nın min edatının yerine geçebileceğini kabul eden Kûfe ekolü âlimlerinin görüşlerine yer verir. Ona göre, İbn Mâlik (ö. 672/1274) bâ harfinin bu kullanımını el-Fârisî'nin *Tezkire* adlı eserine dayandırmış ve el-Aşma'î ile el-Kutebî'nin de bu görüşü benimsediğini aktarmıştır.²¹⁹ Ebû Hıyyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 28/648)'nin şu beytini örnek gösterir: “شَرِبْنَ بِمَاءِ الْبَحْرِ” (Deniz suyundan içtiler.) bu örnekte bâ harfinin min yerine kullanıldığını belirtir. Bununla birlikte, İbn Mâlik'in bu ifadeleri tazmîn yoluyla “deniz suyuyla sulandılar” şeklinde te'vil ettiğini ifade eder.²²⁰ Ayrıca Ebû Hıyyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) ﴿عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عَبْدُ اللَّهِ﴾ “Bir pınar ki Allah'ın kulları ondan içer, onu (istedikleri şekilde) fişkırtıp akıtırlar.”²²¹ âyetinde de bâ harfinin teb'îz anlamında geldiğini savunan yorumlara atıfta bulunur.

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfinin teb'îz anlamına dair tartışmaları aktarırken, bu görüşü benimseyenlerin el-Asma'î, el-Fârisî, el-'Kutbî ve İbn Mâlik (ö. 672/1274) olduğunu, ayrıca Kûfeli nahivciler tarafından da desteklendiğini belirtir. Ancak İbn Hişâm el-Ensârî, bu örneklerde bâ'nın aslında ilşâk veya isti'âne anlamında olduğunu savunur. Özellikle Maide Suresi 5/6'daki “وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ” âyetinde bâ'nın isti'âne anlamına geldiğini, burada bir hazf ve kalb (unsurların yer değiştirmesi) bulunduğunu ifade eder. Bu bağlamda Ebu Hıraş el-Hüzelî'nin şu beytini örnek verir:

كَنَوَاحِ رِيَشِ حَمَامَةٍ نَجْدِيَّةٍ ... وَمَسَحَتْ بِلَثَّتَيْنِ عَضْفَ الإِثْمِيدِ

Bu kadının dudakları Necid güvercinlerinin tüy uçları gibi ince ve zariftir; diş etlerine ise ismid taşından öğütölmüş sürme sürölmüştür.

Burada “الْلَثَّتَيْنِ بِعَضْفِ الإِثْمِيدِ مَسَحَتْ” terkininde aslında “الْلَثَّتَيْنِ بِعَضْفِ الإِثْمِيدِ مَسَحَتْ” şeklinde bir kalb yapısı bulunduğunu, yani “sen diş etlerine o sürmenin tozu su sürdün” anlamının kastedildiğini belirtir. Böylece İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfinin teb'îz

²¹⁹ Ebû Hıyyân, *İrtişâfü'l-d-ğarab*, 4/1697.

²²⁰ Ebû Hıyyân, *İrtişâfü'l-d-ğarab*, 4/1698.

²²¹ Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 659, el-İnsân 76/6.

anlamında kullanılmasını zayıf bularak, esasen ilşâk ve isti'âne anlamlarının öne çıktığını vurgular.

Suyûfî (ö. 911/1505), bâ harfinin teb'îz anlamı taşıyıp taşımadığı meselesini ele alırken, bu konudaki iki temel yaklaşımı detaylandırır.²²² Kûfe nahiv ekolü âlimleri, el-Esma'î, el-Fârisî, el-'Utbî ve İbn Mâlik (ö. 672/1274) gibi isimlerin, bâ harfinin bazı örneklerde min (مِنْ) edatı yerine geçerek teb'îz anlamı taşıyabileceğini savunduklarını aktarır. Buna karşılık başka bir grup dilci ise bu görüşü reddeder ve ilgili örnekleri sebebiyyet bağlamında yorumlar. Bu ikinci gruba göre “شَرِبَ”, “شَرِبُوا”, “يَشْرَبُ بِهَا” gibi fiiller, aslında 'yerevî' (sulamak, içirmek) anlamı içerdiği için bâ harfi burada min yerine kullanılmaz, aksine fiile sebep veya vasıta anlamı katar. Örneğin “يَشْرَبُ بِهَا الْخَمْرُ” (Şarap onunla içilir.) ifadesi, “شَرِبْتُ الْمَاءَ بِالْعَسَلِ” (Bal ile su içtim.) örneğinde olduğu gibi, bâ'nın sebebiyyet ve vasıta bildirdiğini gösterir. Eğer bâ gerçekten teb'îz anlamı taşısaydı, “زَيْدٌ” (Zeyd kavimdendir.) veya “قَبَضْتُ بِالْذَّرَاهِمِ” (Parayı dirhemle aldım.) gibi ifadelerin de caiz olması gerekirdi.²²³ Ancak dilde bu tür kullanımlar uygun görülmemiştir. Celâlüddîn es-Suyûfî (ö. 911/1505), bu tespitlerden hareketle bâ harfinin min edatının yerine geçtiği yorumunun zayıf olduğunu belirtir ve bâ'nın asıl işlevinin sebebiyyet ve vasıta bildirmek olduğunu vurgular.

Bâ harfinin teb'îz (kısmi ifade) anlamında kullanımı, Arap nahiv literatüründe uzun süre tartışılan bir mesele olarak dikkat çeker. Bu anlamı kabul eden Kûfe ekolü nahivcileriyle birlikte el-Esma'î, el-Fârisî, el-'Utbî ve İbn Mâlik (ö. 672/1274) gibi âlimler, bâ harfinin bazı bağlamlarda min edatının yerini alarak kısmîlik ifade ettiğini ileri sürer. Bu görüşü savunanlar, özellikle Ebû Züeyb el-Hüzelî ve Antara b. Şeddâd'a ait beyitlerde, ayrıca Kur'ân'da İnsan Suresi 76/6'da geçen ﴿يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ﴾ âyetinde bâ harfinin min anlamına geldiğini iddia eder. Buna karşılık İbn Cinnî (ö. 392/1002), Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), İbn Hişâm (ö. 761/1360) ve Süyûfî (ö. 911/1505) gibi birçok dil âlimi, bâ harfinin teb'îz anlamında kullanımını reddeder. Bu âlimler, bâ'nın esasen

²²² Süyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, 4/160.

²²³ Süyûfî, *Hem 'u'l-hevâmi'*, 4/160.

ilşâk, isti'âne veya zâid anlamlarında kullanıldığını savunur. Özellikle İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ'nın teb'îz anlamında kullanılmasının Basra ekolünde bilinmediğini ve bunun zayıf bir yorum olduğunu belirtir. Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), bâ'nın fıkıhçıların yorumuna dayalı olarak teb'îz anlamında anlaşıldığını, ancak dil açısından bunun geçerli olmadığını vurgular. Tâcüddîn el-Fâkihânî de bâ'nın “min” anlamında yorumlanmasını hem lafzî hem nahvî gerekçelerle reddeder. Ebû Hıyyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bâ harfinin min edatının yerine geçebileceğini kabul edenleri aktarmakla birlikte, bu görüşün yaygın olmayıp daha çok şiir ve belâgat bağlamında kullanıldığını belirtir. Süyûtî (ö. 911/1505) ise son tahlilde bâ harfinin min anlamında kullanımını zayıf bulur ve bâ'nın asıl işlevinin sebebiyyet ve vasıta bildirmek olduğunu vurgular. Böylece, genel eğilim bâ harfinin teb'îz anlamında kullanılmasını destekleyenlerin görüşlerinin sınırlı, yerel ve istisnai olduğunu, buna karşılık çoğunluğun bâ'nın asıl anlamlarını esas aldığını ortaya koymaktadır.

2.1.13 Kâsem (القَسَم)

“Kâsem” (القَسَم) kelimesi, Arapçada “yemin etmek” anlamına gelir ve “قَسَمَ يَقْسِمُ” fiilinden türemiştir. *el-'Ayn* sözlüğünde bu kök, esasen bir şeyi bölmek ve paylaşmak anlamında ele alınmakla birlikte, güçlü söz verme anlamında da kullanılır.

²²⁴ Bu bağlamda “القَسَم” yemin, “أَقْسَمَ” ise “yemin etti” demektir.

Sîbeveyhi'in (ö. 180/796) aktardığına göre Halîl b. Ahmed (ö. 175/786), yemin cümlelerinde kullanılan harf-i cerrin (mesela bâ harfinin) görevinin, gizli yemin fiilinin nesnesi olan yani üzerine yemin edilen şey ile fiil arasında bağlantı kurmak olduğunu belirtir. Normalde yemin cümlesinde bir fiil vardır, fakat bu fiil çoğu zaman söylenmez (hazfedilir). Böyle olunca harf-i cer, doğrudan yemin edilen isme bağlanır. Arapçada yeminlerde en çok vav (و), sonra bâ (ب) ve bazen de tâ (ت) harfi kullanılır.²²⁵ Mesela:

بِاللهِ لَا أَفْعَلَنَّ (Allah'a yemin olsun ki yapacağım.), وَاللهِ لَا أَفْعَلَنَّ (Allah'a yemin olsun ki yapacağım.), ﴿وَتَاللهِ لَا كِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُولُوا مُدْبِرِينَ﴾ “Allah'a yemin ederim ki, siz

²²⁴ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitābu'l-'Ayn*, 5/86.

²²⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitāb*, 3/496.

arkanızı dönüp gittikten sonra ben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım.”²²⁶ Ayrıca bazı durumlarda bu harf-i cerler hazfedilerek doğrudan yemin edilen unsur zikredilebilir. Bu tür yapılarda muhlâf bih, tıpkı “حَقًّا” kelimesinin kullanıldığı “إِنَّكَ ذَاهِبٌ حَقًّا” cümlesinde olduğu gibi haberi tekit edici bir öge olarak değerlendirilir. Böylece “الله” şeklindeki kullanımda, gizli bir harf-i cer kastedilmiş ve yapı anlam bakımından korunmuş olur. Bu tür kullanıma şair Zü’r-Rumme şiirlerde rastlanır:

أَلَا رَبِّ مِنْ قَلْبِي لَهُ اللَّهُ نَاصِحٌ... وَمِنْ قَلْبِهِ لِي فِي الطَّبَاءِ أَلْسَوَانِحِ

Kalbim için Allah’a yemin ederim ki ona içtenlikle nasihat eden nice kimseler vardır ve (ne yazık ki) onun kalbi de bana doğru dolaşan ceylanlarda (başkalarında) gezer.

إِذَا مَا الْحُبُّزُ تَأْدِمُهُ بِلَحْمٍ... فَذَاكَ أَمَانَةَ اللَّهِ الثَّرِيدُ

Eğer ekmeğini etle yersen (yanında et olursa), İşte o zaman (yemek) Allah’ın emaneti olan gerçek etli ekmeğe yemeği olur.

Bu örneklerde “الله” lafzı açıkça harf-i cer olmaksızın yemin mefhumu taşır ve haberi tekit eder biçimde cümleye dahil edilmiştir.²²⁷

Müberrid, *el-Muktaḍab* adlı eserinde, yemin ifadelerinde bâ harfinin asıl harf-i cer olarak kabul edildiğini, vav harfinin ise bâ’nın yerine geçen bir edat konumunda olduğunu belirtir.²²⁸

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin yemin yapılarında asıl (aslî) harf olduğunu göstermek için iki temel delil zikreder.²²⁹ Birinci delil, bâ harfinin fiili, yemin edilen nesneye ulaştıran bir vasıta olmasıdır. Nitekim “أَخْلَفَ بِاللَّهِ” (Allah’a yemin et.) ifadesinde, fiille yemin edilen varlık arasındaki bağı kuran unsur bâ harfidir. Bu kullanım, “مَرَزْتُ”

²²⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 357, el-Enbiyâ 21/57.

²²⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/498.

²²⁸ Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî Müberrid, *el-Muktaḍab*, thk. Muhammed Abdülhâlik ’Udayme (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, ts.), 2.

²²⁹ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i’râb*, 143.

”بَرِيدٍ“ (Zeyd’in yanından geçtim.) cümlesindeki bâ’ya benzer; zira orada da fiil ile mef’ûl arasında yön ve bağ kurulur. Böylece bâ harfi, ”مِنْ“ ve ”عَنْ“ gibi diğer cer harfleriyle aynı işlevsel kategoriye dâhil olur. İkinci delil ise bâ harfinin zamirlere doğrudan eklenebilmesidir. ”بِاللَّهِ لَأَقُومَنَّ“ (Allah’a yemin ederim ki kalkacağım.) ve ”بِهِ لَأَضْرِبَنَّكَ“ (Onunla yemin ederim ki oturacağım) örneklerinde görüldüğü üzere, bâ harfi hem açık isimlerle hem de zamirlerle kullanılabilir. Buna karşın vav harfi zamirlerle kullanılmaz; ”وَاللَّهِ لَأَضْرِبَنَّكَ“ (Allah’a andolsun ki seni döveceğim.) denebilirken, zamir kullanılmak istendiğinde ”بِهِ لَأَضْرِبَنَّكَ“ (Onunla yemin ederim ki seni döveceğim.) şeklindeki yapı tercih edilir; ”وَهُ“ gibi bir kullanım mümkün değildir. Bu dilsel özellik, bâ harfinin yeminlerde asıl olduğunu ve vav harfinin daha sonra gelişen tali (ikincil) bir kullanım olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda İbn Cinnî (ö. 392/1002), yemin edatları arasında yer alan ”و“ (vav), ”ت“ (te) ve ”ب“ (bâ) harflerinin birbirinin yerine kullanılabildiğini; ancak asıl ve zâid olan harfin bâ olduğunu belirtir.²³⁰ Ona göre, ”وَاللَّهِ“ ve ”تَاللَّهِ“ ifadeleri yapısal olarak ”بِاللَّهِ“ formunun birer varyantıdır.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl* adlı eserinde bâ harfinin altı temel anlamından biri olarak kısem (yemin) anlamını da ele alır.²³¹ Ona göre bâ harfî, yemin cümlelerinde fiil-i kısemi (yemin fiilini) gizli olarak taşıyan ve onu mecrûr unsurla ilişkilendiren bir bağlayıcıdır. Örneğin ”بِاللَّهِ لَأَقُومَنَّ“, (Allah’a yemin olsun ki kalkacağım.) demektir. Burada bâ harfî, aslında gizli olan ”أَقِسم“ (yemin ederim) fiiline bağlıdır. Yani orijinal cümle ”أَقِسمُ بِاللَّهِ لَأَقُومَنَّ“ şeklindedir; ancak fiil hafzedilmiş ve yerini mecrûr yapı almıştır. Bu durumda bâ harfî, mecrûru (Allah lafzını) yemin fiiline yapıştırma (ilşâk) işlevini yerine getirir. Böylece bâ, görünmeyen fiilin yüklediği yemin anlamını mecrûra taşır ve cümlede anlam boşluğu bırakmaz. Ebû

²³⁰ İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râb*, 132.

²³¹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/195.

Ḥayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bu özelliğin bâ harfinin temel ilşâk (yaklaştırma, bitişirme) anlamından türediğini ve klasik nahiv geleneğinde bâ harfinin bu şekilde kullanılarak, cümlede yemin vurgusunu güçlendirdiğini belirtir.

İbn Hişâm’a göre bâ harfî asli olduğu için yemin fiiliyle birlikte zikredilebilir.²³² Nitekim “أَقِمْ بِاللَّهِ لَافْعَلَنْ” (Allah’a yemin ederim ki mutlaka yapacağım.) örneğinde görüldüğü gibi bâ harfî yemin fiiliyle birlikte gelir. Bâ harfinin asli olması, onu diğer yemin edatlarına göre üç bakımdan üstün kılar: Birincisi, bâ harfiyle kullanıldığında yemin fiilinin hazfedilmesi zorunlu değildir; diğer harflerde ise fiilin hazfî vaciptir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ﴿لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَمَةِ﴾ “Kıyamet gününe yemin ederim.”²³³ âyetinde de görüldüğü gibi bâ harfî, yemin fiiliyle birlikte kullanılmıştır. İkincisi, bâ harfî zamire de eklenebilir. Örneğin “بِهِ لَأَنْصُرَنَّ” (Onun üzerine yemin ederim ki yardım edeceğim.) ifadesinde olduğu gibi. Diğer yemin harfleri yalnızca açık isimlerle kullanılır, zamire eklenemez. Üçüncüsü, bâ harfiyle yapılan yeminlerde cevap cümlesi inşâî (soru veya emir gibi) olabilir; diğer yemin harflerinde ise cevap cümlesi mutlaka haberî (bildirme) olur. Örneğin “رَبِّكَ هَلْ زُرْتُ الْأُسْتَاذَ” (Rabbinin hakkı için, hocayı ziyaret ettin mi?) veya “بِاللَّهِ هَلْ قَامَ زَيْدٌ” (Allah adına yemin ederim, Zeyd kalktı mı?) ifadelerinde bâ harfiyle inşâî cevap mümkündür. Buna karşılık “وَاللَّهِ” veya “تَاللَّهِ” gibi harflerde bu kullanım olmaz. Ayrıca bâ harfî, isti‘taf bağlamında da kullanılır. Örneğin “أَسْأَلُكَ بِاللَّهِ” (Senden Allah adına yemin ederek istiyorum.) ifadesinde olduğu gibi. İbn Hişâm’a göre, bütün bu özellikler bâ harfinin yemin harflerinin aslı olduğunu; vav ve tâ harflerinin ise bâ’nın birer fer‘i (tali, ikincil) olduğunu açıkça göstermektedir.

Bâ harfinin “kasem” (yemin) anlamı, Arap dilinde bu harfin taşıdığı en köklü ve özgün işlevlerden biri olarak değerlendirilmiştir. Sîbeveyhi (ö. 180/796) ile başlayan açıklamalarda bâ, gizli yemin fiilinin mef‘ûlû olan isimle fiil arasındaki bağı kuran bir edat olarak tanımlanmıştır. İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfini yemin edatlarının aslı

²³² İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni ‘l-lebîb ‘an kütübi ‘l-e‘arîb*, 154.

²³³ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 657, el-Kıyâme, 75/1.

kabul ederek vav ve tâ harflerini onun yerine geçen yardımcı unsurlar olarak değerlendirmiştir. Ebû Hıyyân (ö. 745/1344), bâ harfinin yemin cümlelerinde gizli fiille mecrûr arasında anlam bağıını koruduğunu; İbn Hişâm (ö. 761/1360) ise bâ'nın zamirlerle kullanılabilmesi, yemin fiiliyle birlikte zikredilebilmesi ve inşâî cümlelerle uyum sağlayabilmesi gibi özellikleriyle diğer yemin harflerinden ayrıldığını belirtmiştir. Böylece bâ harfi, Arapçada yemin cümlelerinin hem anlam hem yapı bakımından temel taşı konumuna gelmiş; dilin tarihî gelişimi içinde de yemin ifadesinin asli unsuru olma özelliğini korumuştur.

“Ġâye” (الغاية) kelimesi, “غ-ي-ي” kökünden türetilmiş olup sözlükte “varılmak istenen son nokta, hedef, nihâyet” gibi anlamlara gelir. Bu kökün son harfi olan elif, aslında yâ kökenlidir. Bu bağlamda “ġâye”, bir şeyin son sınırını veya ulaşılması arzulanan nihai sonucu ifade eden isimdir.²³⁴ Normalde bu anlamı ifade etmek için Arapçada “إِلَى” edatı kullanılır; çünkü “إِلَى”, bir eylemin veya hareketin varacağı son noktayı ve ulaşılabilecek hedefi belirtmekte en yaygın kullanılan edattır. Ancak bâ harfi de bazı bağlamlarda, “إِلَى” edatının işlevini üstlenebilir. Böyle durumlarda bâ, bir eylemin gayesine veya nihai amacına işaret ederek “-e, -a kadar, -e doğru” anlamı kazandırır.

2.1.15 Tefdiye (التَفْدِيَّةُ)

Tefdiye (التَفْدِيَّةُ) kelimesi, “فَدَى - يُفْدِي - فِدَاءٌ” fiilinden türetilen “فَدَى - يُفْدِي” şeklindeki tef’îl babı türevidir. Sözlükte “kurban etmek”, “fıdye vermek”, “bedel ödeyerek kurtarmak” gibi anlamlarda kullanılır. Bu fiil, özellikle bir kişiyi veya nesneyi

²³⁵ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, 154.

kurtarmak amacıyla onun yerine bir bedel sunma anlamını taşır. Türevleri arasında “فِدَاء” (fidye), “فِدْيَةٌ” (fidye bedeli), “تَفَادَى” (karşılıklı fidyeleşmek) ve “فَدَّيْتُهُ” (Onu fidye ile kurtardım.) gibi kullanımlar yer alır. Bu kelime, Arapça’da hem hakiki hem de mecazî kurtuluş bağlamlarında sıkça geçer.²³⁶

Tefdiye anlamında bâ harfî, bazen yakınlık ya da kişiyi taltîf amacıyla kullanılır.²³⁷ Bu kullanımda bâ harfiyle, kişinin bir başkası uğruna bir bedel ödemeye razı olduğunu belirtmek amacı güdülür. Arapçadaki yaygın bir ifade olan “بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي” (Anam babam sana feda olsun.) bu bağlamda örnek verilebilir. Bu ifade, sevgi, sadakat ve bağlılık bildiren en güçlü söylemlerden biridir.

Bâ harfinin “tefdiye” (fedakârlık, birini bedel vererek kurtarma) anlamı, Arap dilinde mecazî sevgi, bağlılık ve taltîf ifadelerinde belirgin biçimde görülür. Bu bağlamda bâ, bir kimse uğruna bir bedel ödemeyi veya kendini feda etmeyi ifade eden bir araç görevi üstlenir. “بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي” (Anam babam sana feda olsun.) ifadesinde olduğu gibi, bâ harfî burada bir bedel ilişkisi değil, duygusal bir yakınlık ve üstün değer atfını anlatır.

2.1.16 Teşbîh (التَّشْبِيه)

“Teşbîh” (التَّشْبِيه) kelimesi “شَبَّهَ – يُشَبِّهُ – تَشْبِيهًا” fiilinden türetilmiştir ve sözlükte “benzetmek, bir şeyi başka bir şeye benzer kılmak” anlamına gelir. Bu fiil, tef’îl babına aittir ve iki unsur arasında benzerlik kurulmasını ifade eder.

İbn Kuteybe, *Edebü’l-kâtib* adlı eserinde bâ harfinin bazen “kef” (ك) teşbîh edatı üzerine gelebileceğini belirtir.²³⁸ Bu kullanım, Arap şiirinde mecaz ve teşbih temelli anlatımlarda, dilin ifade gücünü ve estetik derinliğini artırmak amacıyla tercih edilmiştir. Bu bağlamda, bir şairin şu beyti örnek gösterilir:

وَزَعْتُ بِكَالْهَرَاوَةِ أَعْوَجِي ... إِذَا وَنَتِ الرِّكَابُ جَرَى وَثَابَا

²³⁶ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitābu’l-‘Ayn*, 8.

²³⁷ Feti Ulugöl, *Arap Dilinde Harfler* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 29.

²³⁸ İbn Kuteybe, *Edebü’l-kâtib*, 505.

Ben, asaya benzer eğri sopayla yönlendirdim; binek hayvanları yavaşladığında, sıçrayarak akıp geçti.

Burada “بِكَالِهَرَاوَةِ” ifadesi, “كَالِهَرَاوَةِ” (asa gibi) ifadesinin başına bâ harfinin getirilmesiyle oluşmuştur.

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bu terimi doğrudan kullanmak yerine tecrîd kavramını tercih etmiştir. Tocrîd, bağlam içinde bir unsurun anlamının soyutlanarak başka bir şeye benzetilmesi ya da anlam alanının genişletilmesi şeklinde değerlendirilir. Bu yaklaşım, teşbîh ilişkisinin doğrudan bir benzerlikten ziyade, mecazî veya zihnî bir aktarım yoluyla kurulduğunu gösterir.²³⁹

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfinin bazı kullanımlarında teşbîh (benzetme) anlamı taşıdığını ifade eder.²⁴⁰ Buna göre: “لَقِيتُ بِزَيْدِ الْأَسَدِ” (Zeyd ile aslanla karşılaştım.) Benzer şekilde “لَقِيتُ بِهِ الْقَمَرَ” (Onunla ayı gördüm; yani onun güzelliği ay gibiydi.) Ancak bu yoruma Ebû Hayyân tarafından itiraz getirilmiştir. Ona göre bu kullanımlar aslında sebep anlamı taşımaktadır. Örneğin: “رَأَيْتُ بِهِ الْقَمَرَ” cümlesi, “Onu gördüm çünkü Zeyd ay gibi güzeldi.” anlamına gelir ve buradaki bâ, teşbîh değil, sebep bildiren bir edat olarak değerlendirilmelidir.

Bâ harfinin kef harfinin yerine kullanılmasının yanı sıra bâ harfinin de kef harfiyle birlikte kullanıldığı da görülür. Bu tür kullanımlarda bâ harfi, araç veya vesile bildirme işlevini sürdürürken, kef harfi teşbîh anlamını korur. Böylece iki harfin birleşimiyle, hem “ile” hem “gibi” manaları bir araya getirilir.

2.1.17 Ta‘lîl (التَّغْلِيلُ)

Ta‘lîl (التَّغْلِيلُ) kelimesi, “عَلَّلَ – يُعَلِّلُ – تَغْلِيلًا” fiilinden türetilmiş olup, sözlükte “bir şeyin gerekçesini açıklamak, sebep göstermek” anlamına gelir. Bu fiil, tef‘îl babındadır ve bir olay ya da hükmün dayanağını belirtme işlevi taşır. Bâ harfi bazı

²³⁹ Rađî, *Şerhü'l-Kâfiye*, 4/282.

²⁴⁰ Süyûtî, *Hem‘u'l-hevâmi*, 162.

İbn Mâlik (ö. 672/1274) burada “بِمَوْتِهِ” (onun ölümü sebebiyle) ifadesini ta‘lîl bâ’sı kapsamında değerlendirir. Ancak “Bâ harfinin yerinde lam kullanılır.” genellemesinin her durumda geçerli olmadığını da vurgular. Bu bağlamda, bâ ile lam arasında anlam farkı doğuran bir örneği aktarır: Araplar “غَضِبْتُ لِفُلَانٍ” (Falan kişi için öfkelendim.) ifadesini, o kişi sağken kullanır; fakat kişi ölmüşse “غَضِبْتُ بِهِ” (Onun için öfkelendim.) derler. Bu ayrım, bâ harfinin bazı bağlamlarda ta‘lîlden ayrılan özel bir kullanıma sahip olabileceğini de göstermektedir.

Sîbeveyhi (ö. 180/796), İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287) gibi dilciler, bâ harfinin ta‘lîl anlamına doğrudan yer vermemiştir. İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfinin ta‘lîl anlamını bağımsız bir kategori hâline ele alan ilk dilcilerden biri olması bakımından dikkat çeker. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), İbn Mâlik’in örneklerine yer vererek Basralı dilcilerin bâ harfinin ta‘lîl anlamında kullanılabileceğini açıkça zikretmediklerini belirtir. Ona göre bu durum, Basralı dilcilerin ta‘lîl (gerekçe) ile sebep (neden) kavramlarını birbirinden ayrı değerlendirmemelerinden kaynaklanmaktadır. Ebû Hayyân, buna rağmen bâ harfinin fiil ile isim arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurduğunu ifade eder.²⁴⁵ Buna karşılık, İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360) bâ harfinin yalnızca sebebiyyet anlamına yer vermiş; ta‘lîl anlamını müstakil bir kategori olarak ele almamıştır. Süyûtî (ö. 911/1505), bâ harfinin “ta‘lîl” anlamını ele alırken, İbn Mâlik’in *Şerhu Teshîli l-Fevâid* adlı eserindeki örneklere yer verir.²⁴⁶ ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu l-vâfi*’de bâ harfinin “sebebiyyet” ve “ta‘lîl” anlamlarını eş anlamlı olarak ele alır.²⁴⁷

2.1.18 Taqlîl (التَّقْلِيلُ)

“Taqlîl” (التَّقْلِيلُ) kelimesi, “قَلَّ - يَقِلُّ - قِلَّةٌ” fiilinden türetilmiş olup, sözlükte “azlık, eksiklik, nadiren olma” anlamlarına gelir. Bu kökten türeyen tef’îl babındaki “تَقْلِيلٌ” masdarı, bir şeyin sayıca veya miktarca az olduğunu ifade eder.

²⁴⁵ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/194.

²⁴⁶ Süyûtî, *Hem ‘u l-hevâmi*’, 4/160.

²⁴⁷ Hasan, *en-Nahvü l-vâfi*, 490.

İbn Mâlik'e (ö. 672/1274) göre bâ harfî, mâ'u'l-kâffenin başına (مَا الْكَافَّةُ) geldiğinde bâ'ya taqlîl (azlık) anlamı kazandırır. Yani bâ, bu durumda “رُبَّمَا” (bazen, nadiren) anlamına gelir.²⁴⁸ Bu tür kullanımlarda bâ harfî, cümlede olasılık veya ihtimal anlamı taşır. Kesîr'in şu beytini örnek olarak verir:

بِمَا قَدْ أَرَى تِلْكَ الدِّيَارَ وَأَهْلَهَا ... وَهُنَّ جَمِيعَاتُ الْأَنْبِيسِ عَوَامُرُ

Belki o diyarları ve halkını görürüm; onlar dostluğun toplandığı, şen ve mamur yerlerdi.

Bu beyitte geçen “بِمَا قَدْ أَرَى” ifadesi, bu işlevin klasik bir örneğidir. Şair burada “belki onları görürüm” anlamında bir ihtimal bildirir. İbn Mâlik'e göre “قَدْ” edatı da muzâri fiille birlikte bu anlamı desteklediğinden, her iki unsurun bir arada kullanılması anlamı pekiştirici bir rol üstlenir.

Ebû Hâyyân, *İrtişâfî 'd-đarab* adlı eserinde bu konuya dair şairin şu beytini örnek olarak verir:²⁴⁹

فَلَيْتُ صِرْتُ لَا تُحِيرُ جَوَابًا ... لَبِمَا قَدْ تَرَى وَأَنْتَ خَطِيبُ

Eğer cevap veremez hale gelirsen... çok defa sen hatip olsan da bazı şeyleri görürsün.

Ebû Hâyyân, bazı nahivcilerin “بِمَا” birleşimindeki “mâ” kâffenin, bâ'ya “rubbemâ” (bazen, belki) anlamı kazandırdığını ileri sürdüklerini aktarır. Bu görüşe göre örnekte geçen “بِمَا قَدْ تَرَى” ifadesi, “belki görürsün” anlamına gelir. Ancak Ebû Hâyyân, burada bâ harfinin sebebiyet anlamı taşıdığını ve “mâ” harfinin kâffe değil, masdariyye olduğunu belirtir.²⁵⁰ Buna *Tezyîl* adlı eserindeki şu ayeti örnek olarak vermiştir:²⁵¹ ﴿فَبِمَا

نَقَضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا

²⁴⁸ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli 'l-Fevâid*, 3/172.

²⁴⁹ Ebû Hâyyân, *İrtişâfî 'd-đarab*, 4/1699.

²⁵⁰ Ebû Hâyyân, *İrtişâfî 'd-đarab*, 4/1700.

²⁵¹ Ebû Hâyyân, *et-Tezyîl*, 11/269.

﴿بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ “Verdikleri sağlam sözü bozmalarından, Allah’ın âyetlerini inkâr etmelerinden, peygamberleri haksız yere öldürmelerinden ve “kalplerimiz muhafazalıdır” demelerinden dolayı (başlarına türlü belâlar verdik. Onların kalpleri muhafazalı değildir), tam aksine inkârları sebebiyle Allah onların kalplerini mühürlemiştir. Artık onlar inanmazlar.”²⁵² Bu âyetteki “فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ” ifadesinde geçen bâ harfî, sebebiyyet (neden-sonuç) anlamında değerlendirilir.

2.1.19 Tecrîd (التَّجْرِيدُ)

Rađî el- Esterâbâdî, bâ harfinin bazı bağlamlarda tecrîd (soyutlama, bir niteliği öne çıkarma, mecaz yoluyla kuvvetlendirme) anlamında da kullanılabileceğini belirtir.²⁵³ Buna örnek olarak “رَأَيْتُ بَزِيدَ أَسَدًا” (Zeyd’i bir aslan gibi gördüm.) ifadesini verir. Burada bâ harfî, Zeyd’in “aslan” gibi cesaret ve güç özelliklerini öne çıkaran bir niteleme işlevi taşır. Aslında ifadenin tam açılımı “برؤيته أسدا” (Onu bir aslan olarak görmek.) şeklindedir; yani burada bâ, Zeyd’in aslan niteliğiyle tasvir edilmesini sağlayan bir vasıta görevindedir. Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), bu kullanımı “مِنْ” harfinin tecrîd işlevine dair açıklamalar bağlamında da zikreder. Bu bağlamda bâ, esas anlamı olan ilşâk (yapıştırma) görevinden çıkarak, bir kişinin veya nesnenin sahip olduğu vasfı vurgulamak için soyutlayıcı bir mecaz işlevi üstlenir.

2.2 Zaid Olarak Kullanımı

Klasik Arap nahiv düşüncesinde harf-i cerlerin anlam taşıyıcı mı yoksa yapısal mı oldukları tartışması, özellikle bâ harfinin zâid olarak kullanıldığı durumlarda ön plana çıkar. Bu tür kullanımlar özellikle Kur’an-ı Kerim’de ve Arap şiirinde görülür ve genellikle belağat veya üslup zenginliği amacı taşır. Nahiv âlimleri bu tür kullanımları “bâ ez-zâide” (zâid bâ) olarak adlandırır. Ayrıca, bâ harfinin zâid mi yoksa anlamlı mı olduğu konusunda ihtilaf edilen örnekler de mevcuttur.

Bu bağlamda Sîbeveyhi (ö. 180/796), *el-Kitâb*’da bâ harfinin bazı cümlelerde anlam bakımından gerekli olmadığını, bu nedenle zâid sayılabileceğini ifade eder.

²⁵² Altuntaş - Şahin, *Kur’an-ı Kerîm Meâli*, 112, en-Nisâ 3/155.

²⁵³ Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 4/282.

Sîbeveyhi (ö. 180/796) bâ harfinin zâidliğine ilişkin tartışmasını desteklemek üzere sunduğu nesir örnekleri vermektedir.²⁵⁴ İlk olarak Ukaybe el-Esedî'ye nispet edilen şu beyit, Sîbeveyhi (ö. 180/796) tarafından zâid bâ harfinin delili olarak değerlendirilir:

مَعَاوِيَ إِنَّا بَشَرٌ فَأَسْجَحْ ... فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلَا الْحَدِيدَا

Muâviye! Biz insanız, yumuşak davran. Zira biz ne dağlarız ne de demiriz.

Burada “بالجبال” kelimesi bâ harfiyle mecrûr iken, “الحديدَا” kelimesi bâ harfi olmadan mansub gelmiştir. Sîbeveyhi (ö. 180/796), bu kullanımın anlam açısından tutarlı olduğunu ve bâ harfinin kullanılmadığı ikinci unsurda bir bozulma meydana gelmediğini vurgular. Bu da bâ harfinin ilk kullanımında anlamdan ziyade lafzî bir işlev gördüğünü ve zâid olduğunu gösterir. Aynı duruma “حسبك هذا” ve “بحسبك هذا” ifadelerinde de rastlanır; her iki kullanım da anlam bakımından eşdeğerdir.²⁵⁵ Bu bağlamda, şair ‘Abdü Benî’l-Hashâs tarafından kullanılan şu beyit dikkat çekicidir:

كَفَى بِالشَّيْبِ وَالْإِسْلَامِ لِلْمَرْءِ نَاهِيَا

İhtiyarlık ve İslâm, bir kimse için en yeterli uyarıcıdır.

Benzer şekilde, şu nesir örneği de zâid bâ harfinin bir kullanımına işaret eder:

فَأَصْبَحَنَ لَا يَسْأَلُنُهُ عَنْ بِمَا بِهِ

Sabahladılar da artık kendinde olan şey hakkında ona sormaz oldular.

Bu cümlede “بما” ifadesinde yer alan bâ harfi zâiddir; çünkü “عَنْ مَا بِهِ” şeklinde de anlam açık ve düzgündür. Ancak bâ harfinin buraya eklenmesi, vurguyu artırmak ya da ifade akışını güçlendirmek amacı taşır.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin bazı örneklerde zâid olduğu yönündeki görüşleri ele alırken, bu kullanımın her zaman lafzen zâid olarak anlaşılmaması

²⁵⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/67.

²⁵⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/225.

gerektiğini vurgular.²⁵⁶ Kur'ân'daki “تَنْبُتُ بِالذُّهْنِ”²⁵⁷ ifadesinde bâ harfinin zâid olduğu ve cümlelerin “تَنْبُتُ الذُّهْنُ” (yağı bitirir) şeklinde takdir edilmesi gerektiği pek çok kimse tarafından ileri sürülmüştür. Aynı şekilde, ‘Antara b. Şeddâd’ın

شَرِبْتُ بِمَاءِ الدُّخْرَضَيْنِ فَأَصْبَحْتُ ... زَوْرَاءَ تَنْفُرٍ عَنْ حِيَاضِ الدَّيْلَمِ

Devesi, Duhruḍeyn’in suyundan içti de Deylem’in havuzlarından ürküp kaçan, yönü değişmiş bir hâle geldi.

Beytinde geçen “بِمَاءٍ” kelimesindeki bâ harfi de bazılarının göre zâiddir ve cümle “شَرِبْتُ مَاءَ الدُّخْرَضَيْنِ” (Dahraḍeyn suyunu içtim.) şeklinde anlaşılmalıdır. Ancak İbn Cinnî’nin bağlı olduğu Basralı nahivcilerin çoğu bu tür bâ’ların zâid değil, muşâhabe anlamı taşıdığı kanaatindedir. Nitekim yukarıdaki âyetteki yapı, “تَنْبُتُ مَا تُنْبِتُهُ وَالذُّهْنُ فِيهَا” (Bitirdiği şey ile birlikte içinde yağ da bulunan...) şeklinde yorumlanabilir. Aynı tarzda, “خَرَجَ زَيْدٌ بِثِيَابِهِ” (Zeyd elbiseleriyle birlikte çıktı.) ve “رَكِبَ الْأَمِيرُ بِسَيْفِهِ” (Emîr kılıcıyla birlikte bindi.) örneklerinde olduğu gibi bâ harfi, özneyle birlikte gelen unsurun varlığını ifade eder. Bu yaklaşımı pekiştiren bir diğer örnek de şu şiir beytidir:

“وَمُسْتَنَّةٌ كَاسْتِنَانِ الْخُرُوفِ ... فَذُ قَطَعَ الْحَبْلَ بِالْمَزُودِ”

Koyun yüzünün izi gibi bir yara izi vardı; o, ipi demir kazıkla kesmişti.

Bu bağlamda da bâ harfiyle gelen “بِالْمَزُودِ” (demir kazıkla) ifadesi, kesme işinin aletle yapıldığını, yani bâ harfinin isti’âne anlamı taşıdığını gösterir. Dolayısıyla İbn Cinnî’ye göre bu tür yapılarda bâ harfinin zâid olduğu iddiası yerine, fiil ile mef’ûl arasındaki anlam bağlantısını kuran veya muşâhabe ilişkisini yansıtan bir bağlayıcı işlevi üstlendiği kabul edilmelidir.

²⁵⁶ İbn Cinnî, *Sırru sînâti’l-i’râb*, 134.

²⁵⁷ el-Mü’minûn 23/20.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu Teshîli'l-Fevâid* adlı eserinde bâ harfinin bazı kullanımlarda asıl anlamını taşımadan, zâid olarak yer alabildiğini belirtir.²⁵⁸ Bu tür kullanımlarda bâ, cümlelerin anlamına doğrudan katkı sağlamaz; daha çok lafzî bir unsur olarak bulunur ve üslûp veya vezin açısından işlev görür.

Râdî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bâ harfinin bazı bağlamlarda zâid olarak kullanılabileceğini belirtir.²⁵⁹ Bâ, haber cümlelerinde ve istifhâm (soru) cümlelerinde zâid gelebilir; ancak bu durum sadece “هل” edatıyla yapılan sorularda geçerlidir. Örneğin:

“هَلْ زَيْدٌ بَقَائِمٌ” (Zeyd ayakta mı?) ifadesinde bâ harfi kullanılabılırken, “أَزَيْدٌ بَقَائِمٌ” şeklinde (mukayyed olmayan soru kalıbında) bâ harfi kullanılmaz. Bu nedenle Râdî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), müellifin “istifhâm” ifadesini genel tutmasını eleştirir ve “هل” ile sınırlı tutulması gerektiğini belirtir. Râdî ayrıca, “أَلَحِمَّ بَرِيدٌ” (Zeyd'e yakınlık kur.) ve “أَشَجَمَ” (Zeyd'i besle, Zeyd'i güçlendir.) gibi taaccüb sîgasıyla gelen bâ harfinin, genellikle mef'ûl konumunda olan unsura zâid olarak eklendiğini belirtir. Râdî bu ifadelerde bâ harfinin fail üzerine gelmesinin nadir, mef'ûl üzerine gelmesinin ise yaygın olduğunu ifade eder. Bu görüşüyle Râdî, bâ harfinin Ta'diyye görevini üstlenmesinin çoğunlukla nesne üzerinden gerçekleştiğini, faille olan ilişkisinin ise sınırlı olduğunu ortaya koyar. Ayrıca bu tür yapılarda bâ harfinin ta'diyye ile ilişkisi, çoğunlukla “nesneye fiil yaptırma” şeklinde ortaya çıkarken, fail üzerine geldiğinde anlamda farklılık oluştuğunu vurgular. Böylece bâ harfinin geçişlilik kazandırmadaki rolünün daha çok nesneye yöneltilmiş bir etkiyle ortaya çıktığı fikrini savunur.²⁶⁰ Ayrıca bâ harfi, çok nadir de olsa diğer bazı kelimelerle de yemin bağlamında zâid şekilde kullanılabılır. Örneğin, şair Ru'be'ye “Nasılsın?” diye sorulduğunda, o da kısaca “خَيْرٌ” (İyiyim) şeklinde cevap vermiştir. Bu ifadede, aslında takdire “بِخَيْرٍ” (iyiyim, hayırla) şeklinde olması gereken yapıdaki bâ harfi hazfedilmiştir.²⁶¹

²⁵⁸ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, 3/153.

²⁵⁹ Râdî, *Şerhu'r-Radî*, 4/282.

²⁶⁰ Râdî, *Şerhu'r-Radî*, 4/235.

²⁶¹ Râdî, *Şerhu'r-Radî*, 4/283.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Kur’ân’daki bâ harfinin “zâid” olduğu yönündeki yorumları reddeder ve bu harfin önemli anlam katkıları sunduğunu ileri sürer. Özellikle şu âyet örneğinde bu konuya açıklık getirir:²⁶²

﴿عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا﴾ “Bir pınar ki Allah’ın kulları ondan içer,

onu (istedikleri şekilde) fişkirtip akıtırlar.”²⁶³ Bu âyette geçen “بِهَا” ifadesindeki bâ harfinin bazı müfessirlerce zâid (fazladan, anlam katmayan) olarak değerlendirilmesi, İbn Teymiyye (ö. 728/1328) tarafından hatalı bulunur. Zira, ona göre “يَشْرَبُ بِهَا”, sadece içmek eylemini değil, “içmenin sonunda susuzluğun giderilmesini” de içerir. Bu nedenle bâ harfî, sıradan bir içmeyi değil, rey (الرَّيِّ) yani tam bir doyum sağlayan özel bir içmeyi gösterir. Buna mukabil “يَشْرَبُ مِنْهَا” ifadesi yalnızca bir sıvının içildiğini ifade eder, içmenin sonucunda susuzluğun giderilip giderilmediği açık değildir. Dolayısıyla “بِهَا” kullanımı, içilen şeyin susuzluğu giderici vasfını da içerdiği için anlam açısından zâid değil, bilakis fonksiyoneldir.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu görüşünü teyemmüm âyetindeki bâ harfiyle destekler: ﴿وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ﴾ “Başlarınıza mesh edip...”²⁶⁴ Buradaki “بِرُءُوسِكُمْ” lafzında bâ harfî, ilşâk anlamı taşır; yani temas edilen şeyin (toprak veya suyun), yüzde doğrudan temas hâlinde olması gerektiğini gösterir. Eğer bâ harfî zâid kabul edilirse, anlam “yüzünüzü meshedin” şeklinde olur ve fiilin uygulanışında maddî temas zorunluluğu ortadan kalkar. Bu da uygulamada eksiklik doğurur. Ayrıca, “وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى” kıraatine göre “أَرْجُلَكُمْ” kelimesi, bazılarına göre baş ve ellere atf ile mânsûb okunmalıdır. Ancak İbn Teymiyye (ö. 728/1328), “أَرْجُلَكُمْ” lafzının mecrûr sayılması ve bâ harfinin burada da yer aldığını kabul eden kıraatlerin desteklenmesi gerektiğini savunur. Zira mecrûr yapıdaki “إِلَى الْكَعْبَيْنِ” ifadesi, bâ harfinin cümlede aktif rol aldığını

²⁶² İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 20/474.

²⁶³ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 659, İnsan 76/6.

²⁶⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 118, el-Mâide 5/6.

ve anlam kazandırdığını teyit eder. Son olarak, teyemmüm âyetinde geçen ﴿فَامْسَحُوا﴾

﴿فَامْسَحُوا﴾ “Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin).”²⁶⁵

âyeti ile abdest âyetindeki yapı arasında paralellik kurularak, bâ harfinin burada da zâid değil, anlam belirleyici bir unsur olduğu ortaya konur.²⁶⁶

Bâ harfinin zâid olarak kullanıldığı bazı yapılarda, bu harfin anlamdan tamamen kopmadığı; bilakis cümlede vurguyu ve kuvveti artıran bir işlev üstlendiği görülür. Bu bağlamda bâ'nın “te’kîd” (pekiştirme) görevine sahip olduğu kullanımlar da dikkat çekicidir. Tevkîd (التَّوَكُّدُ) kelimesi, “وَكَّدَ - يَكْدُ - وَكْدًا” fiilinden türeyen “وَكَّدَ - يُوكِّدُ -” şeklindeki tef’îl babı türevidir. Sözlükte “pekiştirmek, kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak” anlamlarında kullanılır. Nitekim “وَكَّدْتُ الْعَقْدَ وَالْيَمِينَ” (yemin ve akdi pekiştirdim) ifadesinde bu anlam açıkça görülür.²⁶⁷

Bâ harfî, tevkîd anlamı taşıyan bağlamlarda zâid bir unsur olarak kullanılabilir. Ancak burada zâid oluşu, anlamdan tamamen yoksun olduğu anlamına gelmez. Aksine, bâ harfî zâid olarak kullanıldığında cümleye pekiştirme katar, vurguyu artırır. Bu nedenle nahivciler arasında bâ harfinin tevkîd anlamı taşıyan zâid kullanımı da detaylı biçimde ele alınmıştır.

Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) değerlendirmesine göre, “مَرَزْتُ بِرَجُلٍ حَسْبُكَ بِهِ مِنْ” (Bir adama uğradım; sana yeterlidir o adam, başka adamlara göre.) cümlesinde geçen “حَسْبُكَ” kelimesi, lafzen mecrûr olması beklenirken ref (رفع) hâlindeydir. Çünkü burada geçen bâ harfî, geleneksel anlamda fiille mef’ûl arasında ilişki kuran bir harf-i cer değil; yalnızca vurgu ve pekiştirme amacı taşıyan bir edattır. Sîbeveyhi (ö. 180/796), bu değerlendirmeyi Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/786) şu görüşüne dayandırır: “به” ifadesi,

²⁶⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 119, el-Mâide, 5/6.

²⁶⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 20/474.

²⁶⁷ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitābu’l-‘Ayn*, 5.

aslında “هو” gibi kabul edilebilir. Yani “حَسْبُكَ بِهِ مِنْ رَجُلٍ” ifadesi, “حَسْبُكَ هُوَ مِنْ رَجُلٍ” (Sana yeterli olan odur, bir adamdır.) anlamında olup, ref ile gelen “حَسْبُكَ” kelimesi cümlede mübteda konumundadır. Bu anlayış, “كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ” (ihtiyarlık ve İslâm yeterlidir.) ile “كَفَى بِالْشَّيْبِ وَالْإِسْلَامُ” (İhtiyarlık ve İslâm yeterlidir.) örnekleri arasındaki benzerlikten hareketle açıklanır. Her iki yapıda da bâ harfi, cümlelerin anlamını kuran esas unsur değil; sadece pekiştirme işlevi gören bir edat olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda kullanılan örneklerden biri de “كَفَى بِكَ فَاعِلًا” (Sen bir fail olarak yeterlisin.) yapısıdır. Buradaki “بِكَ” ifadesi her ne kadar lafzen bâ harfini içerse de anlam bakımından cümlelerin asıl şekli “كَفَيْتَ فَارِسًا” (Sen bir süvari olarak yeterlisin.) biçimindedir. Dolayısıyla bu tür ifadeler, yapısal olarak fiil cümlesi kabul edilmektedir.

Bâ harfinin zâid olarak kullanıldığı altı temel yer bulunmaktadır.²⁶⁸ Bu kullanımlarda bâ harfi, cümleye semantik bir katkı yapmaksızın ifadenin anlam gücünü destekler; özellikle yemin, olumsuzlama ve şart yapılarında vurguyu artırmak amacıyla başvurulmuş bir unsur olarak kullanılır. Ayrıca bâ harfi, Arap dilinde te’kîd (pekiştirme) amacıyla kullanılan edatların başında gelir ve bu yönüyle diğer cer harflerinden ayrılır.

2.2.1 Bâ Harfinin Fail Üzerinde Zâid Kullanımı

Arapçada bâ harfi, çoğunlukla fiil ile nesne arasındaki ilişkiyi kuran bir harf olarak bilinir. Ancak bâ harfi bazen fail üzerine gelir. Bu kullanım oldukça nadirdir. Bâ harfinin fail üzerinde kullanılması, özneyi öne çıkarmak ve fiil ile özne arasındaki bağı daha belirgin hâle getirmek amacıyla yapılır. Bu durumda bâ harfi, anlam olarak yeni bir katkı sağlamaz, sadece ifade tarzını destekler.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin fâil üzerine zâid olarak gelmesini nadir (şâz) bir kullanım olarak değerlendirir.²⁶⁹ Bu durumu açıklamak üzere şu beyti aktarır:

فَكَفَى بِنَا فَضْلًا عَلَى مَنْ غَيْرِنَا ... حُبُّ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ إِيَّانَا

²⁶⁸ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni 'l-lebîb 'an kütübi 'l-e'ârîb*, 154.

²⁶⁹ İbn Cinnî, *Sırru sinâati 'l-i'râb*, 135.

Peygamber Muhammed'in bizi sevmesi başkalarına üstünlük olarak bize yeterdir.

Bu beyitte “بنا” ifadesinde bâ harfi özne olan “نا” (biz) zamirine gelmiştir. Nahiv âlimlerinden Ebû ‘Utmân el-Mâzinî, bu kullanımı “bâ harfinin fâile gelmesi” olarak değerlendirir ve bu durumu şâz (kural dışı, nadir) sayar. Çünkü bâ harfi genellikle mef’ûl veya zarf üzerine gelirken, burada özneye gelmiştir. Mâzinî’ye göre bu kullanımda asıl ifade “كفانا” (Bize kâfidir.) şeklinde olmalıdır. Yani bâ harfi, burada da zâid olup, sadece lafzî bir pekiştirme işlevi görür. Ona göre normalde “كَفَى” fiili mef’ûlüne doğrudan geçer ve fâile harf-i cer (bâ) gelmez.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin fail üzerinde yalnızca lafzî bir bağ kurup; anlam bakımından asli bir katkısı olmadığını savunur. Fiilin doğrudan fâile yöneldiğini, bâ harfinin ise yalnızca vurgu ve anlatımı desteklemek için eklendiğini belirterek şu âyeti örnek olarak gösterir: ²⁷⁰ ﴿وَكَفَى بِاللّٰهِ شَهِيدًا﴾ “Allah şahit olarak yeter.”²⁷¹ âyetinde bâ harfi, fâil konumundaki “نا” zamirine ve “الله” lafzına zâid olarak gelmiştir. Bu yapılarda asıl cümle “كَفَى اللّٰهُ شَهِيدًا” (Şahit olarak Allah yeter.) şeklinde takdir edilir. İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin fâil üzerinde zâid kullanımını yalnızca “كَفَى” (kefâ) fiiliyle sınırlı görmez; taaccüb anlamı taşıyan cümlelerde de benzer kullanımların bulunduğunu belirtir. Örneğin: “أَحْسَنُ بِزَيْدٍ” (Zeyd ne güzeldir!) ve “أَجْمَلُ بِبَكْرٍ” (Bekir ne yakışıklıdır!) ifadelerinde bâ harfi, fâil konumundaki isme zâid olarak getirilmiştir ve fiilin içinde ayrıca gizli bir fâil zamiri bulunmaz. Asıl yapı “زَيْدٌ أَحْسَنُ” iken, bâ harfinin eklenmesiyle ifade daha güçlü ve etkileyici bir hâl kazanmıştır.

İbn Mâlik (ö. 672/1274) de bâ harfinin zâid olarak kullanıldığı yerlerden birinin fâil konumu olduğunu belirtir.²⁷² Bu tür kullanımlarda bâ, anlam bakımından zorunlu olmamakla birlikte, cümlede vurgu oluşturmak, üslûba incelik katmak veya vezin

²⁷⁰ İbn Cinnî, *Sırru sînâti'l-i'râb*, 141.

²⁷¹ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 100, en-Nisâ 4/79.

²⁷² İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, 3/153.

gereğini karşılamak amacıyla yer alır. Ona göre “حُبَّ بِهَا مَقْتُولَةٌ” (Ona öldürülmüş olarak ne kadar çok sevgi duyulmuştur.) örneğinde bâ harfi, fâil ile fiil arasında herhangi bir anlam katmaksızın bulunur. Bu tür kullanımlar özellikle klasik Arap şiirinde sıkça görülür.

أَلَمْ يَأْتِكَ وَالْأَنْبَاءُ تَنْمِي ... بِمَا لَاقَتْ لُبُونُ بَنِي زِيَادٍ

Sana, Benî Ziyâd'ın dişi develerinin yaşadığı zorluklarla ilgili haber ulaşmadı mı?

Bu beyitte bâ harfi, “لُبُونُ” kelimesinin fâil konumunda bulunmasına rağmen başında gelmiş ve anlama katkısı olmayıp sadece lafzî bağ kurmuştur.

أَلَا هَلْ أَتَاهَا وَالْحَوَادِثُ جَمَّةٌ ... بِأَنَّ امْرَأَ الْقَيْسِ بِنَ تَمْلُكٍ يَنْقَرَا

Ona, olayların çokluğu içinde, İmrü'l-Kays b. Temlük'ün Beykara'da olduğu haberi ulaşmadı mı?

Burada bâ harfi, “امْرَأُ الْقَيْسِ” kelimesinin fâil olmasıyla birlikte zâid olarak yer almış ve anlamı değiştirmemiştir.

أُودَى بِنَعْلِيٍّ وَسِرْبَالِيَّةٍ

Nalınlarım ve gömleğim yok oldu.

Bu beyitte bâ harfi, “نَعْلِيٍّ” ve “سِرْبَالِيَّةٍ” kelimelerinin fâil konumunda olduğu bir yapıda, anlam yüklemekten yalnızca bağlayıcı unsur olarak kullanılmıştır.

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), *Şerhu'r-Rađî 'alâ'l-Kâfiyye* adlı eserinde bâ harfinin fâil üzerinde zâid (artırılmış, anlam bakımından fazlalık ifade eden) olarak gelebileceğini açıkça belirtir. Ona göre câr ve mecrûr, fiilin fâil konumuna ancak harf-i cerrin zâid olması hâlinde getirilebilir. Rađî, bâ harfinin, taaccüb ifadesinde fâil üzerine zâid olarak gelmesine dair açıklamalarda bulunur.²⁷³ Ona göre “أَفْعُلْ بِهِ” kalıbında bâ harfi fâil üzerine zâid olarak gelir ve bu kullanım zorunludur. Ancak taaccüb edilen unsur “أَنْ”

²⁷³ Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 4/234.

(bağ-fiil) ve ona bağlı bir cümle olduğunda, bâ harfi kullanılmayabilir. Örneğin “أَحْسَنَ” (bağ-fiil) ve ona bağlı bir cümle olduğunda, bâ harfi kullanılmayabilir. Örneğin “أَنْ تَقُولَ” (Söylemen ne güzeldir.) ifadesinde aslında “بَأَنْ تَقُولَ” şeklinde kullanılması kaideye uygundur; fakat bâ harfi hazfedilmiştir. Rađî el-Esterâbâdî, bâ harfinin kullanılmaması gerektiğini savunan bazı görüşleri zayıf bulur. Ona göre bu görüşün dayanağını oluşturan “emir fiilinin mâzî anlamında olduğu” iddiası doğru değildir. Zira Arapçada, genellikle mâzî fiilinin emir anlamında kullanıldığı görülür. Nitekim şu örnekte olduğu gibi: “اتَّقِ امْرُؤَ رَبِّهِ” (Bir kimse Rabb’inden sakındı, yani sakınsın). Bu örnekte mâzî sigasının emir anlamında kullanılması, bâ harfinin hazfına gerekçe oluşturmaz. Aksine, fiilin bu şekilde gelmesi, anlamın vurgusunu artırmak içindir. Dolayısıyla Rađî’ye göre, bâ harfi bu tür kullanımlarda anlamın tamamlayıcı bir unsuru olmaya devam eder.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *İrtişâfü’l-d-ğarab* adlı eserinde bâ harfinin zâid (artırılmış) kullanımını, özellikle fâil (özne) üzerinde kullanıldığı örnekler bağlamında ayrıntılı şekilde ele alır.²⁷⁴ Ona göre, bâ harfinin fâil üzerine zâid olarak gelmesi klasik Arap gramerinde istisnâî bir yapı arz eder ve genelde “كفى” (kefâ) fiiliyle sınırlıdır. Ebû Hayyân (ö. 745/1344) Mâide Sûresindeki فَقَدْ بِهٖ اٰمَنْتُمْ بِهٖ فَقَدْ

﴿فَإِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَا اٰمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ﴾ *Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*²⁷⁵ âyetinde bâ harfi kullanılmamış, doğrudan fiil-özne bağı kurulmuştur. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), İbn Cinnî’nin aktardığı şu şiir örneğini de nakleder: “كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا” (İnsana uyarıcı olarak yaşlılık ve İslâm yeter.) Bu beyitte bâ harfi kullanılmamıştır; şair fâili doğrudan getirmiştir. Böylece bâ harfinin fâil üzerine zâid olarak gelmesinin kesin bir zorunluluk değil, tercih meselesi olduğu vurgulanır. Taaccüb kalıplarında bâ harfinin fâil üzerine zâid olarak getirilmesine de değinir.

²⁷⁴ Ebû Hayyân, *İrtişâfü’l-d-ğarab*, 4/1700.

²⁷⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 26, el-Mâide 5/67.

İbn Hişâm, *Muğnî'l-lebîb* 'de “bâ” harfinin zâid olarak kullanımını “tekîd” başlığı altında ele alır ve bu zâidin altı yerde ortaya çıktığını belirtir. Bunlardan biri fâil (özne) üzerindedir. Fâil üzerinde bâ'nın zâid olarak kullanımı “vacip”, “galip” (yaygın) ve “zaruret” (şiiirde) olmak üzere üç türdür.²⁷⁶

Vacip olan, “أَحْسَنُ بَرِيدٍ” (Zeyd'i güzel kıl / Zeyd güzellik sahibi olsun.) örneğinde olduğu gibi. Cumhura göre aslında “أَحْسَنَ زَيْدٌ” yani (Zeyd güzellik sahibi oldu.) anlamındadır; haber kipinden talep kipine (istek veya emir anlamına) geçiş yapılırken, ses ve ifade düzenini korumak için bâ harfî ilave edilmiştir. Diğer bir yoruma göre ise fiil hem lafız hem anlam bakımından emirdir ve içinde gizli bir muhatap zamiri vardır; bu durumda bâ, “إِمْرُؤُ بَرِيدٍ” (Zeyd'e uğra!) örneğinde olduğu gibi fiili mef'ûle ulaştıran müteaddî harf konumundadır. Galip (yaygın) kullanım ise “كَفَى” fiilinin fâilinde görülür. Örneğin: “كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا” (Şahit olarak Allah yeter). Zeccâc'a göre burada bâ harfî, كَفَى'ya اِكْتَفَى manası verir. Öyleyse burada zaide olarak gelmez. İbn Hişâm, Zeccâc'ın görüşünü benimseyerek “وَهُوَ مِنَ الْحُسْنِ بِمَكَانٍ” (O, güzelliğin bulunduğu bir yerdedir.) ifadesinin aslında “مِنَ الْحُسْنِ بِمَكَانٍ وَهُوَ” (Güzelliğin bulunduğu bir yerdedir ve o da [orada]dır.) biçiminde takdir edilmesi gerektiğini belirtir. İbn Hişâm, bu açıklamayı desteklemek için Arapların şu sözünü örnek gösterir: “إِتَّقِ اللَّهَ امْرُؤُ فَعَلَ خَيْرًا يُثَبَّ عَلَيْهِ” (Allah'tan korksun bir kişi; hayır işlerse onunla ödüllendirilir). Bu cümlede aslında anlam “لِيَتَّقِ اللَّهَ امْرُؤٌ وَلِيَفْعَلَ” (Bir kimse Allah'tan korksun ve iyilik yapsın.) şeklindedir. Bazen mâzî fiil, emir fiil manasında olur ki bu da Zeccâc'ın görüşünü gerektirir. “كَفَى بِهِندٍ” (Hind yetti!) burada müenneslik tâ'sı yani “كَفَتْ” olmamıştır. Buna göre buradaki “كَفَى” emir anlamında kullanılmıştır. Ancak karşı taraf şöyle bir delil getirirse: “Buradaki ‘فَاصِلَةٌ’ (ayırıcı, araya

²⁷⁶ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğnî'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, 154.

giren unsur) sebebiyle ‘تاء’ gelmemiştir. ‘كَفَىٰ بِهِندٍ’ (Hind ile yetin!) ifadesi emir anlamında değil; bâ harfinin fâsıl (ayırıcı unsur) olması sebebiyle ‘كَفَىٰ’ (yetti) veya ‘كَفَتْ’ (yetti) şeklinde gelmemiştir.” Böyle bir gerekçe öne sürülürse biz de deriz ki: Eğer bâ fâsıl olarak gelmemişse, bu durumda kullanım câizdir; ancak zorunlu değildir. Yani getirilip getirilmemekte serbesttir. Ancak burada “كَفَىٰ” (yeterli ol) emir manasında dersek, o zaman tâ (dişilik eki ت) getirilmesine gerek kalmaz. İbn Hişâm da bu görüşte olup, Ebû Hâyyân’a destek verirken tâ’nın düşürülmesini vacip, diğer dilciler ise sadece câiz görmüşlerdir.²⁷⁷ Delili ise; ﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ “Gaybın anahtarları yalnızca O’nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah’ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz’da) olmasın.”²⁷⁸ “وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ” (Hiçbir yaprak düşmez ki...) ya da ﴿إِلَيْهِ يَرْجِعُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِيَ قَالُوا أَدْنَاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ﴾ “Kıyametin ne zaman kopacağına ilişkin bilgi O’na havale edilir. Meyveler tomurcuklarından ancak O’nun bilgisi altında çıkar, dişi ancak O’nun bilgisi altında hamile kalır ve doğurur. Allah onlara, “Nerede bana ortak koştuklarınız?” diye seslendiği gün şöyle derler: “Sana arz ederiz ki, içimizden onları gören hiçbir kimse yok.”²⁷⁹ gibi âyetlerle temellendirir; zira “تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَةٍ” (Hiçbir meyve çıkmaz ki...) bu örneklerdeki “مِنْ” harfi de fâsıla olarak gelir, ancak dilsel zorunluluk oluşturmaz. İbn Hişâm, bâ harfinin fâil üzerinde zâid oluşunu tartışırken kendisine yöneltilen bir itirazı şöyle aktarır: أَحْسِنُ بِهِندٍ (Hind’e iyilik et, onu güzel gör.)

²⁷⁷ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e’ârib*, 154.

²⁷⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 146, el-En’âm 6/59.

²⁷⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 532, Fussilet 41/47.

burada أَحْسِنُ (İyi davran, güzelleştir!) zaten emirdir ve bâ vardır. Her ne kadar manası haber de olsa, tâ emir sigasına (أَحْسِنُ'e) gelemmez. Çünkü أَحْسِنُ'in aslı haber cümlesidir. Onlara göre “أَحْسِنَ بِهِنْدٍ” (Hind'e iyilik etti.) burada bâ fâsıla olmuştur. Bu yüzden tâ gelmemiştir. Bize göre ise, aslında böyledir: her ne kadar başlangıçta أَحْسِنَ (iyilik etti) şeklinde olsa da şimdiki hâlinde emirdir. Emire de tâ gelmez. Burada İbn Hişâm, Zeccâc'ın görüşünü tercih etmiştir. Ancak cumhur (çoğunluk) bu görüşü kabul etmemiştir. Onlara göre burada bâ harfi fâile te'kîd (pekiştirme, vurgulama) için ziyade (fazladan eklenmiş) olarak gelmiştir. Bu bağlamda İbnü's-Serrâc, “كَفَى الْاِكْتِفَاءَ” (Yeterli oldu, yetinme gerçekleşti.) Fiilinin mastarı (isim-fiil) fâil olarak geldiğini belirtir. Ancak onun bu görüşünün doğru kabul edilebilmesi, harf-i cerrin (bâ gibi câr edatlarının) mastarın zamirine taalluk etmesinin caiz görülmesine bağlıdır. Bu görüş, el-Fârisî ve er-Rummânî tarafından benimsenmiş; onlar “مُرُورِي بَزَيْدٍ حَسَنٌ وَهُوَ بَعْمُرٍ قَبِيحٌ” (Zeyd'e uğramam güzeldir, Amr'a uğramam çirkindir.) örneğinde olduğu gibi harf-i cerrin mastarın zamirine bağlanabileceğini kabul etmişlerdir. Buna karşılık Basra ekolünün çoğunluğu, bu tür taalluku her durumda geçersiz saymıştır. Sonuçta İbn Hişâm, burada fiilin emir (talep) anlamında olduğunu kabul ettiği için tâ'nın gelmeyeceği görüşündedir ve Zeccâc'ın verdiği manayı tercih etmektedir. Zeccâc'a göre bu durumda tâ zâid değildir. Ancak cumhur (çoğunluk âlimler) burada “الله” lafzının fâil olduğunu, dolayısıyla bâ harfinin zâid (fazladan, pekiştirme amacıyla eklenmiş) olduğunu savunmuştur.²⁸⁰ “كَفَى” fiili, normalde tek mef'ul alır. Ancak Mütenebbî'nin bir şiirinde, “كَفَى” fiilinin tek mef'ul aldığı halde failine bâ harfinin zaid olarak getirildiği görülür.

²⁸⁰ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, 155.

“كَفَى ثَعْلًا فَخْرًا بِأَنَّكَ مِنْهُمْ ... وَدَهْرٌ لِأَنْ أَمْسَيْتَ مِنْ أَهْلِهِ أَهْلٌ

Su'al Kabilesi'ne, izzet ve şeref sahibi olmak ve iftihar etmek için senin onlardan olman yeterlidir, içinde yaşadığın zamanın, başka zamanlara karşı iftihar etmesi için de yeterlidir.”²⁸¹

İbni Hişam bir mef'ûle mûta'addî olan كَفَى'nın fâilinin başına harfî cer olan bâ harfinin getirilmeyeceğini ancak el-Mütenebbî'nin getirdiğini söylemiştir. İbn Hişam, “تَعْلٌ” beytiyle ilgili çeşitli dillcilerin yorumlarını sıralar. Burada “تَعْلٌ” kelimesi övülen kabilenin adıdır; Teyy kabilesinin bir kolunu ifade eder. Lafzının tenvinli oluşu hem özel isim hem de gayr-i munsarif oluşu bakımından şiirsel zaruretle açıklanmıştır. İbn Cinnî'ye göre “دَهْرٌ” kelimesi merfûdur ve takdire “وَلْيَفْخَرْ دَهْرٌ” (Zaman da övünsün) şeklindedir. “أَهْلًا” kelimesi ise bu “دَهْرٌ”a sıfat olup “layık olan, hak eden” anlamı taşır. İbnü's-Şecerî, “دَهْرٌ” kelimesine üç farklı i'rab ihtimali tanır: Birincisi; Mübteda olup haberi hazfedilmiştir. “دَهْرٌ يَفْخَرُ بِكَ” İkincisi; “كَفَى” fiilinin fâiline atfedilmiştir; bu durumda hazif yoktur. Üçüncüsü ise “فَخْرًا” kelimesi “كَفَى”nın fâili olarak kabul edilir, bâ harfî de “فَخْرًا”a bağlanır ve “دَهْرٌ” mecrûr olur. Bu durumda bâ zâid sayılmaz, cümle “كَفَى ثَعْلًا فَخْرًا، وَبِدَهْرٍ هُوَ أَهْلٌ” anlamına gelir. Ebû'l-Alâ el-Ma'arrî ise, “دَهْرًا” kelimesinin “تَعْلًا”a mansûb atıfla bağlanmasını önermiştir. Ancak İbn Hişam bu görüşü “açık bir zorlama” olarak değerlendirir. Ruba'î'nin i'rab önerisi de aynı şekilde anlamı bozduğu için geçersiz sayılmıştır. Bu tartışmanın ardından İbn Hişam, bâ harfinin zâid oluşunun şiirsel zaruret nedeniyle meşru görüldüğü başka örnekleri zikreder. Şairler bazen vezin veya kafiye zorunluluğu sebebiyle bâ'yı fâil üzerine artırmışlardır.²⁸²

²⁸¹ Öral, *İbn Hişam el-Ensârî'nin Muğni'l-lebîb Adlı Eseri*, 148.

²⁸² İbn Hişam en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, 156.

أَلَمْ يَأْتِكَ وَالْأَنْبَاءُ تَنْمِي ... بِمَا لَاقَتْ لَبُونُ بَنِي زِيَادٍ

*Haberleri yayıldığı halde Beni Ziyâd Kabilesi'nin develerinin başına gelen kötü haberleri duymadın mı?*²⁸³

Amr b. Milket et-Tâi

مَهْمَا لِي اللَّيْلَةُ مَهْمَا لِي ... أَوْدَى بِنْعَلِي وَسِرْبَالِي

*Bu gece başıma gelenden daha kötüsü başıma gelemez, çünkü bu gece hiçbir zaman kaybedilmemesi gereken ayakkabımı ve pijamam kaybettim.*²⁸⁴

Bu beyitlerde bâ'nın ziyadesi tamamen vezinsel zorunluluk sebebiyle ortaya çıkmıştır. İbn Hişâm, bâ harfinin zaruret sebebiyle ziyade geldiği örneklerin ardından, bu beyitlerin dil tahliline dair bazı dilcilerin görüşlerini aktarır. İbnü'd-Đâi, “أَلَمْ يَأْتِكَ،” beytinde geçen bâ harfinin “تَنْمِي” fiiline müteallik (مُتَعَلِّقٌ) olduğunu, “يَأْتِ” fiilinin fâilinin ise gizli bir zamirle takdir edilmesi gerektiğini belirtir. Ona göre mesele, i'mâl (إعمال) kaidesine girer; yani iki fiilden birinin diğerine etki etmesi söz konusudur. İbnü'l-Hâcib ise, “بِمَا لَاقَتْ لَبُونُ بَنِي زِيَادٍ” beytinde geçen bâ harfini mü'addiye (مُعْدِيَّة) olarak değerlendirir. Yani bâ harfi, fiili geçişli kılmakta, tıpkı “ذَهَبَ بِنْعَلِي” (nalımı götürdü) örneğinde olduğu gibi fiilin nesneye yönelmesini sağlamaktadır. Ancak İbnü'l-Hâcib, “أَوْدَى” fiilinde (yok olmak, tükenmek) fâilin neye döndüğünü açıkça belirtmemiştir. İbn Hişâm'a göre, burada takdir edilmesi gereken yapı “أَوْدَى هُوَ” şeklindedir. Yani “O helak oldu, giden gitti.” anlamındadır. Bu durumda “هو” zamiri, fiili gerçekleştiren gizli özneyi temsil eder. Bu kullanım, hadiste geçen “لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلَا يَسْرِقُ حِينَ يَسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلَا يَنْتَهِبُ نُهْبَةً ذَاتَ شَرَفٍ يَرْفَعُ إِلَيْهِ فِيهَا النَّاسُ”

²⁸³ Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî'nin Muğni'l-lebîb Adlı Eseri*, 148.

²⁸⁴ Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî'nin Muğni'l-lebîb Adlı Eseri*, 149.

”أَعْيُنُهُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ”²⁸⁵ örneğindeki dil yapısına benzetilmiştir. (Zina eden kişi zina ettiği sırada mu'min olduğu halde zina edemez. İçki içen de içki içtiği sırada mu'min olarak içemez. Hırsız da hırsızlık yaptığı sırada mu'min olduğu halde hırsızlık edemez. Yağmacılık yapan kimse de insanların gözleri önünde yağmacılık ettiği zaman mu'min olarak yağmacılık ve çapulculuk edemez.) örneğindeki dil yapısına benzetilmiştir. Oradaki ”وَهُوَ مُؤْمِنٌ” cümlesinde de ”هُوَ” zamiri, genel özneyi işaret eder; yoksa fail değişikliği kastedilmez.

2.2.2 Bâ Harfinin Mübteda Üzerinde Zâid Kullanımı

Bâ harfinin zâid olarak geldiği yerlerden biri de mübtedâ konumudur. Bu kullanım, Arapça'da çok yaygın olmamakla birlikte, anlamın vurgulanması veya lafzın üslûp bakımından ahenk katmak amacıyla tercih edilir.

Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), *et-Ta'likâ 'alâ Kitâbi Sîbeveyhi* adlı eserinde, bâ harfinin bazı olumlu cümlelerde anlamdan bağımsız biçimde yer alabileceğini, bu nedenle zâid olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder.²⁸⁶ Özellikle ”بحسبك” gibi yapıları ele alırken, bâ harfinin mübtedânın başına geldiği ancak herhangi bir anlam katmadığı durumları inceler. Ebû Ali'ye göre: ”بِحَسْبِكَ صُنْعُ الْخَيْرِ” ”İyilik yapmak sana yeter. “Cümlesinde geçen bâ harfi, ”حسب” kelimesine herhangi bir izafet (idâfe) kurmamaktadır. Cümledeki anlam açıkça göstermektedir ki burada ”بحسبك” ifadesi mübtedâ, ”صُنْعُ الْخَيْرِ” ise haber konumundadır. Dolayısıyla bâ harfinin buradaki varlığı anlam bakımından gerekli olmayıp, sadece lafzî bir ektir. Ebû Ali (ö. 377/987) açıkça bu durumun, bâ harfinin zâid olduğu anlamına geldiğini ifade eder.²⁸⁷

Bu görüşünü desteklemek üzere şu beyti nakletmektedir:

²⁸⁵ Ebû İshâk İsmâ'il b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Enşârî ez-Zurkî el-Medenî, *Hadîs 'Alî b. Hucer es-Se'dî 'an İsmâ'il b. Ca'fer el-Medenî*, ed. 'Umar b Refûd es-Süfyânî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1418), 1/258.

²⁸⁶ Ebû Ali el-Fârisî, *Ta'likâ*, 1/48.

²⁸⁷ Ebû Ali el-Fârisî, *Ta'likâ*, 1/49.

بِحَسْبِكَ فِي الْقَوْمِ أَنْ يَعْلَمُوا ... بِأَنَّكَ فِيهِمْ غَنِيٌّ مُضَرٌّ

Toplum içinde sana yeter ki onlar bilsinler: Sen onların arasında zengin ve etkili birisin.

Bu şiirde de “بحسبك” ifadesi mübteda bâ harfî anlamı değiştirmemekte, sadece belâgat yönüyle vurguyu pekiştirmektedir. Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), bu örnek üzerinden bâ harfinin mübteda üzerinde zâid gelebileceğini, fakat bunun nadiren görülen bir belâgat özelliği olduğunu vurgulamıştır. Nahiv çerçevesinde bu yapının i’râbı şu şekildedir: “بِحَسْبِكَ” ifadesinde bâ harfî zâid harf-i cer, “حَسْبُ” lafzı lafzen mecrûr ama mahalen merfû mübtedâ, “كَ” zamiri ise “حَسْبُ”e müzâfın ileyh konumundadır.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), hocasının örneğini yeni örnek ve âyetle desteklemiştir.²⁸⁸ “بِحَسْبِكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا” “Şu işi yapman sana yeterlidir.” Cümlesindeki “بِحَسْبِكَ” ifadesinde, bâ harfî zâid olup, asıl yapı “حَسْبُكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا” şeklindedir. Yani “sana şu işi yapman yeterlidir” anlamında kullanılmıştır. Bâ harfî burada anlamı değiştirmeden, vurguyu kuvvetlendirmek üzere zâid olarak getirilmiştir. İbn Cinnî (ö. 392/1002), bu yapının Kur’ân-ı Kerîm’de geçen benzeri bir ifadenin, yani bâ harfî olmadan gelen “حَسْبُكَ” lafzının da bulunduğunu belirtir: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ “Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan mü’minlere Allah yeter”²⁸⁹ Bu durum, şiir dilinde bâ harfinin zâid getirilmesinin üslûbî bir tercihten kaynaklandığını gösterir.

İbn Malik (ö. 672/1274) dedi ki: زَيْدٌ بِحَسْبِكَ buradaki Zeyd sonradan gelen mübtedadır. Çünkü marifedir. حَسْبُ haberdır ve nekre gelmiştir. Bâ harfî mübteda da değil haberde zaid olmuştur.

²⁸⁸ İbn Cinnî, *Sırru sînâti’l-i’râb*, 137.

²⁸⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 200, el-Enfâl 8/64.

İbn Hişâm, bâ harfinin mübtada başında zâid olarak kullanılmasına dair değerlendirmesinde, Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) ﴿فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ بِأَيِّكُمْ الْمَفْتُونُ﴾²⁹⁰ âyetinde “Hanginizin deli olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler.”²⁹⁰ âyetinde bâ harfîni zâid kabul ettiğini ve “بِأَيِّكُمْ” ifadesinin mübtada, “المفتون” kelimesinin ise haber olduğunu belirtir. Ahfeş ise bu âyette “بِأَيِّكُمْ” ifadesinin hangi unsura müteallik olduğu konusunda farklı bir yorum getirir ve “المفتون” kelimesini haber olarak değerlendirir. Ona göre “المفتون”, “fitneye uğrayan” veya “aklını yitiren” anlamında bir mastardır. Buna göre cümlelerin anlamı “Fitneye uğrayan, aklını yitiren kim, hangi topluluktandır?” şeklindedir. Dolayısıyla burada “المفتون” kelimesi “delilik” anlamında değil, “deli olan kişi” manasında kullanılmıştır.²⁹¹

İbn Hişâm, bâ harfinin aslen mübtada konumunda bulunan unsura zâid olarak gelebileceğini, bunun “ليس” edatının ismi için de geçerli olduğunu belirtir. Aslen mübtada olan bu isim, “ليس” edatından sonra onun ismi konumuna geçer ve haberin yerine gelmesi gerekir. Bu durumda, haberin öne alınması ve failin te’hir edilmesi, yapı bakımından daha uygun görülür. Nitekim ﴿لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾²⁹² “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir.”²⁹² Âyetinde “لَيْسَ الْبِرُّ” kelimesi “ليس”in haberidir; “بِأَنْ تُولُّوا” ise onun ismidir ve muahhar olarak gelmiştir. Burada bâ harfî yine zâid olarak kullanılmış, cümle yapısında anlamdan ziyade lafzî vurguyu güçlendiren bir işlev üstlenmiştir.²⁹³

Aynı kullanım Mahmud el-Verrâk b. el-Hasan’a ait şu beyitte de görülür:

²⁹⁰ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 636, el-Kalem 68/5,6.

²⁹¹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Mugni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e’ârîb*, 158.

²⁹² Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 33, el-Bakara 2/177.

²⁹³ İbn Hişâm en-Nahvî, *Mugni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e’ârîb*, 159.

أَلَيْسَ عَجَبًا بِأَنَّ الْفَتَى يُصَابُ بِبَغْضِ الَّذِي فِي يَدَيْهِ

Gencin, kendi elinde bulunan bazı şeylerle helâk olması acayip değil midir?

Bu beyitte “عَجَبًا” leyse'nin haberidir ve mukaddem gelmiştir; “بِأَنَّ الْفَتَى” ise onun ismidir ve muahhar olarak gelmiştir. Bâ harfî burada da zâid olarak kullanılmıştır.

2.2.3 Bâ Harfinin Haber Üzerine Zâid Kullanımı

2.1.1.4. Mübtedanın Haberi Üzerinde Zâid Kullanımı

Arap gramerinde bâ harfî, bazı örneklerde haber ögesi üzerinde zâid olarak yer alır; bu durumda haber, lafzen cer edilmiş görünse de mahallen merfû kabul edilir ve bâ harfinin cümlede semantik bir etkisi bulunmaz. Bu bağlamda, İbn Cinnî (ö. 392/1002), Yûnus Sûresi 27. âyetteki şu ifadeye dikkat çeker:²⁹⁴ ﴿وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ﴾²⁹⁵ Bu âyetteki “بِمِثْلِهَا” ifadesinde yer alan bâ harfinin zâid olduğunu söyleyenlerden biri Ebû'l-Hasan el-Ahfeş'tir. Ona göre bu yapının asıl formu “جَزَاءُ سَيِّئَةٍ مِثْلِهَا” (Bir kötülüğün cezası onun benzeriyle olur.) şeklindedir. Ahfeş bu görüşünü, Şûrâ Sûresi 40. âyetteki şu benzer ifadeye dayandırır: ﴿وَجَزَاؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٍ مِثْلِهَا﴾ “Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır).”²⁹⁶ İbn Cinnî (ö. 392/1002), bu yorumun isabetli olduğunu kabul eder; ancak bu âyetin, bâ harfinin zâidliği dışında iki farklı anlam ihtimalini daha taşıdığını belirtir: Birinci ihtimal: Bâ harfî ve onu takip eden mecrûrun, haber konumunda olduğu yorumu. Bu durumda anlam: “Bir kötülüğün cezası, onun benzeriyle meydana gelir” şeklinde olur. Bu yapı, “إِنَّمَا أَنَا بَكَ” (Ben sana aidim / seninleyim.) gibi şiirsel kullanımlarla da desteklenir. Örneğin: “تَوَكَّلْ عَلَى عَلِيكَ” (Sana tevekkülumdür.), “إِضْعَائِي إِلَيْكَ” (Sana kulak verişimdir.), “تَوَجَّهِي نَحْوَكَ” (Sana

²⁹⁴ İbn Cinnî, *Sırru sinâati 'l-i 'râb*, 139.

²⁹⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 228, Yûnus 10/27.

²⁹⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 538, eş-Şûrâ 42/40.

yönelişimdir.) gibi cümlelerde de mübtedanın haberi, zarflarla ifade edilmiştir. İkinci ihtimal: Bu yapıların şiirsel şekilde kurgulandığı, şiirsel ifadede lafzın öne çıkarıldığı bir dilsel incelik olduğu görüşü.²⁹⁷ Nitekim bu tür örneklerde harf-i cerli yapılar haber konumunda bulunur, ama çoğu zaman anlam bu yapılardan önce gelen mastar üzerine kuruludur. Meselâ: “عَلَيْكَ اعْتِمَادِي” (Dayanağım sensin.), “إِلَيْكَ تَوَجُّهِي” (Yönelişim sanadır.), “بِكَ اسْتِعَاذَتِي” (Sana sığınışımdır.) gibi yapılarda da haber, harf-i cerle gelmiştir. Bu ikinci yorumu şair Küseyyir b. Abdi'r-Rahmân el-Huzâî'nin şu beytini aktarır:²⁹⁸

وَإِنِّي وَتَهْيَامِي بَعْرَةٌ بَعْدَمَا ... تَخَلَّيْتُ مِمَّا بَيْنَنَا وَتَخَلَّيْتُ

Ben ki Azzet'e duyduğum tutkulu sevda ile... aramızdakilerden ayrıldıktan sonra bile...

Bu beyitteki “وَتَهْيَامِي بَعْرَةٌ” (Azze’ye aşırı tutkulu oluşum) ifadesi, nahiv açıdan iki şekilde yorumlanmıştır. Ebû Ali’ye ait yoruma göre, “تَهْيَامِي” kelimesi mübtedâ; “بَعْرَةٌ” ise onun haberidir. İki unsur birlikte, cümlede “إِنَّ” edatından sonra gelen isim ve haber arasına yerleşmiş bir i’tirâz cümlesi oluşturur. İbn Cinnî (ö. 392/1002) bu yorumu desteklemiştir. Ancak ikinci bir ihtimal daha söz konusudur: “بَعْرَةٌ” ifadesindeki bâ harfî, “تَهْيَامِي” mastarına zâid olarak gelmiştir.

(Ubeyde B. Rebîa)

فَلَا تَطْمَعُ أَبَيْتَ اللَّعْنِ فِيهَا ... وَمَنْعُكَ إِيَّاهَا بِشَيْءٍ يُسْتَطَاعُ

*Ey Melik! Bu atı benden isteme ki Allah sana lanet etmesin. Onda nasibin yoktur ve herhangi bir yolla ondan seni menetmek kolaydır.*²⁹⁹

Burada bâ ziyadedir. Çünkü cümle olumludur. Ahfeş’e göre “مَنْعُكَهَا” mübteda başında zaid harfî cer olan bâ harfinin bulunduğu “بِشَيْءٍ” kelimesi ise haberdur. İbn

²⁹⁷ İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râb*, 139.

²⁹⁸ İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râb*, 139\140.

²⁹⁹ Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî'nin Muğni'l-lebîb Adlı Eseri*, 152.

Hişam'a göre ise “بَشْيٍ” kelimesinin “مِنْكَ” kelimesine müteallik olması daha uygundur.

Bu durumda zâid olmaz.

2.1.1.5. Enne'nin Haberi Üzerinde Zâid Kullanımı

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bâ harfinin bazen “أَنَّ” edatıyla gelen cümlede, özellikle merfû (yüklem) durumda zâid olarak kullanılabileceğini belirtir. Örneğin:

أَلَا هَلْ أَتَاهَا وَالْحَوَادِثُ جَمَّةً ... بِأَنَّ امْرَأَ الْقَيْسِ بِنَ تَمْلُكٍ يَنْقُرَا

Ona ulaştı mı, o kadar çok olay varken... Ki İmrü'l-Kays b. Temellük Yakra'da bulunuyor.

Beytinde bâ, “أَنَّ” cümlesinde zâid olarak gelmiştir.³⁰⁰

2.1.1.6. Lâkinne'nin Haberinde ve Fâil Üzerinde Zâid Kullanımı

Arap gramerinde bâ harfinin zâid olarak kullanımı, mef'ûl veya mübteda üzerinde görülmesinin yanı sıra, bazen “لَكِنَّ” (lâkinne) edatının haberinde de ortaya çıkar. Bu tür kullanımlar, lafzî olarak zâid görünse de, belâgat yönünden anlam vurgusu ve üslûp bütünlüğü sağlar.

bn Cinnî, bâ harfinin zâid kullanımlarını açıklarken, onun “لَكِنَّ” (lâkinne) edatının haberiyle birlikte de gelebileceğini belirtir.³⁰¹ Şairin şu sözü buna örnektir:

وَلَكِنَّ أَجْرًا لَوْ فَعَلْتَ بِهَيِّينَ ... وَهَلْ يُنْكَرُ الْمَعْرُوفُ فِي النَّاسِ وَالْأَجْرُ

Ancak eğer bu iyiliği basit bir şeyle yapsaydın, yine de bir sevap kazanırdın. Zira insanlar arasında iyilik ve bunun karşılığı olan ödül (sevap) inkâr edilemez.

İbn Cinnî, bu beyitte geçen “بِهَيِّينَ” ifadesindeki bâ harfinin zâid olarak geldiğini ifade eder. Yani bâ burada anlamı etkilemez; sadece lafzî uyum (vezin) ve üslûp zarafeti

³⁰⁰ Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 4/283.

³⁰¹ İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râb*, 141.

sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Ona göre beytin aslî yapısı “وَلَكِنَّ أَجْرًا لَوْ فَعَلْتَهُ هَيِّنٌ” (Eğer onu yapsaydın, kolay olurdu.) şeklindedir.

Ancak İbn Cinnî, bâ'nın bu konumda zâid olmayıp anlamlı bir şekilde de yorumlanabileceğini söyler. Eğer ifade “وَلَكِنَّ أَجْرًا لَوْ فَعَلْتَهُ بِشَيْءٍ هَيِّنٍ” (Onu kolay bir şeyle yapsaydın) anlamında kabul edilirse, bâ sebep veya âlet anlamı taşır ve bu durumda zâid değildir. Bu tür bir kullanım, Arapçada “وَجُوبُ الشُّكْرِ بِالْبَاءِ” (iyilik sebebiyle şükretmenin vacip olması) örneğinde olduğu gibi, bâ'nın anlam belirleyici bir işlev üstlendiği durumlara benzer.

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bâ harfinin bazen “لَكِنَّ” edatının haberinde az şekilde zâid olarak kullanılabileceğini ifade eder.³⁰² Bu bağlamda İbn Cinnî ile aynı örnekleri verir.

2.2.4 Bâ Harfinin Mef'ul Üzerinde Zaid Kullanımı

Bâ harfi, klasik Arap dilinde kimi yapılarda mef'ûl-i bih üzerine zâid olarak gelebilir. Bu tür kullanımlarda bâ, cümleye anlam bakımından doğrudan yeni bir unsur katmaz; daha çok üslûp inceliği, vurguyu artırma veya tekit amacı taşır. Bu bağlamda bâ harfi, i'râb bakımından mef'ûlün hâlini değiştirmeyip, sadece harf-i cer görünümüyle ifade biçimine kuvvet kazandırır. Kur'ân âyetleri, hadisler ve şiir örnekleri bu kullanımın en açık delilleri olarak gösterilmiş; özellikle belâgat ve fesahat yönüyle dikkat çeken bir yapı olduğu belirtilmiştir.

Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), “ظَنَنْتُ بِهِ” (Onun hakkında zannettim.) ifadesindeki bâ harfini incelerken, bu bâ'nın iki ihtimali olduğunu söyler: ya zarf olarak kullanılmıştır ya da zâid bir harftir.³⁰³ Tıpkı “كَفَى بِاللَّهِ” (Allah yeter!) ve “بِحَسْبِكَ صَنِيعُ الْخَيْرِ” (Sana iyilik yapman yeter!) ifadelerinde olduğu gibi bâ'nın zâid olma ihtimali üzerinde durur. Ancak Ebû Ali'ye göre, eğer bu bâ harfi zâid olsaydı, gramer kuralı gereği “ظَنَنْتُ بِهِ” ifadesinde bâ'nın yer aldığı kelime birinci mef'ûl konumunda olurdu ve mutlaka ikinci bir mef'ûlün

³⁰² Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 4/283.

³⁰³ Ebû Ali el-Fârisî, *Ta'likâ*, 1/71.

de bulunması gerekirdi. Çünkü Arapçada “ظننت” fiili iki mef’ûl alır. Nitekim, eğer “قَوْلُكَ” (onunla ilgili sözün) gibi birinci mef’ûl zikredilmiş olsaydı, ikinci mef’ûlü de zikretmek zorunlu olurdu. Burada ise sadece “بِهِ” ile yetinildiği için, bâ’nın zâid olması ihtimali ortadan kalkar. Böylece bâ harfinin zarf olduğu sabitlenmiş olur.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfinin zâid olarak kullanıldığı yerlerden birinin de mef’ûl konumu olduğunu belirtir.³⁰⁴ Bu tür yapılarda bâ, fiil ile mef’ûl arasına anlam bakımından zorunlu olmaksızın girer; cümlelerin esas anlamı korunur, ancak bâ harfi vezin, vurgu veya üslûp açısından işlev görür. Kur’ân-ı Kerîm’deki ﴿وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

﴿وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ (Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapın. Şüphesiz, Allah iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.”³⁰⁵ âyetinde “Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.” ifadesindeki “بِأَيْدِيكُمْ” kısmında bâ, mef’ûl ile fiil arasına anlam katmaksızın yer almıştır. Benzer şekilde ﴿وَهَبِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ﴾

﴿وَهَبِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ﴾ “Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.”³⁰⁶ âyetinde “Hurma dalını kendine doğru silkele.” ifadesindeki “بِجِذْعِ النَّخْلَةِ” yapısında,

﴿مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهَبَنَّ﴾ “Her kim ona (Muhammed’e) Allah’ın dünyada ve ahirette asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa hemen tavana bir ip çeksin, sonra kendini assın da bir baksın; başvurduğu (bu yöntem), öfkelenildiği şeyi giderecek mi?”³⁰⁷ “فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ”

âyetinde “Bir ip çeksin (uzatsın) göğe.” ifadesinde, ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾

³⁰⁴ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli l-Fevâid*, 3/153.

³⁰⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 37, el-Bakara 2/195.

³⁰⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 331, Meryem 19/25.

³⁰⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 365, el-Hac 22/15.

وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ
 وَمَنْ ﴿٣٠٨﴾ “İnkâr edenler ile Allah’ın yolundan ve içinde, yerli, misafir bütün insanları eşit
 kıldığımız Mescid-i Haram’dan alıkoyanlar (azabı hak etmişlerdir.) Kim de orada
 zulmederek haktan sapmak isterse, biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız.”³⁰⁸ “وَمَنْ
 ﴿٣٠٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ “Kim orada haksızlık yapmak isterse.” şeklinde, “يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ
 “Yine o su ile Sîna dağında biten bir ağaç (zeytin
 ağacı) yarattık ki hem yağ, hem de yiyeceğe katk verir.”³⁰⁹ “تَنْبُتُ بِالذُّهْنِ” âyetinde İbn
 Kesîr ve Ebû Amr kıraatinde okunan “Yağ çıkarır.” ve ﴿٣١٠﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ
 بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خَلَالِهِ وَيَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ
 ﴿٣١١﴾ “Görmez misin ki Allah, bulutları
 sevk eder. Sonra, onları kaynaştırıp üst üste yığar. Nihayet yağmurun, onların arasından
 yağdığını görürsün. O, gökten, oradaki dağ (gibi bulut)lardan dolu indirir de onu
 dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de geri çevirir. Bu bulutların şimşeginin parıltısı
 neredeyse gözleri alacak.”³¹⁰ Ebû Ca’fer kıraatinde yer alan “يُذْهِبُ بِالْأَبْصَارِ” âyetinde
 “Gözleri alır, kamaştırır.” ifadelerinde bâ harfi mef’ûlün başına anlam yüklemekten
 girmiştir. Şiirlerde de bu kullanıma rastlanır. Nitekim

شَهِيدِي سُوَيْدٌ وَالْفَوَارِسُ حَوْلَهُ ... وَمَا يَنْبَغِي بَعْدَ ابْنِ قَيْسٍ بِشَاهِدٍ

Şahidim Süveyd’dir ve çevresindeki atlılardır; İbn Kays’tan sonra başka bir şahide
 gerek yoktur.

Bu beyitteki “بِشَاهِدٍ” kelimesinde bulunan bâ, mef’ûl konumunda zâid olarak
 kullanılmıştır. Fiil “يَنْبَغِي” (yakışmak, uygun olmak) anlamca zaten mef’ûle ihtiyaç

³⁰⁸ Altuntaş - Şahin, Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 366, el-Hac 22/25.

³⁰⁹ Altuntaş - Şahin, Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 374, el-Mü’minûn 23/20.

³¹⁰ Altuntaş - Şahin, Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 389, en-Nûr 24/43.

duymaz; bâ harfî burada sadece lafzî güzellik ve vezin gereği eklenmiştir. Cümlelerin anlamı “İbn Kays’tan sonra başka bir şahit gerekmez.” şeklindedir; bâ kaldırıldığında anlam değişmez.

فَلَمَّا رَجَتْ بِالشُّرْبِ هَزَّ لَهَا الْعَصَا ... شَحِيحٌ لَهُ عِنْدَ الْإِزَاءِ نَهِيمٌ

İçmek için hareketlenince ona sopayı salladı; azık vakti geldiğinde homurdanan bir cimri gibi.

Burada “بِالشُّرْبِ” ifadesinde bâ harfî yine zâiddir. “رَجَتْ” fiili (hareketlendi, sarsıldı) anlam bakımından zaten doğrudan “içki”yle ilişkilidir; bâ harfî burada üslûp inceliği ve vezin gerekliliği dışında bir anlam katmaz. Bu tür kullanım Arap şiirinde bâ’nın mecazî ilsâk veya lafzî tazmin için yerleştirildiği örneklerden biridir. Hassân b. Sâbit’in şiirinde de bu kullanıma rastlanır:

تَبَلَّتْ فَوَادَكَ فِي الْمَنَامِ خَرِيدَةً ... تَسْقِي الضَّجِيعَ بِبَارِدٍ بَسَامٍ

Genç bir kız uykunda kalbini yaktı; yanında yatan kişiye serin ve gülümseyen bir bakış sundu.

Bu beyitte “بِبَارِدٍ بَسَامٍ” ifadesinde geçen bâ harfî, iki mef’ûle sahip “سَقَى” fiiline zâid olarak eklenmiştir. “سَقَى” (sulamak, içirmek) fiili zaten mef’ûlünü doğrudan alır; bâ burada lafzî süsleme ve vezin uyumu sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu tür kullanımda bâ harfî anlamı etkilemez; sadece şiirin ritmini ve ahengini güçlendirir. İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfînin özellikle “عَرَفَ” fiili ve benzeri tek mef’ûl alan fiillerde çokça, iki mef’ûle sahip fiillerde ise daha nadir olarak zâid biçimde kullanıldığını vurgular.³¹¹

Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), bâ’nın bazı fiillerin mef’ûllerinde de kıyas yoluyla zâid kullanılabileceğini belirtir.³¹² Özellikle “عَلِمْتُ” (bildim), “عَرَفْتُ” (tanıdım), “جَهَلْتُ” (bilmedim), “سَمِعْتُ” (duydum), “تَيَقَّنْتُ” (kesin bildim) ve “أَحْسَسْتُ” (hissettim)

³¹¹ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-Fevâid*, 3/154.

³¹² Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 4/282.

gibi fiillerin mef'ûlünde bâ zâid gelebilir. Örneğin: “سَمِعْتُ بِرَيْدٍ” (Zeyd hakkında duydum.) ve “عَلِمْتُ بِهِ” (Onu bildim.) ifadelerinde bâ, aslında “حال زيد” (Zeyd’in hâli) anlamındaki gizli bir tamlamaya işaret eder; burada müdâf hazfedilmiştir. Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bâ’nın en yaygın şekilde mef'ûl bih (nesne) konumunda zâid olarak kullanılabileceğini belirtir. Örneğin: “أَلْقَى بِيَدِهِ” (Elini bıraktı, teslim oldu.) ve “نَضْرِبُ بِالسَّيْفِ وَنَزْجُو بِالْفَرْجِ” (Kılıçla vururuz ve kurtuluşu umarız.) ifadelerinde bâ, mef'ûl bih konumunda zâid olarak gelmiştir.

Ebû Hayyân (ö. 745/1344), İbn Mâlik’ten (ö. 672/1274) naklen, bâ harfinin, genellikle “عرف” fiilinin mef'ûlünde ve benzerlerinde zâid olarak geldiğini ancak iki mef'ûllü fiillerin mef'ûlünde zâid olarak gelmesinin seyrek olduğunu belirtir.³¹³ Örneğin: “تَسْقَى الضَّجِيعَ بِيَارِدٍ بِسَامٍ” – “Arkadaşına serin bir içki sunulur.” Kur’ân’da geçen şu ayet de bu bağlamda değerlendirilir: ﴿رَدُّوْهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ﴾ “Süleyman, “Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim” dedi. Nihâyet gözden kaybolup gittikleri zaman, “Onları bana geri getirin” dedi. (Atlar gelince de) bacaklarını ve boyunlarını okşamaya başladı.”³¹⁴ Buradaki “مَسْحًا” kelimesi mef'ûl-i mutlak konumundadır. Bazılarına göre “السُّوقِ” (bacaklar) kelimesine mef'ûlün bih olup bâ harfî zâid kabul edilir. Ancak eğer “بِالسُّوقِ” sıfat tamlamasında gelmişse, bu durumda bâ harfî zâid sayılmaz. Nitekim ifade “مَسْحًا وَاقِعًا بِالسُّوقِ” (bacaklara gerçekleşen bir okşama) şeklinde takdir edilirse, bâ harfî artık zâid olmaz. Aynı işlevi destekleyen örneklerden biri de Nâbiga el-Ca’dî (ö. 65/685)’ ye ait şu beyittir:

³¹³ Ebû Hayyân, *İrtişâfî’l-d-ğarab*, 4/1702.

³¹⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 504, el-Sâd 38/33.

نَحْنُ بَنُو ضَبَّةَ أَصْحَابِ الْفَلَجِ ... نَضْرِبُ بِالسَّيْفِ وَنَزْجُو بِالْفَرْجِ

“Biz şerefli, izzetli Dabbe Oğullarıyız ve bu nehrin de sahibiyiz, (cesurca bu nehri savunuruz.) Kılıçla vuruşup savaştığımızda ise yardım ve zaferi Allah’tan bekleriz.”³¹⁵

Bu şiirin ikinci beyitinde “نَزْجُو” (ummak, arzulamak) fiilinin fâili gizli “نحن” (biz) zamiridir; “بِالْفَرْجِ” (ferahlık, kurtuluş) ise bâ harfîyle gelen mef’uldür. Buradaki bâ harfî mef’ule zâid olarak eklenmiştir.

İbn Hişâm, bâ harfinin bazen mef’ûl konumunda zâid olarak geldiğini belirterek şu şiiri örnek olarak verir:³¹⁶

سُودُ الْمَحَاجِرِ ... لَا يَقْرَأَنَّ بِالسُّورِ

Gözleri hakikate kapalı olanlar, Kur’ân’ın sûrelerini okumazlar.

İbn Hişâm buradaki bâ harfini, zâid olarak kabul edilmiştir. Ancak ona göre bazen fiillerin anlamı, bâ’nın zâid olup olmadığını belirlemede önemlidir. Nitekim “تَقْفُوا” (yaklaşmak, yönelmek) fiili “تَقْفُوا” (yaklaşmak, yönelmek) anlamında olduğunda burada ilşâk (yakınlık/temas) manası bulunur ve bâ zâid sayılmaz. “يُرِدُّ” (istemek, niyet etmek) fiili “يُرِدُّ” (istemek, niyet etmek) anlamına gelirse bâ zâid olarak değerlendirilebilir. “نَزْجُو” (ummak, arzulamak) fiili “نَطْمَعُ” (ummak, arzulamak) manasındadır. “يَقْرَأَنَّ” (okumak) fiili eğer “يَرْفِقَنَّ” (rukye yapmak) veya “يَتَبَرَّكَنَّ” (bereket dilemek) anlamında anlaşılırsa, bu durumda “Kur’ân’ı şifa veya bereket niyetiyle okuma” manası ortaya çıkar. Öte yandan “قَرَأْتُ بِكِتَابِكَ” (Senin kitabınla okudum.) ifadesinde bâ, teberrük (bereket umma) anlamı taşımadığından bu kullanım doğru kabul edilmez. Çünkü herkesin kitabıyla teberrük edilemeyeceği için “قَرَأْتُ بِكِتَابِكَ” denilmez. Süheylî, burada “أَنْفُسَكُمْ” (kendiniz) kelimesinin hazfedildiğini belirtir. Bâ harfî ise âlet için kullanılmıştır; sanki o el, insanı tehlikeye atan bir araç gibi düşünülmüştür. Ayrıca iki mef’ûl kullanıldığında bâ harfî zâid olarak gelmez.

³¹⁵ Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî’nin Muğni’l-lebîb Adlı Eseri*, 149.

³¹⁶ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e’ârib*, 157.

كَفَى بِالْمَرْءِ كَذِبًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ

Kişiye günah olarak her işittiğini söylemesi yeterlidir. Müslim Mukaddime Kâ'b b. Mâlik (h50)

2.2.5 Bâ Harfinin Hal Üzerinde Zâid Kullanımı

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ harfinin bazı hâl (الحال) unsurlarında zâid olarak gelebileceğini belirtir ve bunun şartının, hâlin âmili olan fiilin menfî (olumsuz) olması gerektiğini ifade eder.³¹⁷ Buna delil olarak el-Kuhayf el-'Ukaylî'ye ait şu beyiti örnek verir:

فَمَا رَجَعْتُ بِخَائِبَةٍ رِكَابٌ ... حَكِيمٌ بِنُ الْمُسَيِّبِ مِتَّهَا

Hâkim İbn Müseyyib'e güvenip de yanına giden ve onu kasteden kervanlar zararlı bir şekilde dönmez, mutlaka maksadına ulaşırlar.³¹⁸

Burada “بِخَائِبَةٍ” kelimesi hâl konumundadır ve âmili “فَمَا رَجَعْتُ” fiilidir. Fiil menfî olduğu için bâ harfi zâid sayılmıştır.

كَائِنْ إِذَا دُعِيتُ إِلَى بِأَسَاءَ ذَاهِمَةٍ ... فَمَا انْبَعَثْتُ بِمَرْؤُودٍ وَلَا وَكِلٍ

Aniden patlak veren nice savaşımlara çağrıldığımda korkmadan, üşenmeden ve kimseye yük olmadan katıldım.³¹⁹

İbn Hişâm, bu beyitle İbn Mâlik'in istişhadda bulunduğunu, ancak Ebu Hayyân'ın itiraz ettiğini kaydeder. Ebu Hayyân, beyitte “بِحَاجَةٍ خَائِبَةٍ” ve “بِشَخْصٍ مَرْؤُودٍ” gibi mevsûf takdir edilmesi gerektiğini, bu durumda bâ'nın mülâbese (beraberlik) anlamında olacağını savunur. Burada “مَرْؤُودٍ” kelimesi “مَرْغُورٍ” şeklinde de okunmuş olup şair, kendisini tecrîd (yalnızlık) bağlamında nitelemektedir.

İbn Hişâm, bâ'nın olumsuzlukta mübalağalı sıfatları nefyederken asıl anlamı tamamen kaldırmadığını da belirtir. Meselâ ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا﴾

³¹⁷ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, 159.

³¹⁸ Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî'nin Muğni'l-lebîb Adlı Eseri*, 153.

³¹⁹ Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî'nin Muğni'l-lebîb Adlı Eseri*, 153.

﴿رُبُّكَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ “Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.”³²⁰ ifadesinde, mübalağa kalıbı olan “ظَلَامٌ” nefyedilmiş olsa da teorik olarak “az zulmeder” gibi yanlış bir vehim ortaya çıkabilir. Bazı dilciler bu vehmi kaldırmak için burada “ظَلَامٌ”ın mübâlağa sigası olmayıp nesep anlamında kullanıldığını ileri sürer.

Aynı yapı, İmru’ul-Kays’ın (m540) şu beytinde de görülür:

وَلَيْسَ بِذِي رُمَحٍ فَيَطْعُنُنِي بِهِ ... وَلَيْسَ بِذِي سَيْفٍ وَلَيْسَ بِتَبَالٍ

*Bu kadının kocası mızrak sahibi değil ki onu bana saplasın. Kılıç sahibi değil ki onunla beni vursun. O sahibi değil ki onu bana atsin.*³²¹

Burada “بِذِي” ifadesindeki bâ harfi de zâid kabul edilmiştir.

2.2.6 Bâ Harfinin Nefy Bağlamında Zâid Kullanımı

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), bâ harfinin nefy cümlelerinde zâid olarak gelebileceğini belirtir.³²² Örneğin: “لَيْسَ زَيْدٌ بِرَاكِبٍ” (Zeyd binici değildir.) ve “مَا زَيْدٌ” (Zeyd binici değildir.) ifadelerinde bâ harfi lafzen bulunur; ancak anlam açısından gerekli değildir. Bu nedenle burada bâ, zâid kabul edilir. Ayrıca Rađî (ö. 686/1287), bâ harfinin nefy cümlelerinde “إِنْ” edatıyla birlikte kullanılmadığını vurgular. Bu sebeple “إِنْ” ile yapılan olumsuzlamalarda bâ’nın zâid olarak gelmeyeceğini açıkça ifade eder.

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), müelliflerin nefy ve istifhâm yapılarında bâ’yı genel bir başlık altında birlikte ele almalarını uygun görmez; çünkü nefy bağlamındaki bâ kullanımını sınırlı ve özel bir durumdur.

2.1.1.7. Bâ Harfinin Leyse’ye Benzeyen Lâ’nın Haberinde Zâid Olarak Kullanımı

Nahiv kuralına göre, olumlu cümlelerde bâ’nın bu şekilde zâid olarak kullanımı semâî (rivâyete dayalı) kabul edilir; olumsuz cümlelerde ise kıyas yoluyla caiz görülür.

³²⁰ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 532, Fussilet 41/46.

³²¹ Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî’nin Muğni’l-lebîb Adlı Eseri*, 154.

³²² Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 4/282.

Ahfeş ve onu takip eden âlimlere göre bâ, olumsuz cümlelerde kıyas yoluyla kullanılabilirken, olumlu cümlelerde yalnızca işitmeye dayalı örneklerle sabittir.

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287)'ye göre bâ harfi, “lâ” edatının haberinde zâid olarak kullanılabilir.³²³ Bu kullanıma şu beyit örnek gösterilir:

لَا خَيْرَ بِخَيْرٍ بَعْدَهُ النَّارُ

O hayır ki sonu ateştir; ona hayır denemez.

Buradaki “بِخَيْرٍ” ifadesinde yer alan bâ, anlam yönünden bir katkı yapmadığı için zâid kabul edilir. Ancak bazı dilciler, bâ'nın burada “fi” anlamında olduğunu, yani “hayır içinde hayır yoktur” manasına geldiğini de ileri sürmüşlerdir.

2.1.1.8. Bâ Harfinin Menfi Kâne Haberinde Zâid Olarak Kullanımı

Bâ harfi, bazen menfî (*olumsuz*) hâlde kullanılan *kâne* fiilinin haberinde zâid olarak yer alabilir. Bu kullanım, genellikle üslup ve vezin ihtiyacına bağlı olarak şiirlerde görülür. Örneğin:

وَأِنْ مُدَّتِ الْأَيْدِي إِلَى الزَّادِ لَمْ أَكُنْ ... بِأَعْجَلِهِمْ إِذْ أَجْشَعُ الْقَوْمِ أَعْجَلُ

Eller yiyeceğe uzatıldığında, ben onların en acelecisi değildim. Zira en obur olan en acelecidir.

Bu beyitte “بِأَعْجَلِهِمْ” ifadesinde geçen bâ harfi zâid olup, haber konumundaki kelimeye dâhil edilmiştir. Fiil ise *kâne*'nin menfî şekli olan “لَمْ أَكُنْ” ile kullanılmıştır. Bâ harfinin bu şekilde kullanımı, anlam bakımından gereklilik arz etmez; ancak nahiv geleneğinde lafzî bir süsleme ve ahenk sağlama amacıyla yer verilir.

2.1.1.9. Bâ Harfinin Olumsuzluk Edatı Mâ'dan Sonra Zâid Olarak Kullanımı

Bâ harfi, olumsuz cümlelerde özellikle fiilin veya haberin olumsuzluğunu pekiştirmek amacıyla “mâ” edatından sonra zâid olarak gelebilir. Bu kullanımda bâ, anlamı değiştirmez; ancak reddi kuvvetlendirir ve ifade edilen olumsuz yargıya vurgu

³²³ Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 4/282.

katar. Bu kullanım, “مَا زَيْدٌ بِمَنْطَلِقٍ” (Zeyd hiçbir şekilde gitmiyor.) ve “لَسْتُ بِذَاهِبٍ” Ben asla gitmiyorum” ifadelerinde görülür. Bu tür ifadelerde bâ harfî, fiilin gerçekleşmeyeceğini kesin şekilde ortaya koymak için kullanılmıştır.

لَعْمُرُكَ مَا مَعَا بِتَارِكٍ حَقِّهِ ... وَلَا مُنْسِيٍّ مَعَا وَلَا مُتَيَسِّرٍ

Hayatın hakkı için! Ma'n, ne hakkımı terk eder ne de geciktirir veya kolaylaştırır.

Bu beyitte Temîmlî şair Ferrâzdağ, “مَا” edatından sonra gelen “بِتَارِكٍ” kelimesinde bâ harfini zâid olarak kullanmıştır. Bu durum, bâ harfinin yalnız Hicaz lehçesinde değil, Temîmî lehçesinde de zâid olarak yer alabileceğini gösterir.

Bazı dilciler bâ harfinin sadece Hicaz lehçesine ait “mâ”dan sonra zâid olabileceğini ileri sürse de Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve Ferrâ gibi otoriteler, bâ harfinin Temîm lehçesinde de zâid olarak kullanıldığını açıkça ifade etmişlerdir. Bu konuda Fârisî'nin görüşü ise tutarsızlık arz etmektedir: Bir yerde sadece Hicazî “mâ”dan sonra zâid olur derken, başka bir yerde tüm olumsuz haber cümlelerinde bâ harfinin zâid olabileceğini kabul etmiştir.³²⁴

Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), bâ'nın “مَا” (özellikle Hicazî yapıdaki olumsuzlama edatı) ile birlikte zâid olarak geldiği yerlerin daha önce ayrıntılı şekilde açıklandığını ifade eder. Bu, olumsuzlama bağlamında bâ'nın zâid olabileceğini gösterir.³²⁵ ﴿أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ قُلْ

“Yoksa siz, ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ “İbrahim de, İsmail de, İshak da, Yakub ile Yakuboğulları da yahudi, ya da hristiyan idiler” mi diyorsunuz? De ki: “Sizler mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?” Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir? Allah

³²⁴ Hüseyin b. Ahmed b. Abdullâh Âlâ Âlî, *el-Ecvibetü'l-celiyye limen se'ele 'an Şerhi İbn 'Akil 'ale'l-Elfiyye*, ts., 160.

³²⁵ Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 4/283.

yaptıklarınızdan habersiz değildir.”³²⁶ Burada “بَغَائِلٍ” kelimesindeki bâ harfî, olumsuzluk bağlamında zâid olarak gelmiş ve olumsuzluğu pekiştirmiştir.

2.3 Hazif Edilerek Kullanımı

Arap dilinde bâ harfî kimi durumlarda lafzen (zâhiren) zikredilmeksizin, manen (takdîren) var kabul edilmiştir. Bu kullanım türü, özellikle Kur’ân âyetlerinde bazı fiil ve mef’ûl-i bih yapılarında sebebiyyet, ta’lîl veya beyân anlamını ifade etmek üzere bâ harfinin takdîr edildiği örneklerle ortaya konur. Sîbeveyhi (ö. 180/796), Kur’ân’daki bazı kullanımlarda harf-i cerrin lafzen zikredilmeksizin anlamca var kabul edildiğini belirtir.³²⁷ Nitekim Kamer sûresinde geçen ﴿فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانتَصِرْ﴾ “O da Rabbine,

“Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et” diye dua etti.”³²⁸ âyetindeki “أَنِّي”

ifadesi, lafzen “بَأَنِّي” şeklinde anlaşılır; zira dua etmenin gerekçesi olan mağlubiyet, bâ ile ifade edilebilecek bir sebep zarfı işlevi taşır.³²⁹ Benzer şekilde Hûd sûresinde yer alan ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾ “Andolsun, biz Nûh’u kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: (Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım.)”³³⁰ cümlesinde de “إِنِّي”nin başında bâ harfî takdîren mevcuttur. Bu takdîr, “onu apaçık uyarıcı olması için gönderdik” anlamını tahkîm eder.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), *Sırru sinâati’l-i ‘râb* adlı eserinde bâ harfinin hazfının mümkün olduğu bazı nadir yapılara dikkat çeker. Ona göre Arap dilinde bâ harfinin hazfedilmesi nadir ve şâz bir durum olmakla birlikte, bazı örneklerde bu kullanımın meşrulaştırıldığı görülür.³³¹ Mesela, yemin bağlamında “وَاللّٰهُ لَأَقُومَنَّ” (Allah’a andolsun, mutlaka kalkacağım) ifadesi, normalde “وَاللّٰهُ” veya “بِاللّٰهِ” şeklinde yemin harflerinden biriyle kurulması gerekirken, burada yemin harfî hazfedilmiş; buna rağmen mecrûr formu

³²⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 27, el-Bakara 2/140.

³²⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/435.

³²⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 591, el-Kamer 54/10.

³²⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/127.

³³⁰ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 241, Hûd 11/25.

³³¹ İbn Cinnî, *Sırru sinâati’l-i ‘râb*, 143.

olan “الله” ifadesi cerli hâlini korumuştur. Bu, bâ harfinin lafzen düşürölüp anlamda etkisinin sürdüğü bir yapıdır.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), “لاها لله ذا” yapısının da bâ ya da vav harfinin yerine ikame edilmiş özel bir kullanım olduğunu belirtir. Ayrıca Kur’ân’da bâ harfinin zâid olarak kullanıldığı bazı örnekler mevcuttur. Bunlar arasında şu ayetler zikredilebilir:

﴿الَيْسَ اللَّهُ﴾³³², “Peygamberleri haksız yere öldürmelerinden...”

﴿وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بَغَيْرِ حَقٍّ﴾ “Allah, kuluna yetmez mi?

﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾³³³, “Seni O’ndan (Allah’tan) başkalarıyla korkutmaya çalışıyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun için bir yol gösterici yoktur.”

﴿وَأَشْهَدُهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ﴾³³⁴, “Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da,

﴿قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ﴾³³⁵, “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.”

﴿وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ﴾³³⁶, “Ey babamız! Biz yarışa girmiştik.

﴿وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ﴾³³⁵ ve “Ben inananları kovacak değilim.”³³⁶ gibi âyetler yer alır. Böylece İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin lafzen bulunmasa da hükmen varlığını sürdürebildiği, özellikle de yemin ve rubbiyyet bağlamlarında hazfına rağmen mecrûrun cerli kalabildiği özel yapılara dikkat çeker. İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfinin muşâhabe anlamıyla kullanılmasının fiil yapılarına etkisini inceler. Özellikle “أَفْعُلْ” kalıbının, emir kipindeki fiillerle değil de ta’accub fiillerle benzer biçimde kullanılması durumunda, bu yapının anlam açısından bir

³³² Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 112, en-Nisâ 4/155.

³³³ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 512, ez-Zümer 39/36.

³³⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 187, el-A’râf 7/172.

³³⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 255, Yûsuf 12/17.

³³⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 408, eş-Şu’arâ 26/114.

düzen (tashîh) ve i‘lal (harf düşmesi) açısından da şazlık tehlikesini ortadan kaldırdığı belirtilir. Bu bağlamda bâ harfinin ardından gelen mecrûr unsur, fiilin faili olarak değerlendirilir. Bu yapı, “كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا” örneğiyle kıyaslanır. İbn Mâlik’e göre, كفى fiilinde bâ harfî hazfedildiğinde, mecrûr unsur beyitte olduğu gibi fail olarak yükselebilir.³³⁷

عَمِيرَةٌ وَدُعْ إِنَّ تَجَهَّزْتَ غَادِيَا ... كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيَا

Yaşlılık ve İslâm kişiye yeterli bir öğüttür.

Ancak aynı durum, أَفْعَلْ kalıbında yalnızca bâ harfinin ardından “أَنْ ve fiil” geldiğinde geçerlidir. Aksi hâlde bâ harfinin hazfı uygun değildir. Şu beyitte olduğu gibi:

“وَقَالَ نَبِيُّ الْمُسْلِمِينَ تَقَدَّمُوا ... وَأَحْبَبُّ إِلَيْنَا أَنْ تَكُونَ الْمُقَدَّمَا”

Müslümanların peygamberi dedi ki: Öne geçin... ve bize en sevimli olan, önde olanınız olsun.

Burada bâ harfî, “أَنْ تَكُونَ الْمُقَدَّمَا” yapısından önce hazfedilmiştir. Ancak anlam hâlâ muşâhabe ilişkisini taşımaktadır. Bu tür yapılar, klasik Arap şiirinde bâ harfinin muşâhabe anlamının hem mevcut hem de kimi zaman hazfedilmiş olduğunu göstermektedir.³³⁸ Bu açıklamalar, bâ harfinin muşâhabe anlamında kullanıldığı yapıları sadece yüzeysel değil, nahvî düzeyde de çözümlemeye tabi tutan önemli bir katkı sunar.

Ayrıca bâ harfinin anlamı değiştirdiği yerlerde hazfı da caiz görülmemiştir. Buna karşılık, sadece bir yerde, ﴿أَتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ أَتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾ “Bana (yeterince) demir madeni getirin” dedi. İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince, “körükleyin!” dedi. Demiri eritip kor (gibi) yapınca da, “Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım” dedi.”³³⁹ âyetinde bâ harfinin hazfı caiz görülmiştir.³⁴⁰

³³⁷ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli 'l-Fevâid*, 3/35.

³³⁸ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli 'l-Fevâid*, 3/35.

³³⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 327, el-Kehf 18/96.

³⁴⁰ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 4/140.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÂ HARFİNİN DİĞER HARF-İ CERLERLE ANLAM ORTAKLIĞI VE YER DEĞİŞİMİ

3.1 Bâ Harfinin Diğer Harflerin Yerine Kullanımı

Arap dilinde harf-i cerler, fiil ile isim arasında anlam bağı kurarak cümlelerin anlamını belirleyen önemli unsurlardır. Ancak bazı durumlarda bu harflerden biri, diğerinin yerine geçebilir ve benzer bir anlam taşıyabilir. Bâ harfi de bu bakımdan oldukça esnektir; çünkü bazı yerlerde “عَلَى”, “عَنْ” ve “مِنْ” gibi diğer harf-i cerlerin yerini alarak onların anlamını ifade eder.

3.1.1 Bâ Harfinin Min (مِنْ) Harfi Yerine Kullanımı

Arapçada bâ harfi, bağlama göre farklı anlamlar üstlenebilme yeteneğine sahip çok yönlü bir edattır. Bu anlamlarda biri de teb'îz (التَّبْعِيْزُ) yani “bir kısmını belirtme” anlamıdır. Normalde bu işlev “min” harfiyle ifade edilirken, bâ harfi bazı klasik şiir ve nesir örneklerinde “min” yerine geçerek bir bütünün içinden parça kastedildiğini gösterir. Bu kullanım, Arap dilinde hem edebî hem de nahvî zenginliğin bir göstergesi olarak öne çıkar.

İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib* adlı eserinde bâ harfinin, bağlamına göre “min” (مِنْ) anlamında kullanılabileceğini belirtir.³⁴¹ Bu kullanımı açıklamak üzere Şâir: Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 28/648)'nin şu beytini örnek gösterir:

شَرِبْنَا بِمَاءِ الْبَحْرِ ثُمَّ تَرَفَعْتُ ... مَتَى لُجَجُ خُضِرٍ لَهُنَّ نَيْبُ

“Bulutlar deniz suyunun bir kısmını içip sonra yükseldiler, büyük bir su kütesine ve gürültü çıkaracak hıza ulaşıncaya (yağmur bırakır.)”³⁴²

³⁴¹ İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, 515.

³⁴² Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî'nin Muğni'l-lebîb Adlı Eseri*, 151.

Burada geçen “بِمَاءٍ” ifadesi, aslında “مِنْ مَاءٍ” (denizin suyundan) anlamında kullanılmıştır. Benzer şekilde, Antara b. Şeddâd (ö. 615)’ın şu beytini de aynı anlamda örnek olarak verir:

شَرَبْتُ بِمَاءِ الدُّخْرَيْنِ فَأَصْبَحْتُ ... زَوْرَاءَ تَنْفِرُ عَنْ حِيَاضِ الدَّيْلَمِ

Duhruzeyn suyundan içti, sonra geniş gövdesiyle Deylem havuzlarından kaçan (bir deve) hâline geldi.

Bu beyitlerde bâ harfî, aslında kaynak bildiren “min” edatının yerine kullanılmış olup, “bir şeyden” anlamını taşır.

Zeccâcî, bâ harfinin bazen min edatının yerine geçebileceğini belirtir ve bu bağlamda bâ’nın “مِنْ” (...den) ve “المفعول به” (doğrudan nesne) anlamına gelebileceğini ifade eder. Kur’an’da geçen ﴿عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا﴾ “Bir pınar ki Allah’ın kulları ondan içer, onu (istedikleri şekilde) fişkırtıp akıtırlar.”³⁴³ âyetinde yer alan “بِهَا” ifadesinin hem “مِنْهَا” (ondan içerler) hem de “إِيَّاهَا” (onu içerler) şeklinde anlamlandırılabilirliğini söyler. Bu görüşünü şiir örnekleriyle de destekleyen Zeccâcî, Şâir Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 28/648)’nin ve Antara b. Şeddâd (ö. 615)’ın beytini İbn Kuteybe gibi örnek olarak gösterir.³⁴⁴

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), abdest âyetinde geçen: ﴿وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ﴾ “Başlarınıza mesh edip...”³⁴⁵ âyetindeki “بِرُءُوسِكُمْ” lafzındaki bâ harfinin, bazı âlimlerin iddia ettiği gibi teb’îz anlamı taşımadığını belirtmektedir.³⁴⁶ Ona göre bâ harfî burada ilşâk anlamındadır ve bu da mesh işleminin su ile doğrudan temas hâlinde olması gerektiğini ifade eder. İbn Teymiyye (ö. 728/1328), bâ harfinin teb’îz harfî olarak yorumlanmasını hem lügat açısından hem usûl açısından hem de Kur’ân bütünlüğü

³⁴³ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 659, İnsan 76/6.

³⁴⁴ Ebû’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *Kitâbu Hurûfî l-me’ânî*, thk. Ali Tevfik el-Hamed (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle - Dârü’l-Emel, 1406), 1\47,48.

³⁴⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 118, el-Mâide 5/6.

³⁴⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû’u l-fetâvâ*, 21/123.

açısından reddeder. Zira aynı bâ harfî, teyemmüm âyetinde de benzer şekilde geçmektedir: ﴿فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْ﴾ “Yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin.”³⁴⁷; ﴿وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ﴾ “Başlarınızı mesh edin.” Eğer bu âyette bâ harfî “teb’îz” anlamı taşısaydı, yüzün ve ellerin bir kısmının mesh edilmesi yeterli olurdu. Oysa âlimler bu âyette mesh işleminin tam olarak yapılması gerektiğinde ittifak etmiştir. Bu bağlamda, abdest âyetindeki bâ harfinin de benzer biçimde “bazı kısmını mesh etmek” anlamı taşıyamayacağı, aksine ilşâk anlamı taşıdığı belirtilmektedir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu görüşünü güçlendirmek için, bâ harfinin diğer âyetlerdeki kullanımlarına da başvurur.³⁴⁸ Mesela: ﴿عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا﴾ “Bir pınar ki Allah’ın kulları ondan içer, onu (istedikleri şekilde) fişkırtıp akıtırlar.”³⁴⁹ “Allah’ın kullarının içtiği bir kaynaktan (bir kadehten).” Bu âyetteki “بِهَا” lafzında bâ harfî, doğrudan içme sonucu susuzluğun giderildiğini (الزِّي/rey) ifade eder. Eğer “يَشْرَبُ مِنْهَا” denilseydi, bu sadece bir içme eylemini belirtir; doyum ve ferahlık anlamını taşımazdı. Bu bağlamda bâ harfî, içmenin etkisini ve sonuç doğurucu etkisini ifade eder. Bu örnek, bâ harfinin zâid olmadığı gibi, ciddi semantik derinlik taşıdığını ortaya koymaktadır. İbn Teymiyye (ö. 728/1328), bâ harfinin gerçek anlam taşıyıp taşımadığını göstermek üzere şiirden örnek verir:

عَلَاوِي إِنَّا بَشَرٌ فَاسْجَحْ ... فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلَا أَلْحَدِيدَا

Ey avcı! Bil ki biz ancak insanız, yumuşak davran. Biz ne dağ gibiyiz ne de demir gibi katıyız.

Bazıları abdest âyetinde istiane (yardım) manası olduğunu iddia etmiştir. Kelamda hem hazf vardır hem de kalp (değişim) söz konusudur. “بِالْمَاءِ” kelimesi hazfedilmiştir ve “بِالْمَاءِ” kelimesinde gelmesi gereken bâ harfî de “بِرُءُوسِكُمْ” kelimesine nakledilmiştir.

³⁴⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 95, en-Nisâ 4/43.

³⁴⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 21/123.

³⁴⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 659, el-İnsân 76/6.

Çünkü “مَسَحَ” fiil olup bir mef’ule ihtiyacı vardır. Kendisiyle müteaddi olur. Bâ harfi ile müteaddi olmaz.

Tâcüddîn el-Fâkihânî, bâ harfinin “min” anlamında olduğu yönündeki yorumları, lafzî ve nahvî gerekçelerle reddetmiştir. Ona göre, “başınızı meshedin” âyetindeki bâ, “bir kısmını meshedin” anlamı taşımaz; zira bu tür istisna ifadeler (mesela: “başımı meshet ama bir kısmını hariç tut”) bu görüşü geçersiz kılar. Bu görüşün dil otoritelerince tanınmadığını ve Şâfi’ye nispet edilen bu yorumun zayıf olduğunu vurgular.³⁵⁰ ﴿امْسَحُوا

﴿رُؤُسَكُمْ بِالْمَاءِ﴾ “Başınızı o suyla mesh ettirin.” Anlamı ortaya çıkmıştır.

Bâ harfinin “min” edatının yerine kullanımı, esasen önceki bölümde ele alınan teb’îz anlamının bir uzantısı niteliğindedir. Arap dilinde bâ, bazı bağlamlarda bir bütünün yalnızca bir kısmını ifade eden “min” harfiyle anlamsal yakınlık kurar; ancak bu kullanım, çoğu nahiv âlimine göre istisnaîdir ve bâ’nın asıl işlevi olan ilşâk veya isti’âne anlamlarının bir uzantısıdır. Müelliflerin çoğu özellikle İbn Cinnî (ö. 392/1002), Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360) ve Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) bu anlamın dilde bağımsız bir kullanım olmadığını, sadece bazı şiir örneklerinde bağlama dayalı mecazî bir genişleme olarak görüldüğünü belirtmişlerdir. Buna karşılık, Kûfe ekolü, İbn Mâlik (ö. 672/1274) ve bazı erken dönem dilciler, bâ harfinin “min” yerine kullanılabileceğini kabul etmişlerdir.

3.1.2 Bâ Harfinin ‘An (عَنْ) Harfi Yerine Kullanımı

Klasik Arap gramerinde bâ harfinin asıl anlamı “ilsâk” olmakla birlikte, bağlama göre farklı harf-i cerlerin anlamlarını da üstlendiği görülmektedir. Bu bağlamda bâ harfinin, bazı cümle yapılarında “‘an” edatının yerini aldığı özel kullanımlar dikkat çeker. Her iki harfin temel anlamları farklı olmakla birlikte bâ harfi ilşâk anlamı taşıırken, ‘an harfi mücâveze anlamı ifade eder. Nahiv âlimleri bu geçişi ya lafzî benzerlik ya da semantik yakınlık gerekçesiyle izah etmeye çalışmışlardır. Bu tür kullanımlar özellikle

³⁵⁰ Ebû Hafs Tâcüddîn Ömer b. Alî b. Sâlim b. Sadaka el-Lahmî el-İskenderânî el-Fâkihânî, *et-Tahrîr ve’t-tahbîr şerhu Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî el-mülakkab bi Mâlikin es-sağîr*, thk. Ahmed b. Abdülkerim Necib (Casablanca [Dârülbeyzâ]: Merkezu Necibeveyh li’l-Mahtûtât ve Hidmeti’t-Türâs, 2018), 462.

fiil ile mef'ûl arasındaki ilişkinin yönünü veya doğasını belirlerken bâ harfinin beklenmedik bir biçimde ‘an yerine gelmesiyle dikkat çeker.

İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib* adlı eserinde bâ harfinin, bazı bağlamlarda “‘an” (عَنْ) anlamında kullanılabileceğini belirtir.³⁵¹ Bu kullanıma özellikle soru bağlamlarında rastlandığını ifade eder. Kur’ân-ı Kerîm’de, ﴿الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ ۚ الرَّحْمَنُ فَسَلِّ بِهِ خَيْرًا﴾ “Gökleri ve yeryüzünü ve ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan sonra da Arş'a kurulan Rahmân'dır. Sen bunu haberdar olana sor!”³⁵² âyetinde geçen “بِهِ” ifadesi, “عَنْهُ” (onun hakkında) anlamında kullanılmıştır. Yani “O’nun hakkında bilgi sahibine sor” demektir. İbn Kuteybe ayrıca Arap şiirinden de deliller getirir. Alkame b. ‘Abede bu beyitte der ki:

فَإِنْ تَسْأَلُونِي بِالنِّسَاءِ فَإِنِّي ... بَصِيرٌ بِأَدْوَاءِ النِّسَاءِ طَيِّبٌ

Eğer kadınlar hakkında bana sorarsanız, ben kadın hastalıklarını iyi bilen bir tabibim.

Bir diğer şair İbn Ahmer de şöyle der:

تُسَائِلُ بَابِنِ أَحْمَرَ مَنْ رَأَاهُ ... أَعَارَتْ عَيْنُهُ أَمْ لَمْ تُعَارَا

Sen, onu görenlere İbn Ahmer hakkında sorarsın: Gözleri ona ağladı mı yoksa ağlamadı mı?

el-Ahtal’ın şu beyti de dikkat çekicidir:

دَعِ الْمُغَمَّرَ لَا تَسْأَلْ بِمَضْرَعِهِ ... وَاسْأَلْ بِمِضْقَلَةِ الْبَكْرِيِّ مَا فَعَلَا

Bozguna uğrayanı bırak, onun öldürülmesi hakkında sorma; Bekrî’nin kılıcı hakkında sor ki ne yaptı!

³⁵¹ İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, 508.

³⁵² Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 400, el-Furkan 25/59.

Başka bir şair de şöyle der:

وَلَا يَسْأَلُ الضَّيْفَ الْغَرِيبُ إِذَا شَتَا ... بِمَا زَخَرَتْ قُدْرِي لَهُ حِينَ وَدَّعَا

Kış vakti gelen garip misafir, giderken tenceremde onun için ne kaynadığını sormaz.

Bu örnekler, bâ harfinin bağlam içinde “عَنْ” harfinin anlamına kayabildiğini açıkça göstermektedir. Özellikle soru ve bilgi isteme durumlarında, yani “سَأَلَ – يَسْأَلُ” (sormak) fiiliyle birlikte kullanıldığında bâ harfi, “عن” edatının yerine geçerek “- hakkında, -ile ilgili” anlamı kazandırır.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id* adlı eserinde “عَنْ” harfinin en çok kullanılan anlamının mucâveze (bir şeyin sınırını veya kapsamını aşma, geçme) olduğunu belirtir.³⁵³ Bu nedenle “عَنْ” (...-den), harfi, genellikle “صَدَّ” (yüz çevirdi), “أَعْرَضَ” (yüz çevirdi), “أَضْرَبَ” (vazgeçti), “انْحَرَفَ” (saptı), “عَدَلَ” (uzaklaştı), “نَهَى” (yasakladı), “نَأَى” (uzaklaştı), “رَحَلَ” (göçtü), “اسْتَعْنَى” (muhtaç olmadı), “غَفَلَ” (gaflet etti), “رَغِبْتُ عَنْ” (daldı), “سَلَا” (unuttu) gibi fiillerle birlikte kullanılır. Örneğin: “رَغِبْتُ عَنْ” (Eğlenceden yüz çevirdim), “مِلْتُ عَنِ التَّوَانِي” (Gevşeklikten bıktım.) ifadelerinde olduğu gibi, “عَنْ” harfi, yön değişikliğini veya bir şeyden kaçınmayı ifade eder. Ayrıca “أَنْبَأْتُكَ عَنْهُ” (Sana ondan haber verdim.) ve “رَوَيْتُ عَنْ فُلَانٍ” (Falandan rivâyet ettim.) örneklerinde “عَنْ”, bilginin kaynağından muhataba geçmesini, yani bir noktadan başka bir noktaya yönelen aktarımı belirtir. Buna göre İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfinin bazı bağlamlarda “an” edatının görevini üstlenebileceğini belirtir. Bu görüşünü desteklemek üzere şu beyti örnek verir:

³⁵³ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id*, 3/158.

هَلَّا سَأَلْتَ بَنَّا فَوَارِسَ وَائِلٍ ... فَلَنَحْنُ أَقْرَبُهَا إِلَى أَغْدَائِهَا

Keşke Vâ'il'in süvarileri hakkında bize sorsaydın; biz, düşmanlarına en yakın olanlarız.

İbn Mâlik'e göre beyitteki “بَنَّا” ifadesi “عَنَّا” anlamındadır. Bu örnek, bâ harfinin “‘an” edatının işlevini üstlenebileceğini ve bağlamına göre “-den, hakkında” anlamı kazandığını göstermektedir.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *İrtişâfü'd-ďarab min lisâni'l- 'Arab* adlı eserinde bâ harfinin bazı bağlamlarda “‘an” (عَنْ) edatı yerine kullanılabileceğine dair farklı görüşleri bir araya getirerek değerlendirir. Ona göre, özellikle soru fiillerinden sonra gelen bâ harfi, ‘an anlamını üstlenebilir.

Bâ harfinin “‘an” yerine kullanımına dair örnekler, esasen mücâveze (المُجَاوِزَةُ) anlamıyla doğrudan örtüşmektedir. (Bu anlamı birinci bölümde detaylı şekilde ele alınmıştır.) İbn Kuteybe (ö. 276/889), bâ harfinin “‘an” anlamında kullanılabileceğini ilk dile getirenlerdendir. İbn Mâlik (ö. 672/1274) bu yorumu şiir örnekleriyle desteklemiş, Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) ilgili görüşleri sistematik biçimde toplamış, İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360) ve Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) ise bâ'nın bu kullanımlarını “mücâveze” kavramı kapsamında değerlendirmiştir. Dolayısıyla bâ harfinin “‘an” edatının yerine geçmesi, müstakil bir anlam genişlemesinden ziyade, onun mücâveze bağlamındaki doğal kullanım biçimlerinden biri olarak görülmelidir. Ayrıca bu kullanımın “سَأَلَ – يَسْأَلُ” fiili ile sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.3 Bâ Harfinin Fi (في) Harfi Yerine Kullanımı

Klasik Arap gramerinde bâ harfi, bazı durumlarda “fi” harfinin ifade ettiği anlamı üstlenerek onun yerine kullanılabilir. Bu tür kullanımlarda bâ, bir şeyin içinde bulunma (zarfıyyet) ya da bir olayın belirli bir bağlamda gerçekleşme durumunu bildirir. Aslında bu anlamlar, çoğunlukla “fi” harfiyle ifade edilirken, bâ harfi bu yapılar içinde yer aldığı anda aynı anlamı karşılayacak biçimde değerlendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve Arap şiirinde yer alan örneklerde bu anlam geçişi açıkça görülür. Âlimler, bâ harfinin bu tür kullanımlarını açıklarken genellikle lafzî farklılığa rağmen anlam bakımından “fi” ile eşdeğer olduğunu belirtirler.

İbn Kuteybe (ö. 276/889), *Edebü'l-kâtib* adlı eserinde bâ harfinin bazı bağlamlarda “fi” harfinin yerini tutacak biçimde kullanıldığını belirtir.³⁵⁴ Bu bağlamda, A’şâ Meymûn b. Kays’a ait şu beyit örnek olarak verilir:

“وَسْؤَالِي وَمَا تَرُدُّ سْؤَالِي ... مَا بُكَاءُ الْكَبِيرِ بِالْأَطْلَالِ”

Yaşlının harabelerde ağlaması nedir ki... ve onun sorusu benimkisi gibi cevapsız kalır.

Bu beyitte geçen “بِالْأَطْلَالِ” ifadesi, anlam itibarıyla “فِي الْأَطْلَالِ” (harabelerde) şeklinde değerlendirilmiştir. Yani bâ harfi burada mekânsal bir bulunma hâlini ifade ederek, yer bildiren “fi” harfinin anlamını üstlenmiştir. Bu kullanım, klasik şiirde anlam açısından yer belirten fiil-mef’ûl ilişkilerinde bâ harfinin fi harfiyle anlam bakımından örtüşebileceğini göstermektedir.

İbn Cinnî (ö. 392/1002), bâ harfinin yer bildiren işlevini, bazı şiir örnekleri üzerinden açıklar.³⁵⁵ Ona göre bâ harfi, kimi beyitlerde fiilin gerçekleştiği mekânı göstermek üzere “فِي” harfi yerine kullanılmıştır. Bu görüşünü şair ‘Antara’nın meşhur kasidesinden alınan şu beyitle destekler:

شَرِبْتُ بِمَاءِ الدُّخْرَضَيْنِ فَأَضْبَحْتُ ... زَوْرَاءَ تَنْفِرُ عَنْ حِيَاضِ الدَّيْلَمِ

Duhrudeyn suyundan içtim de eğri, başkaldıran biri oldum; artık Deylem halkının havuzlarından uzak dururum.

Bazı dilciler beyitteki “بِمَاءِ” ifadesinde geçen bâ harfini zâid sayarak anlamı “شَرِبْتُ مَاءَ” (Duhrudeyn’in suyunu içtim.) şeklinde yorumlamışlardır. Ancak İbn Cinnî’ye göre bâ burada “فِي” anlamındadır. Çünkü burada kastedilen sadece suyu içmek değil, o suyun içinde, yani o kaynakta içmektir. Aynı anlam ilişkisi “شَرِبْتُ بِالْبَصْرَةِ”, “شَرِبْتُ” (Basra’da içtim, Kûfe’de içtim.) gibi örneklerde de görülür; bu yapılarda içilen nesneden çok, fiilin meydana geldiği mekân ön plandadır. İbn Cinnî (ö. 392/1002) ayrıca

³⁵⁴ İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, 515.

³⁵⁵ İbn Cinnî, *Sırru sinâati'l-i'râb*, 134,135.

“نَزَّلْنَا بِوَأْقَصَةٍ” (Şecâ vadisine ulaştık.), “وَأَفَيْنَا شَجَا” (Sadâ kuyusuna vardık.), “وَرَدْنَا صَدَاءَ”

(Vâkışa’da konakladık.) gibi örneklerle bâ harfinin anlam taşıyarak zarfıyyet işlevi üstlendiğini belirtir.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ harfinin bazı kullanımlarda “fi” harfi yerine geçtiğini ve bu bağlamda fiilin içinde gerçekleştiği zaman veya mekânı bildirdiğini vurgular. Bu değerlendirmeyi hem *Şerhu’t-Teshîl* hem de *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şâfiye* adlı eserlerinde ayrıntılı biçimde ele alır. Özellikle Kur’ân âyetlerinden verdiği örneklerde bâ harfinin, fiilin olduğu çevresel koşulları belirttiğini göstermeye çalışır. *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şâfiye*

’de yer verdiği ilk örnek ﴿الْمَّ﴾ ﴿غُلِبَتِ الرُّومُ﴾ ﴿فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سِيغْلِبُونَ﴾

﴿فِي بَضْعِ سِنِينَ﴾ ﴿اللَّهُ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدٍ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ﴾ ﴿يَنْصُرِ اللَّهُ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ

﴿الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾ “1. Elif Lâm Mîm. 1 2, 3, 4, 5. Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar.

*Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah’ındır. O gün Allah’ın (Rumlara) zafer vermesiyle mü’minler sevinecektir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir.”*³⁵⁶ Burada geçen “فِي بَضْعِ سِنِينَ” ifadesi fiilin geçtiği mekânı, “فِي أَدْنَى الْأَرْضِ” ise zamanı ifade eder. İbn

Mâlik’e göre bu tür ifadelerde görülen “fi” harfinin işlevini, bâ harfi de üstlenebilir.

Nitekim ﴿وَأَنْتُمْ لَتَمُوتُنَّ عَلَيْهِمْ مُضْجِينَ * وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

*“Şüphesiz sizler (yolculuklarınız sırasında) sabah akşam onların (harap olmuş) yurtlarına uğrayıp duruyorsunuz. Hâlâ düşünmeyecek misiniz?”*³⁵⁷ âyetinde geçen “بِاللَّيْلِ” ifadesini, bâ

harfinin fiilin gerçekleştiği zamanı bildirdiği bir örnek olarak yorumlar. Ona göre burada bâ harfi “fi” yerine geçmiştir ve fiille zaman arasında anlam ilişkisi kurmuştur.³⁵⁸

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserinde bâ harfinin zarfıyyet anlamını değerlendirirken, onun bazı bağlamlarda “fi” edatı yerine geçtiğini ve fiilin gerçekleştiği yer veya bağlamı bildirdiğini vurgular. Bu görüşünü temellendirmek

³⁵⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 445, er-Rûm 30/1,2,3,4,5.

³⁵⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 498, es-Sâffât 37/137,138.

³⁵⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şâfiye*, 1/361.

üzere, İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib* adlı eserinde geçen A'sâ Meymûn b. Kays'a ait beyte yer verir.³⁵⁹

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *İrtişâfü'd-ğarab* adlı eserinde ise bâ harfinin zarfiyyet anlamına işaret eden önemli bir tasnife yer verir. Ona göre, yer bildiren isimler üç gruba ayrılır: bunlardan üçüncüsü olan “الْمُخْتَصُّ” (belirli yer adı taşıyan) tür, doğrudan fiilin etkisine giremeyecek şekilde yapısalıdır. Bu gruba örnek olarak “الْدَّارُ” (ev), “الْمَسْجِدُ” (mescid) ve “السُّوقُ” (çarşı) gibi belirli mekânları ifade eden kelimeler verilir. Bu tür isimlerin, ancak “فِي” ya da “الظَّرْفِيَّةُ” anlamındaki bâ harfi aracılığıyla fiile bağlanabileceği belirtilir.³⁶⁰ Nitekim “قَعَدْتُ فِي الدَّارِ” (Evde oturdum.) ve “أَقَمْتُ بِالْبَصْرَةِ” (Basra'da ikamet ettim.) cümlelerinde görüldüğü gibi, bu tür yer isimlerinin fiille ilişkilendirilmesi bir zarf edatıyla mümkündür. Buradan hareketle bâ harfinin, belirli mekân isimleriyle birlikte zarfiyyet anlamında kullanıldığı ve fiilin gerçekleştiği yer hakkında bilgi verdiği açıkça anlaşılmaktadır.

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb* adlı eserinde bâ harfinin yer yer fî harfî yerine kullanılabileceğini gösteren örnekler verirken, kendisinden önceki âlimlerin değerlendirmelerinden faydalanır.³⁶¹ Bu yaklaşımı benimseyen Süyûtî (ö. 911/1505) de *Hem'u'l-hevâmi* adlı eserinde aynı örnekleri tekrar eder.³⁶² Her iki müellifin değerlendirmeleri, bâ harfinin kimi bağlamlarda fî edatının yerini tutabileceğini ve bu durumun önceki nahiv otoriteleri tarafından da kabul gördüğünü ortaya koyar. Böylece bâ harfinin, yalnızca kendi temel anlamı olan ilşâk ile sınırlı kalmadığı, aynı zamanda başka harf-i cerlerin görevini üstlenebildiği görülmektedir.

Bâ harfinin “fî” harfî yerine kullanılmasına dair örnekler, önceki bölümde ayrıntılı biçimde ele alınan zarfiyyet anlamı ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim Sîbeveyhi (ö. 180/796)'den itibaren Ebû 'Alî el-Fârisî (ö. 377/987), İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Mâlik

³⁵⁹ Rađî, *Şerhu'r-Rađî*, 4/281.

³⁶⁰ Ebû Hayyân, *İrtişâfü'd-ğarab*, 3/1435.

³⁶¹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, 151.

³⁶² Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 158.

(ö. 672/1274), Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), Ebû Hıyyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360) ve Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) gibi dil âlimleri, bâ harfinin bazı yapılarda “fî” edatının yerini tutarak fiilin gerçekleştiği yer veya zamanı ifade ettiğini belirtmişlerdir. Bu kullanımda bâ harfi, fiil ile mecrûr arasında fiilin gerçekleştiği ortamı veya bağlamı gösteren bir ilişki kurar; böylece fiilin meydana geldiği yer veya zamanı bildirir. Dolayısıyla bâ’nın “fî” yerine kullanımı, aslında onun zarfiyyet anlamının doğal bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir.

3.1.4 Bâ Harfinin ‘Alâ (عَلَى) Harfi Yerine Kullanımı

Arapçada bâ harfi, bazı bağlamlarda ‘alâ “عَلَى” harfinin anlamında kullanılarak “üstünde olma” veya “üzerinde gerçekleşme” “İsti’lâ” (الاستِعْلَاءُ) anlamını ifade eder. Bu kullanımlarda bâ, fiil ile kendisine bağlanan unsur arasında bir “üstünde meydana gelme” ilişkisi kurar. Özellikle Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı âyetlerde ve klasik Arap şiirlerinde bâ harfinin bu işlevi açıkça görülmektedir. Böylece bâ harfi, bağlama göre ‘alâ “عَلَى” harfi yerine geçebilmektedir.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu Teshîli’l-Fevâ'id* adlı eserinde bâ harfinin bazı bağlamlarda “‘alâ” harfinin yerini aldığını ve “üzerinde olma” anlamı taşıdığını belirtir.³⁶³ Ona göre bâ, fiil ile mecrûr arasında bir “üstünde gerçekleşme” ilişkisi kurar. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ﴿وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنُهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنُهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى﴾ *“Allah’ın kâfirlik ve küfürden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, “Ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur” demelerinden dolayıdır. Onlar, bile bile Allah’a karşı yalan söylerler.”*³⁶⁴ âyetindeki “بِقِنْطَارٍ” ve “بِدِينَارٍ” ifadelerinde bâ, “عَلَى” anlamında kullanılmıştır. Yani burada “بِقِنْطَارٍ” ifadesi “عَلَى قِنْطَارٍ” (bir kantar karşılığında, bir kantar

³⁶³ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-Fevâ'id*, 3/152.

³⁶⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 69, Âl-i İmrân 3/75.

yükümlülüğü üzerinde) şeklinde de anlaşılabilir. Aynı şekilde, “مَرَرْتُ بِهِ” (Onun yanından geçtim.) ifadesinde bâ, “عَلَى” anlamında olup, “مَرَرْتُ عَلَيْهِ” şeklinde takdir edilebilir.

Allah Teâlâ'nın ﴿وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَرُونَ﴾ “Mü'minler yanlarından geçtiğinde, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı.”³⁶⁵ âyetinde de bâ, “عَلَى” yerine kullanılmıştır.

Şair de aynı anlamı destekleyecek şekilde şöyle der:

أَرَبُّ يَبُولُ الثَّعَالِبِ بِرَأْسِهِ ... لَقَدْ هَانَ مَنْ بَالَتْ عَلَيْهِ الثَّعَالِبُ

Başına tilkilerin işediği kimse mi efendi sayılır? Gerçekten üzerine tilkilerin işediği kimse alçalmıştır.

Burada “بِرَأْسِهِ” ifadesi, “عَلَى رَأْسِهِ” yani “başımın üzerine” anlamında kullanılmıştır. Ancak bazı âyetlerde bu anlam doğrudan “عَلَى” harfiyle ifade edilmiştir.

Nitekim ﴿وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ﴾ “Şüphesiz sizler (yolculuklarınız sırasında) sabah akşam onların (harap olmuş) yurtlarına uğrayıp duruyorsunuz.”³⁶⁶ ve ﴿قَالَ هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ﴾

﴿قَالَ هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ﴾ “Yakub onlara, “Onun hakkında size ancak, daha önce kardeşi hakkında güvendiğim kadar güvenebilirim! Allah en iyi koruyandır ve O, merhametlilerin en merhametlisidir” dedi.”³⁶⁷ âyetlerinde “عَلَى” harfi fiille birlikte doğrudan yer almaktadır.

3.1.5 Bâ Harfinin İlâ (إلى) Harfi Yerine Kullanımı

Arapçada harf-i cerler, fiil ile mecrûr arasında kurdukları anlam ilişkisine göre farklı işlevler üstlenir. Bu harflerden إِلَى yönelme ve gaye anlamını ifade eden en temel edatlardan biridir. Ancak klasik nahiv kaynaklarında, bazı bağlamlarda bâ harfinin de إِلَى

³⁶⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 676, el-Mutaffifîn 83/30.

³⁶⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 498, es-Sâffât 37/137.

³⁶⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 261, Yûsuf, 12/64.

edatının yerini alarak aynı anlamı karşılayabildiği belirtilmiştir. Bu tür kullanımlarda bâ, fiilin yöneldiği son noktayı, hareketin gayesini veya eylemin ulaşacağı hedefi ifade eder.

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), *Muğnî'l-lebîb*'de bâ harfinin bu kullanımıyla ilgili olarak “ğâye” anlamına geldiğini belirtir.³⁶⁸ Ona göre bâ, yönelme edatı *إِلَى*'nın yerine geçerek eylemin varış noktasını gösterebilir. Nitekim şu âyette bu kullanım açıkça görülür: ﴿وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُم مِّنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي﴾ *“Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra; Rabbim beni zindandan çıkararak ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu.”* Burada “*بِي*”deki bâ harfi, yapılan iyiliğin kendisine ulaştığını, yani iyiliğin nihai hedefinin muhatap olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu kullanımda bâ, fizikî bir bitişikliği değil, yönelmenin ve ulaşmanın son noktasını belirtmekte olup, “*إِلَى*” edatının anlamını üstlenmiştir.

3.1.6 Bâ Harfinin Ma‘a (مَعَ) Harfi Yerine Kullanımı

Arapça'da bâ harfinin bazı kullanımları, kendisinden beklenen asli anlamın ötesine geçerek diğer harf-i cerlerin yerini tutacak şekilde genişler. Bu bağlamda bâ harfi, kimi yapılarda “مَعَ” harfiyle ifade edilen birliktelik, eşlik veya beraberlik anlamını üstlenerek onun yerine kullanılır. Ancak burada önemli olan, bâ'nın kendi anlamını koruyarak başka bir harfin anlam alanına nüfuz etmesi değil, doğrudan “مَعَ” harfinin görevini üstlenerek onun yerini almasıdır.

Rađî el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), *Şerhu'r-Rađî 'alâ'l-Kâfiyye* adlı eserinde bâ harfinin مَعَ harfi yerine kullanılabileceğini belirtmiş ve bu durumu muşâhabe anlamı çerçevesinde ele almıştır. Ona göre bâ harfi, bazı cümlelerde مَعَ edatının üstlendiği eşlik etme görevini üstlenerek fiille birlikte gerçekleşen unsurları ifade eder. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ﴿وَإِذَا جَاؤُكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكَفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا﴾

³⁶⁸ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğnî'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, 154.

﴿يَكْتُمُونَ﴾ “(Yanınıza) küfürle girip yine (yanınızdan) küfürle çıktıkları hâlde, size geldiklerinde “İnandık” dediler. Allah, onların saklamakta oldukları şeyi daha iyi bilir.”³⁶⁹ âyetinde geçen “بِالْكُفْرِ” ifadesi, onların küfürle birlikte girdiklerini ve yine onunla birlikte çıktıklarını ifade eder.³⁷⁰ Bu kullanımda bâ harfi, fiil ile mef’ûl arasında eşlik ilişkisi kurarak مَعَ edatının işlevini üstlenir. Benzer biçimde Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), “اِشْتَرِ الدَّارَ بِآلَاتِهَا” (Evi aletleriyle birlikte satın al.) vererek, bâ harfinin musâhabe anlamını ifade ettiğini, yani fiilin gerçekleşmesinde eşlik eden unsuru gösterdiğini belirtir. Bu örneklerde bâ, fiille birlikte gerçekleşen durumu karşılayan مَعَ harfinin yerini alır. Rađî (ö. 686/1287) aynı eserinde bâ harfinin diğer harf-i cerlerden farklı olarak bazı durumlarda fiilin anlamını değiştirebileceğine de dikkat çeker.³⁷¹ Rađî’ye göre, “ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ” örneğinde bâ harfi, fiili hem müteaddî hale getirir hem de bu geçişi musâhabe anlamı üzerinden gerçekleştirir. Fakat “مررتُ به” (Onun yanından geçtim.) gibi yapılarda böyle bir anlam genişlemesi söz konusu değildir. Bu da bâ harfinin bağlama göre esnek bir anlam kazanabildiğini göstermektedir. Rađî el-Esterâbâdî, bu bağlamda Sîbeveyhi’in (ö. 180/796) bâ harfini hemze ve tebdîl gibi değerlendirerek fiili geçişli kıldığını ifade eden görüşüne atıfta bulunur. Nitekim ﴿يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ﴾ كَلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿Simşek neredeyse gözlerini alıverecek. Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık çökünce dikilip kalırlar. Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.﴾³⁷² âyetinde bu durum yalnızca musâhabe değil, aynı zamanda Ta’diyye ve tekit işleviyle birleşerek bir anlam oluşturur. Rađî (ö. 686/1287) ayrıca ﴿فَالَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ﴾

³⁶⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 128, el-Mâide, 5/61.

³⁷⁰ Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 4/280.

³⁷¹ Rađî, *Şerhu’r-Rađî*, 4/139.

³⁷² Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 5, el-Bakara, 2/20.

﴿وَإِنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ “Eğer size (bu konuda) cevap veremedilerse, bilin ki o (Kur’an) ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir ve O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Artık müslüman oluyor musunuz?”³⁷³ âyetinde geçen “بِعِلْمِ اللَّهِ” ifadesini de müşâhabe bağlamında değerlendirir.³⁷⁴ Bu kullanımda bâ harfî, Kur’ân’ın Allah’ın ilmiyle birlikte ve onunla eşzamanlı bir biçimde indirildiğini ifade eder. Buradaki bâ harfî hem içeriksel hem de zamansal eşlik anlamı taşıyarak “مَعَ” harfinin yerini tutar. Rađî el-Esterâbâdî, (ö. 686/1287), bu örneklerde bâ harfinin eşlik işlevinin ancak mef’ûlun fiille gerçek bir ilişki içinde olması durumunda kabul edildiğini belirten bazı nahivcilerin görüşlerini aktarır. Ancak bu görüşe katılmaz; bâ harfinin bu anlamda zâid olması ihtimalini de açık tutarak, kullanımın bağlama bağlı olarak değişebileceğini vurgular.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *et-Tezyîl ve’t-Tekmil fî Şerhi Kitâbi’t-Teshîl* adlı eserinde bâ harfinin müşâhabe anlamı taşıyabileceğini açıkça belirtmiştir.³⁷⁵ Ona göre bâ harfî, bu kullanımda مَعَ edatıyla eş anlamlıdır ve çoğu zaman hâl cümlesi işlevi görerek eşlik ilişkisi kurar. Bu bağlamda bâ harfî, fiille birlikte gerçekleşen bir durumu veya niteliksel birlikteliği ifade eder. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bu görüşünü ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ﴾ Diyanet İşleri Başkanlığı meâlinde “Ey insanlar! Peygamber size Rabbinizden hakkı (gerçeği) getirdi. O hâlde, kendi iyiliğiniz için iman edin.”³⁷⁶ âyeti üzerinden açıklamaktadır. Bu âyette geçen “بِالْحَقِّ” ifadesi, “مَعَ الْحَقِّ” (hak ile birlikte) şeklinde yorumlanır. Burada bâ harfî hem hakla beraberliği hem de hakkı savunarak gelmeyi ifade eder. Aynı şekilde, ﴿قِيلَ يَا

نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَأُمَمٌ سَنَمَتُّهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

“Ona denildi ki: “Ey Nûh! Sana ve seninle birlikte bulunanlardan birçok ümmete bizden esenlik ve bereketlerle (gemiden) in. Daha birtakım ümmetler de olacak ki, biz onları (dünyada) yararlandıracağız. Sonra da bizden kendilerine elem dolu bir azap

³⁷³ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 240, Hûd, 11/14.

³⁷⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 16/465.

³⁷⁵ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/194.

³⁷⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 114, en-Nisâ 4/170.

dokunacak.”³⁷⁷ âyetindeki “بِسْلَام” ifadesi de “مَعَ سِلَام” anlamında değerlendirilerek, indirilişin barış ve selametle birlikte olduğunu gösterir.

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde bâ harfinin muşâhabe anlamında kullanılabileceğini belirtir ve bu işlevin “مَعَ” edatıyla ifade edilen eşlik ve birlikte olma anlamına denk düştüğünü açıkça ifade eder. Ona göre bâ harfi bu bağlamda bir tür mulâbese anlamı kazanmakta, fiil ile mecrûr arasında niteliksel veya fiziksel bir beraberlik ilişkisi kurmaktadır.³⁷⁸ Bu görüşü açıklamak üzere, ﴿فَسَيَحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرُكَ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا﴾ “*Rabbine hamd ederek tespihte bulun ve O’ndan bağışlama dile. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir.*”³⁷⁹ âyetini örnek verir. Bu âyette bâ harfinin taşıdığı anlam konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu aktaran İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), bâ’nın muşâhabe anlamında olduğunu savunanlarla birlikte, isti’âne anlamında değerlendiren âlimlere de yer verir. Özellikle Hattâbî’nin (ö. 388/998), bâ’yı “yardım alma” anlamında yorumlayarak bu tesbihin Allah’ın yardımıyla mümkün olduğunu savunduğunu belirtir. Buna karşılık İbnü’s-Şecerî (ö. 542/1147), bâ’yı muşâhabe anlamında ele alarak, fiilin beraberinde gelen unsurla birlikte gerçekleştiğini ve bu yapının “أَجَبْتُهُ بِالتَّلْبِيَةِ” örneğiyle benzerlik taşıdığını ifade eder. İbn Hişâm (ö. 761/1360) ise her iki anlamı da mümkün görerek, bu kullanımın bâ harfinin bağlama göre çok anlamlılığına işaret ettiğini vurgular.

Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), *Hem’u’l-hevâmi*’ adlı eserinde bâ harfinin muşâhabe anlamına gelebileceğini belirtir ve bu anlamda bâ’nın, genellikle “مَعَ” edatının yerini tutacak şekilde kullanıldığını ifade eder.³⁸⁰

³⁷⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 244, Hûd 11/48.

³⁷⁸ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, 150.

³⁷⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 703, en-Nasr 110/3.

³⁸⁰ Süyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 4/158.

3.2 Diğer Harflerin Bâ Harfinin Yerine Kullanımı

3.2.1 Min (مِنْ) Harfinin Bâ Harfinin Yerine Kullanımı

İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu Teshîli'l-Fevâid* adlı eserinde “min” harfinin anlamlarını topluca zikrederek onun ibtidâ'ü'l-gâye (başlangıç noktası), teb'îz, beyânü'l-cins, ta'lîl, bedel, mücâveze, intiha', isti'lâ', fasl, bâ ile anlam ortaklığı ve fî ile ilâ harfleriyle anlam ortaklığı ifade ettiğini belirtmiştir.³⁸¹ Min harfi de aynı şekilde bâ harfine anlam bakımından denk gelecek şekilde kullanılabilir.³⁸² Bâ harfiyle anlam ortaklığı bağlamında “min” harfi, bâ'nın isti'âne işlevini de karşılayabilmektedir. Nitekim ﴿وَتَرْيَهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذَّلِيلِ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَلَسَّ بِهِنَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ آفَ الْخَاسِرِينَ﴾ *Ateşe* sunulurken onların zilletten başlarını öne eğmiş, göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün. İnananlar da “İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır” diyecekler. İyi bilin ki zâlimler, sürekli bir azap içindedirler.”³⁸³ “يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ” (Gizli bir bakışla bakıyorlar.) ifadesinde geçen “min” harfi, “بَطَرْفٍ خَفِيٍّ” (gizli bir bakışla) anlamında olup, bakış eyleminin hangi vasıta ile gerçekleştiğini bildirmektedir. el-Ahfeş'in Yûnus'tan aktardığı üzere, bu kullanım “صَرَبْتُهُ مِنَ السَّيْفِ” (Onu kılıçla vurdum.) örneğinde olduğu gibi bâ harfinin isti'âne anlamını karşılamaktadır.³⁸⁴

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), “مِنْ” harfinin başlıca anlamlarını detaylı biçimde sıralar. Ona göre “مِنْ”, esas olarak “ابتداء الغاية” (başlangıç noktası bildirme) için kullanılır. Bu hem zaman hem mekân için geçerli olup en temel anlamıdır. Ayrıca “مِنْ”,

³⁸¹ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, 3/130.

³⁸² Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî İbn Mâlik, *Teshîli'l-Fevâ'id ve tekmîlü'l-Mağâşid*, thk. Muhammed Kâmil Berekât (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1387), 1/145.

³⁸³ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 539, eş-Şûrâ, 42/45.

³⁸⁴ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, 3/137.

teb‘îz, beyânu’l-cins, ta‘lîl, bedel, mücâveze, intihâu’l-gâye, isti‘lâ, faşl gibi işlevlerde de kullanılır.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), İrtişâfü’l-d-Darb adlı eserinde “مِنْ” harfinin bâ harfiyle anlam uyumu bağlamındaki kullanımlarını ele alır. Yûnus’a göre Kur’an’daki ﴿وَتَرْيَهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ﴾ “Ateşe sunulurken الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِلَّا إِنْ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ﴾ onların zilletten başlarını öne eğmiş, göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün. İnananlar da, “İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır” diyecekler. İyi bilin ki zâlimler, sürekli bir azap içindedirler.”³⁸⁵ âyetinde geçen “مِنْ”, aslında “بِطَرْفٍ خَفِيٍّ” (gizli bir bakışla) anlamındadır ve bâ’nın yerine geçmiştir.³⁸⁶ Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ise, burada “مِنْ” harfinin bâ yerine kullanılmadığını, aksine “başlangıç noktası” (ابتداء الغاية) anlamında olduğunu söyler.

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), *Muğni’l-lebîb*’de İbn Mâlik ile aynı örneği zikrederek “مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ” ifadesinde “min” harfinin bâ harfiyle eş anlamlı olarak geldiğini belirtir; bu nedenle burada yeni bir görüş ileri sürmeyip İbn Mâlik’in değerlendirmesini teyit eder nitelikte açıklamalarda bulunmuştur.³⁸⁷

3.2.2 ‘Alâ (عَلَى) Harfinin Bâ Harfinin Yerine Kullanımı

Arapçada “عَلَى” (alâ) harfî, normalde “üzerinde” anlamına gelirken, bazı bağlamlarda bâ harfî yerine kullanılarak “ile, aracılığıyla” anlamını ifade edebilir. Bu kullanım, özellikle klasik şiirlerde ve eski metinlerde görülür.

İbn Kuteybe, *Edebü’l-kâtib* adlı eserinde “‘alâ” (عَلَى) harfinin bâ harfî yerine kullanılabileceğini belirtir.³⁸⁸ Bu bağlamda şu örnek verilir: “إِزْكَبْ عَلَى اسْمِ اللَّهِ”, yani

³⁸⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 539, eş-Şûrâ, 42/45.

³⁸⁶ Ebû Hayyân, *İrtişâfü’l-d-darab*, 4/1721.

³⁸⁷ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e‘ârîb*, 403.

³⁸⁸ İbn Kuteybe, *Edebü’l-kâtib*, 517.

“بِاسْمِ اللَّهِ” (Allah’ın adıyla bin). Burada “عَلَى” harfî, bâ harfî yerine geçerek dua ve bereket ifadesi anlamını taşır. Ayrıca “عَنْفَ عَلَيْهِ وَبِهِ” (Ona karşı sert davrandı.), “خَرَقَ عَلَيْهِ وَبِهِ” (Ona karşı kaba davrandı.) ifadelerinde de “عَلَى” ve “ب” harflerinin birbirinin yerine kullanılabildiği gösterilmiştir. Şair şu beyitte kullanır:

شَدُّوا الْمَطْيَى عَلَى دَلِيلٍ دَائِبٍ

Binek hayvanlarını, sürekli kılavuzluk eden bir rehberle bağladılar.

Burada “عَلَى دَلِيلٍ” ifadesi, “بِدَلِيلٍ” (bir kılavuzla) anlamındadır. Bu kullanıma dair bir diğer örnek Ebû Zu’ayb’e nispet edilen beyitte görülmektedir:

وَكَاثَهُنَّ رَبَابَةٌ وَكَأَنَّهُ... يَسْرُ يُفِيضُ عَلَى الْقِدَاحِ وَيَصْدَعُ

Sanki onlar bir rebâbe (bir çeşit yaylı saz), o ise okları yayan ve kıran bir yay ustası gibidir.

Burada “عَلَى الْقِدَاحِ” ifadesi, “بِالْقِدَاحِ” (oklarla) anlamındadır. Bu örnekler, “عَلَى” harfinin bâ harfî yerine kullanılabileceğini ve bağlam içerisinde aracılık, vasıta veya ilişki anlamlarını yüklenbildiğini göstermektedir.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu Teshîli’l-Fevâid* adlı eserinde ‘alâ harfinin Arap dilinde çok yönlü kullanımlarını sıralar. Ona göre bu harf asıl olarak istîlâ anlamını taşır. Bunun yanı sıra muşâhabe, mucâveze, ta’lîl, zarfîyyet anlamlarında da kullanılabilir. Ayrıca bazı bağlamlarda min ve bâ harfleriyle anlam ortaklığı gösterir.³⁸⁹

İbn Mâlik (ö. 672/1274), ħurûf-i cer arasında anlam ortaklığı bulunan harflerin zaman zaman birbiri yerine kullanılabileceğini ifade ederken, “‘alâ” harfinin bâ harfîyle yer değiştirdiği bazı kullanımları da örneklendirir. Ona göre bu tür örneklerde ‘alâ, asıl anlamı olan istîlâ dışında, bâ harfinin, anlam işlevlerini üstlenebilir.³⁹⁰

³⁸⁹ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-Fevâid*, 3/162.

³⁹⁰ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-Fevâid*, 3/165.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), Kur'an'da geçen ﴿حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ﴾

﴿حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ﴾ “Bana, Allah’a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır. Ben size Rabbinizden açık bir delil (mucize) getirdim. Artık İsrailoğullarını benimle gönder”³⁹¹ âyetindeki ilk “‘alâ” harfini, bâ harfi anlamında değerlendirir. Bu yapıdaki “‘alâ”, “bâ” harfiyle yer değiştirebilir ve anlamda bir farklılık oluşturmaz. Nitekim sahâbî Übey b. Ka’b’ın (r.a) kıraati de bu yorumu destekler: «حَقِيقٌ (حَقِيق)». Bu örnekle, ‘alâ harfinin bâ yerine geçtiği ve cümlede taalluk eden fiilin (حَقِيق) hükmüne bağlanarak bâ’nın işlevini üstlendiği görülmektedir. Benzer bir kullanım, şu hadis-i şerifte de görülür: “مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا، فَلْيُكْفَرْ عَنْ يَمِينِهِ،”³⁹² (Bir kimse bir şeye yemin eder de başkasını ondan daha hayırlı görürse, o (başka) işi yapsın! Yemininden dolayı da keffâret versin!) Burada geçen “عَلَى يَمِينٍ” ifadesinde “‘alâ” harfi bâ yerine geçmiş kabul edilir. Zira “حلف” fiili normalde “يَمِينٍ” kelimesine doğrudan geçer: “حلف يمينًا” (yemin etti) denilir. Nitekim Arap şiirinde de şöyle denilmiştir:

حَلَفْتُ يَمِينًا غَيْرَ ذِي مَثْنَوِيَّةٍ

Hiç geri dönüşü olmayan bir yemin ettim.

Bu beyitte yemin lafzı harfsiz geçmekte, önceki örnekte ise ‘alâ harfi ile gelmektedir. Bu da bâ harfinin yerine ‘alâ’nın kullanıldığını ve bu anlamın anlaşılmasında bir sorun doğurmadığını göstermektedir.

Ebû Hıyyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), “عَلَى” harfinin çok yönlü işlevlerini detaylı biçimde açıklar. Ona göre “عَلَى”, hem “حَسًّا” (duyusal, fiziksel olarak üstünde

³⁹¹ Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 178.

³⁹² Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî el-Medenî, *el-Muvaṭṭa' rivâyetü Muḥammed b. el-Ḥasen eş-Şeybânî*, thk. 'Abdülvehhâb 'Abdüllatîf (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/265.

olma) hem de مَعْنَى (mecazî anlamda üstünlük veya hâkimiyet) bağlamında istilâ (üstünde olma) bildirmek için kullanılır. Örneğin: “جَلَسْتُ عَلَى الْكُرْسِيِّ” (Sandalyenin üstünde oturdum.) ifadesinde fiziksel istilâ, “لَهُ السُّلْطَةُ عَلَى الْقَوْمِ” (Kavim üzerinde otoriteye sahiptir.) ifadesinde ise mecazî istilâ vardır. Ayrıca “عَلَى”, muşâhabe, mucâveze, ta'lîl, zarfîyyet gibi anlamlarda da kullanılabilir.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), “عَلَى” harfinin bazen “مِنْ” ve bâ harfleriyle anlam ortaklığı taşıyabileceğini de belirtir.³⁹³ Örneğin: “عَلَى” bazen “مِنْ” harfinin başlangıç veya uzaklaşma anlamını; bâ harfinin ise ilşâk veya isti'âne anlamını bağlama göre üstlenebilir.

3.2.3 İla (إِلَى) Harfinin Bâ Harfinin Yerine Kullanımı

Klasik Arap dilinde “إِلَى” harfî, temel olarak nihai sınır (انتهاء الغاية) bildiren bir edat olup, bir fiilin veya hareketin ulaştığı son noktayı ifade eder. Bununla birlikte, bağlama göre anlam zenginliği kazanarak beraberlik, tebyin, zarfîyyet, lam harfine karşılık, bâ harfine karşılık, min harfine karşılık, yanında anlamında ve hatta bazı durumlarda zâid bir unsur olarak kullanılabilir. Örneğin, Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ﴿وَإِذَا

﴿فَإِذَا﴾ “Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman”³⁹⁴ خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ

âyetinde, “إِلَى” harfinin bâ harfinin yerini alarak “بِشَيَاطِينِهِمْ” (şeytanlarıyla) anlamını verdiği ileri sürülmüştür.³⁹⁵ Bu yorumu özellikle Ahfeş ve Kûfî dilciler savunmuştur. Ancak Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), bu yaklaşımı aktarırken, “إِلَى” harfinin asıl işlevinin nihai sınır bildirmek olduğunu ve burada da bu temel anlamın daha güçlü olduğunu savunur. Böylece “إِلَى” harfî, bâ harfiyle semantik düzeyde bir yakınlık kurmuş olsa da her iki harfin kendilerine özgü işlevleri ve bağlamları olduğu vurgulanır. Bu

³⁹³ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/229.

³⁹⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 4, el-Bakara, 2/14.

³⁹⁵ Ebû Hayyân, *İrtiâfû’l-d-ğarab*, 4/1732.

örnek, Arapçada harf-i cerrlerin bağlama göre nasıl anlam kaymaları yaşayabildiğini ve bâ harfinin temel anlamıyla diğer harfler arasında nasıl bir ilişki kurulabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

3.2.4 ‘An (عَنْ) Harfinin Bâ Harfinin Yerine Kullanımı

İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib* adlı eserinde, Arapçada harf-i cerrlerin birbiri yerine kullanılabilme durumunu açıklarken “عَنْ” harfinin bâ harfi yerine geçebileceğini belirtir.³⁹⁶ Bu çerçevede şu örneği verir: “رَمَيْتُ عَنْ الْقَوْسِ” (Yaydan attım). Burada geçen “عَنْ”, bâ harfinin yerine kullanılarak “رَمَيْتُ بِالْقَوْسِ” (Yay ile attım.) anlamında kullanılmıştır. Nitekim İmru'l-Kays'ın şu beyti de bu anlamı destekler niteliktedir:

تَصُدُّ وَتُبْدِي عَنْ أَسِيلٍ وَتَقِي

Yüz çevirir, parlak yanaklarını gösterir ve çekinir.

Bu beyitteki “عَنْ” harfi, asıl anlamı olan “mücâveze” anlamından uzaklaşıp, bâ harfinin “musâhabe (birliktelik, beraber) anlamında gelmiştir. Ayrıca Ebû Kuteybe'nin, ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ﴾ “O, nefis arzusu ile konuşmaz.”³⁹⁷ âyetindeki “عَنْ” harfini, bâ harfi yerine kullanılmış bir ifade olarak yorumladığını ve burada “بِالْهَوَىٰ” (nefis arzusu ile) anlamında olduğunu belirtmiştir.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu Teshîli'l-Fevâid* adlı eserinde ‘an harfinin Arap dilinde asıl olarak *mucâveze* (aşma, uzaklaşma) anlamıyla kullanıldığını, bunun yanında bedel, isti‘lâ’ ve ta‘lîl gibi anlamlar da taşıyabildiğini belirtir. Ayrıca bazı bağlamlarda diğer harf-i cerrlerle, özellikle bâ ve fî ile anlam ortaklığı gösterdiğini ifade eder.³⁹⁸ İbn Mâlik (ö. 672/1274) ‘an harfinin bazı bağlamlarda bâ harfiyle aynı anlamı taşıyabileceğini belirtir. Ona göre bu kullanım özellikle isti‘âne anlamında ortaya çıkar.³⁹⁹ Burada ‘an, bâ harfiyle eşdeğer olarak kullanılmıştır; nitekim aynı anlam “رَمَيْتُ بِالْقَوْسِ”

³⁹⁶ İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, 509.

³⁹⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur‘ân-ı Kerîm Meâli*, 586.

³⁹⁸ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, 3/158.

³⁹⁹ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, 3/160.

(Yay ile attım.) şeklinde de ifade edilebilir. İbn Mâlik Ferrâ’dan, Arapların bu bağlamda “رَمِيتَ عَنِ الْقَوْسِ، وَبِالْقَوْسِ، وَعَلَى الْقَوْسِ” gibi kullanımlar yaptığını nakleder. Konuyla ilgili şu beyitte de benzer bir yapı görülür:

أَرَمِي عَلَيْهَا وَفِي فَرْعٍ أَجْمَعَ ... وَهِيَ ثَلَاثُ أَذْرُعٍ وَإِصْبَعٍ

Onunla atış yaparım, ok yuvasında toplu halde... ve o üç arşın ile bir parmak uzunluğundadır.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), bâ yerine kullanılan ‘an harfini bazı şiir örnekleriyle de destekler. Bunlardan biri şudur:⁴⁰⁰

لَقِحْتُ حَزْبٌ وَائِلٌ عَنْ حِيَالٍ

Vâil kabilesinin savaşı, tedbir (hile) ile alevlendi.

Burada ‘an, bâ yerine kullanılarak “حِيَالٍ” (tedbir) kelimesiyle sebebiyyet anlamı kurmaktadır. Bir diğer örnek ise şöyledir:

لَا تُلْفِنَا عَنْ دِمَاءِ الْقَوْمِ نَنْتَفِلُ

Bizi, kavmin kanını dökmekle (onların kanı üzerinden) intikam alır hâlde bulamazsın.

Bu beyitte de ‘an, bâ anlamında olup fiil ile mef’ûl arasında sebebiyyet ilişkisi kurar.

İbn Mâlik’in bu değerlendirmeleri, ‘an harfinin bâ yerine kullanımının özellikle fiilin gerçekleşmesinde bir vasıta veya sebebi ifade ettiği bağlamlarda ortaya çıktığını göstermektedir.

Ebû Hıyyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), “عَنْ” harfinin çok yönlü kullanımlarını açıklarken, onun en temel işlevlerinden birinin mucâveze olduğunu belirtir. Örneğin: “رَغَبْتُ عَنْ اللَّهْوِ” (Eğlenceden yüz çevirdim.) ifadesinde olduğu gibi. Bunun yanı sıra “عَنْ” harfi, bedel, isti’lâ’, isti’âne, ta’lîl gibi farklı anlamlarda da kullanılabilir. Ebû Hıyyân el-

⁴⁰⁰ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-Fevâid*, 3/161.

Endelüsî (ö. 745/1344), “عَلَى”, “عَنْ” ve “الْبَاءُ” harflerinin bazen “عوضاً” (bedel veya hazfedilen bir unsurun yerine getirilmiş) olarak kullanılabileceğini belirtir.⁴⁰¹ Bu kullanımlar, kelime yapısını destekleme veya anlamı kuvvetlendirme amacı taşır.

İbn Hişâm, ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ﴾ “*O, nefis arzusu ile konuşmaz.*”⁴⁰² âyetinde “عَنْ” harfinin bâ yerine kullanımı başlığı altında vererek, “عَنْ” harfinin bâ yerine geçtiği kanaatine katılmaz.⁴⁰³ Bu sebeple İbn Hişâm’a göre “عَنْ” harfi burada, bâ harfi gibi “vasıta” veya “sebepe” değil, fiilin menşeinden uzaklığını bildiren bir edattır.

“‘an” harfi Arap dilinde asıl olarak mücâveze anlamını taşımakla birlikte, bazı bağlamlarda “bâ” harfinin yerini alarak özellikle musâhabe, isti‘âne, ve sebebiyyet anlamlarını ifade edebilmektedir. Bu yönüyle “‘an” harfi, harf-i cerrlerin anlam alanlarının sabit olmadığını, bağlama göre birbirlerinin görevini üstlenebildiklerini göstermektedir.

3.2.5 Fi (في) Harfinin Bâ Harfinin Yerine Kullanımı

Arap dilinde “fi” (في) harfi, aslî anlamı olan zarfiyyet dışında, farklı harf-i cerrlerin yerinde de kullanılabilmektedir. Klasik nahiv âlimleri, “fi” harfinin özellikle bâ harfiyle anlam bakımından yakınlık kurduğunu, bazı durumlarda ise onun yerine kullanılabildiğini belirtmişlerdir.

İbn Kuteybe, *Edebü’l-kâtib* adlı eserinde harf-i cerlerin birbirinin yerine kullanılabileceğini açıklarken “fi” (في) harfinin bâ harfi yerine kullanılabileceğine dair örnekler verir.⁴⁰⁴ Bu bağlamda, Zeyd el-Hayr’dan şu beyti nakleder:

وَيَرْكَبُ يَوْمَ الرُّوْعِ فِيهَا فَوَارِسٌ ... بَصِيرُونَ فِي طَعْنِ الْأَبَاهِرِ وَالْكُلَى

Dehşet gününde ona binen süvariler vardır ki, iri savaşçılara ve böbreklere mızrak saplamada ustadırlar.

⁴⁰¹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/218.

⁴⁰² Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 586.

⁴⁰³ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e‘ârîb*, 208.

⁴⁰⁴ İbn Kuteybe, *Edebü’l-kâtib*, 510.

Burada geçen “فِي” harfî, bâ harfî anlamında olup “بَطْنٍ” şeklinde anlaşılmalıdır.

Bu beyitteki “fî”, bâ harfinin ilşâk anlamında kullanılmıştır. Bir diğer örnekte:

وَحَضَخْضَنَ فِينَا الْبَحْرَ حَتَّى قَطَعْنَهُ ... عَلَى كُلِّ حَالٍ مِنْ غَمَارٍ وَمِنْ وَحْلِ

Bize [bizimle] denizi dalgalandırdılar, nihâyet onu her türlü derinlik ve çamur hâlinde geçip kestiler.

Bu beyitteki “فِينَا”, bâ harfinin musâhabe anlamında kullanılmıştır. Yani “bize denizi dalgalandırdılar” değil, “bizimle birlikte denizi dalgalandırdılar” anlamı kastedilmiştir. Başka bir beyitte:

نَلُودُ فِي أُمِّ لَنَا مَا تُغْتَضَبُ

Biz, kendimize ait, gasp edilemez bir anneye sığınıyoruz.

Burada “فِي أُمِّ” ifadesi, “بِأُمِّ” anlamında kullanılmıştır. Burada “fî” harfî, “bâ” harfinin musâhabe anlamını taşımaktadır. İbn Kuteybe son olarak el-A’şâ’nın şu beytini zikretmektedir:

وَإِذَا تُتَوَشَّدَ فِي الْمَهَارِقِ أَتَشَدَّا

Ve peygamberlerin kitaplarından [onlarla] sorulduğunda cevap verir.

“فِي الْمَهَارِقِ” ifadesi, “بِالْمَهَارِقِ” yani “peygamberlerin kitaplarıyla” anlamındadır.

Burada “fî”, “bâ” harfinin isti’âne anlamını taşır. “Kitaplardan sorulduğunda” ifadesi aslında “kitaplar aracılığıyla sorulduğunda” demektir. Dolayısıyla “fî” harfî, eylemin gerçekleştiği aracı (peygamberlerin kitaplarını) ifade eder.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu Teshîli’l-Fevâid* adlı eserinde fî harfinin Arap dilinde asıl olarak hakikî ve mecazî zarfîyyet anlamında kullanıldığını, bunun yanı sıra musâhabe, ta’lîl, mukâyese ve bazı bağlamlarda diğer harf-i cerlerle özellikle bâ ve alâ anlam ortaklığı taşıyabileceğini belirtir.⁴⁰⁵ Ona göre bu tür kullanımlarda “fî”, bâ’nın

⁴⁰⁵ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-Fevâid*, 3/155.

ifade ettiği ilgi veya sebep bildirme anlamını üstlenir.⁴⁰⁶ Kur’ân-ı Kerîm’den řu örneği zikreder: ﴿فَاطَرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْإِنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ﴾
“O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi üretiyor. O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”⁴⁰⁷ Burada “فِيهِ” ifadesi, “bâ” anlamı yani bâ harfî takdiriyle anlaşılmış ve “sizi onunla çoğaltıyor” anlamını taşımaktadır. Aynı kullanıma, şair el-Efvah el-Evdî’nin (ö. 570 civarı) řu beytinde de rastlanır:

أَعْطُوا غَوَاتَهُمْ جَهْلًا مَّقَادَتَهُمْ ... وَكُلُّهُمْ فِي حَبَالِ الْغَيِّ مُنْقَادُ

Aldatıcılarına cahillikle dizginlerini verdiler; hepsi sapıklığın ipine bağlı şekilde itaatkâr oldu.

Beyitte geçen “فِي حَبَالِ الْغَيِّ” ifadesinde “فِي”, “ب” anlamındadır ve “sapıklığın ipine (buna) bağlı” manasını verir. İbn Mâlik (ö. 672/1274) bu kullanıma başka şiir örnekleri de ekler:⁴⁰⁸

وَأَرْغَبُ فِيهَا عَنْ لَقِيطٍ وَرَهْطِهِ ... وَلَكِنِّي عَنْ سِنْبِسٍ لَسْتُ أَرْغَبُ

Lekît ve kabilesini istemem ama Sinbis’ten yüz çevirmiş de değilim.

Buradaki “وَأَرْغَبُ فِيهَا” ifadesi “وَأَرْغَبُ بِهَا” takdirindedir. İbn Mâlik (ö. 672/1274) ayrıca Yûnus b. Habîb’ten (ö. 182/798) řu nakli aktarır: “*Bazı Araplar ‘ضربته في السيف’ (onu kılıçta vurdum) derlerdi; burada ‘في’ harfî ‘بالسيف’ (kılıçla) anlamındadır.*”

Ebû Hayyân’a (ö. 745/1344) göre “فِي” harfî, temelde zarfîyyet anlamında kullanılır ve bu kullanım hem hakikî (somut) hem de mecazî (soyut) bağlamlarda

⁴⁰⁶ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-Fevâid*, 3/157.

⁴⁰⁷ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 535, eş-Şûrâ 42/11.

⁴⁰⁸ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-Fevâid*, 3/158.

geçerlidir. Bunun dışında, muşâhabe ve ta'lîl anlamında da kullanılır. “فِي” harfî mukâyese anlamında kullanıldığında, iki şey arasında üstünlük, fazilet veya değer açısından karşılaştırma yapmaya yarar. Son olarak, “فِي” harfî bâ ve “عَلَى” harfleriyle anlam ortaklığı (موافقة) kurarak bazı bağlamlarda onların işlevlerini destekleyebilir veya üstlenebilir.⁴⁰⁹ Böylece “فِي” harfî, başta zarfîyet olmak üzere toplam beş temel anlam çerçevesinde Arap dilinde çok yönlü bir işlev üstlenir. Ebû Hayyân’ın (ö. 745/1344) aktardığına göre, “فِي” harfî bazı bağlamlarda bâ harfinin anlamında kullanılabilir ve bu durumda “vasıta” veya “sebepe” bildirme işlevi taşır.⁴¹⁰

İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), *Muğni’l-lebîb*’de “murâdafatü’l-bâ” bahsi altında, bazı bağlamlarda “fî” edatının bâ harfinin ilşâk (temas/iliştirme) anlamını üstlenebileceğini belirtir.⁴¹¹ Buna delil olarak Zeydu’l-Ḥalîl b. Mühelhil’e ait olan şu beyit zikredilir:

وَيَزْكَبُ يَوْمَ الرُّوْعِ مِثْلًا فَوَارِسُ ... بَصِيرُونَ فِي طَعْنِ الْأَبَاهِرِ وَالْكُلَى

“Savaş gününde bizde öyle cesur ve kahraman şövalyeler vardır ki, atlara binip savaşa girdiklerinde, böbrekleri ve atardamarları iyi tespit edip adamları öldürüyorlar.”⁴¹²

Buradaki “فِي طَعْنِ” ifadesinde “fî”, zarfîyet anlamı taşımaz; aksine bâ’nın ilşâk/vasıta anlamını ifade eder.

⁴⁰⁹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 11/207.

⁴¹⁰ Ebû Hayyân, *İrtişâfî’l-d-darab*, 4/1726.

⁴¹¹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e’ârib*, 232.

⁴¹² Öral, *İbn Hişâm el-Ensârî’nin Muğni’l-lebîb Adlı Eseri*, 215.

SONUÇ

Arap dili, kelimeler kadar harflerin de anlam ifade ettiği, köklü ve düzenli bir yapıya sahiptir. Bu yapı içinde mâna harfleri, kelimeler arasındaki ilişkiyi kuran, anlamı belirleyen ve dilin ifade gücünü zenginleştiren temel unsurlardandır. Bu harflerden biri olan bâ harfi, yalnızca ses değeriyle değil; Arapçanın yapısında kelimeler ve cümleler arasındaki bağlantıyı sağlayan en etkili unsurlardan biri olmasıyla dikkat çeker.

Bu çalışma, bâ harfinin klasik Arap gramerindeki anlam ve işlevlerini kronolojik bir yaklaşımla ele almış; Halîl b. Ahmed’le başlayan sözlük temelli açıklamalardan, Süyûtî ve Abbas Hâsan gibi müteahhirûn dönemi dilcilerinin sistemli tasniflerine kadar uzanan bir çizgide değerlendirmiştir. Elde edilen bulgular, bâ harfinin Arap dilinde tarih boyunca farklı anlamlarda kullanıldığını ortaya koymuştur. Ayrıca zamanla harfin anlam alanında bir genişleme meydana geldiği, müteahhirûn dönemi âlimlerinin bazı kullanımlara belirli terim karşılıkları kazandırdığı gözlemlenmiştir.

Bâ harfinin klasik Arapçada aslî, zâid ve hazif edilerek olmak üzere üç temel kullanım biçimi tespit edilmiştir. Aslî harf-i cerr olarak kullanımlarda bâ harfi, anlam yönünden belirleyici bir görev üstlenir ve Arapçanın anlam örgüsü içinde fiil ile mecrûr arasındaki ilişkiyi kurar. Bu bağlamda bâ harfi, klasik kaynaklarda; ilşâk, ta’diyye, isti’âne, idâfe, sebebiyye, muşâhabe, zarfiyye, bedel, muķâbele, mucâveze, isti’lâ’, teb’îz, kâsem, gâye, tefdiye, teşbîh, ta’lîl, taklîl, tecrîd olmak üzere on dokuz farklı mâna ile kullanılmıştır. Zâid kullanımlarda bâ harfi, cümleye yeni bir anlam kazandırmaz; ancak ifadedeki vurguyu artırır ve anlatımı pekiştirir. Bu tür kullanımlarda bâ, genellikle fâil, mef’ûl, mübtedâ haber ve hâl gibi cümlenin temel öğeleri üzerine gelir. Böylece hem lafzî yapıya bir zenginlik katar hem de anlamı destekleyen bir unsur hâline gelir. Bu yönüyle bâ harfi, zâid kullanımlarda bile anlamdan tamamen bağımsız değildir; aksine, cümlenin anlam sınırlarını belirleyen ve vurguyu yönlendiren bir gramer unsuru olarak işlev görür. Hazfedilmiş kullanımlarda ise bâ harfi lafzen bulunmaz, buna rağmen cümledeki cer etkisi anlam düzeyinde devam eder. Bâ harfinin diğere harf-i cerrlerle kurduğu anlam ortaklığı ve yer değışimi, Arapçadaki cer sisteminin dinamik ve bağlama duyarlı yapısını ortaya koymaktadır. Yapılan incelemeler, bâ harfinin min (من), ‘an (عن), fi (في), ‘alâ (على), li (لِ) ve ma’a (مع) harflerinin yerine kullanılabildiğini; aynı şekilde bu harflerin de belirli bağlamlarda bâ harfinin yerine geçtiğini göstermektedir. Bu karşılıklı geçişler, harf-i

cerrlerin yalnızca sabit anlam değerleri taşımadığını; aksine, cümledeki fiil ile mef'ûl arasındaki ilişkiye göre anlam kazanan esnek unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece bâ harfî, kendi aslî anlam alanının ötesine geçerek diğer cer harfleriyle anlam bakımından temas etmiş; bu yönüyle Arapçanın semantik çeşitliliğini ve gramer sisteminin iç tutarlılığını yansıtan merkezî bir unsur hâline gelmiştir.

Yapılan incelemelere göre bâ harfî, klasik kaynaklarda farklı sayıda anlamla ele alınmıştır. Sîbeveyhi (ö. 180/796), *el-Kitâb*'da bâ harfinin başta ilşâk ve ihtilâf olmak üzere bazı aslî anlamlar taşıdığını belirtir. Bunun yanı sıra eserin farklı bölümlerinde bâ'nın idâfe, kasem ve zâid kullanımlarına da temas eder. Böylece bâ harfine toplam beş farklı anlam atfetmiştir. İbn Cinnî (ö. 392/1002), *Sırru sînâati 'l-i 'râb* eserinde bâ harfine, ilşâk, ta'diyye, isti'âne, idâfe, zarfiyyet, teb'îz, kasem, zâid olmak üzere toplamda sekiz farklı anlam verir. İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-şâfiye* adlı eserinde bâ harfine ta'diyye, isti'âne, ilşâk, muşâhabe, ibtidâ', sebebiyyet, teşbih ve zâidlik olmak üzere toplam sekiz anlam verir. Müellif, *Teshîlü 'l-fevâ'id ve tekmîlü 'l-makâşid* da ise bu çerçeveyi daha da genişletmiş; bâ harfine ayrıca ta'lîl, bedel, mukâbele, zarfiyyet, diğer cer harflerinin yerine kullanımı (özellikle *min*, *'an*, *'alâ* yerine) gibi yeni anlamlar atfetmiş; böylece toplam sayıyı on beşe çıkarmıştır. Rađî el- Esterâbâdî (ö. 686/1287), *Şerhu 'r-Rađî 'alâ 'l-Kâfiyye* adlı eserinde bâ harfine ilşâk, isti'âne, muşâhabe, mukâbele, ta'diyye, zarfiyyet, sebebiyyet, teb'îz, *'an* anlamında, tecrîd ve zâidlik olmak üzere on iki anlam kazandığını belirtir. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *et-Tezyîl ve 't-tekmîl fî şerhi 't-Teshîl* adlı eserinde bâ harfine ilşâk, ta'diyye, sebebiyyet, ta'lîl, muşâhabe, zarfiyyet, bedel, mukâbele, *'an* ve *'alâ* anlamında kullanımı, *min* anlamında kullanımı, teb'îz ve zâidlik olmak üzere toplam on iki farklı anlam yüklemektedir. İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), *Muğni 'l-lebîb 'an kütübi 'l-e 'ârîb* adlı eserinde bâ harfine ilşâk, ta'diyye, isti'âne ve sebebiyyet, muşâhabe, zarfiyyet, bedel, mukâbele, mucâveze, isti'lâ', teb'îz, kasem, gâye ve tevkîd olmak üzere toplam on dört farklı anlam atfetmiştir. Süyûtî (ö. 911/1505), *Hem 'u 'l-hevâmi 'şerhu Cem 'i 'l-cevâmi* eserinde bâ harfine; ilşâk, ta'diyye, isti'âne ve sebebiyyet, muşâhabe, zarfiyye, bedel, mukâbele, mucâveze, istilâ, teb'îz, ta'lîl, kasem, gâye, teşbih ve tevkîd olmak üzere toplam on altı farklı anlam ve işlev atfetmiştir. Abbâs Hasan, bâ harfine ilşâk, sebebiyyet veya ta'lîl, isti'âne, zarfiyye, ta'diyye veya nakil, bedel, ivâz veya mukâbele, muşâhabe, teb'îz veya ba'ziyyet, mucâveze, isti'lâ', “إِلَى” anlamında ve tevkîd olmak üzere toplam on dört mânâ atfetmiştir.

Bu çalışmayla birlikte klasik gramer literatüründe yaygın olan, Sîbeveyh'in (ö. 180/796) bâ harfine yalnızca ilşâk anlamı verdiği yönündeki kanaatin eksik bir değerlendirme olduğu ortaya konmuştur. İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Edebü'l-kâtib adlı eserinde, harf-i cerrlerin anlam ortaklığını son derece düzenli biçimde ele aldığı ve özgün örnekleriyle dikkat çektiği görülmüştür. İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) ise bâ harfiyle ilgili literatürde önemli bir dönüm noktası oluşturmıştır. Müellifin, önceki anlamları sistemleştirerek ve yeni boyutlar ekleyerek bâ harfinin anlam alanını genişlettiği tespit edilmiştir. Ayrıca onun ortaya koyduğu bu kavramsal çerçevenin sonraki âlimler tarafından büyük ölçüde benimsendiği, ancak esaslı bir yenilikle geliştirilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bâ harfi, Arap dilinde anlamı yönlendiren, kelimeler ve cümleler arasında ilişki kuran temel unsurlardan biridir. Bu yönüyle bâ harfi, Arapçanın anlam zenginliğini ve dilbilgisel inceliğini açık biçimde yansıtan harflerden biridir. Bu çalışma, bâ harfinin klasik Arap gramerinde kazandığı anlam çeşitliliğini, diğer harf-i cerrlerle olan ilişkisini ve tarihsel süreçte geçirdiği anlam değişimlerini ortaya koymuştur. Elde edilen sonuçlar, bâ harfinin Arapçanın yapısında yalnızca bir harf-i cerr olmanın ötesinde, anlamı şekillendiren, yönlendiren ve pekiştiren bir unsur olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed b., Hanbel. *el-Musned*. thk. Ebü'l-Ma'âti en-Nûrî vd. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.

Âlâ Âlî, Hüseyin b. Ahmed b. Abdullâh. *el-Ecvibetü'l-celiyye limen se'ele 'an Şerhi Ibn 'Akîl 'ale'l-Elfiyye*, ts.

Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerîm Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Aşkar, Muhammed Süleyman el-. *Mu'cemu 'ulûmi'l-lugati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *eş-Şihâh Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafur Attâr. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. Basım, 1399.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları (Tecvid)*. İstanbul: Emin Yayınları, 2019.

Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî ibn. *el-Muşannef fi'l-eḥâdiş ve'l-âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

Ebû Ali el-Fârisî, Hasan b. Ahmed b. Abdu'l-Gaffâr. *et-Ta'lika 'alâ Kitâbi Sibeveyh*. thk. 'Avd b. Hamed el-Kavzî. Kahire: Matbaatü'l-Emâne, 1990.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi't-Teshîl*. thk. Hasan Hindâvî. Dımaşk: Dârü'l-Kalem - Dâr Kunûzi İşbîliyye, ts.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *İrtişâfü'd-ḍarab min lisâni'l-'Arab*. thk. Receb 'Osmân Muhammed - Ramazan Abdüttevâb. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1418.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Kur'an-ı Kerim Meali*. thk. Lütfullah Müftüoğlu. İstanbul: Frekans Yayın Dağıtım, ts.

Erdem, Sargon. "Bâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/355. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Fâkihânî, Ebû Hafs Tâcüddîn Ömer b. Alî b. Sâlim b. Sadaka el-Lahmî el-İskenderânî el-. *et-Tahrîr ve't-tahbîr şerhu Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Ğayrevânî el-mülakkab bi Mâlikin es-sağîr*. thk. Ahmed b. Abdülkerim Necib. Casablanca [Dârülbeyzâ]: Merkezu Necîbeveyh li'l-Mahtûtât ve Hidmeti't-Türâs, 2018.

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitābu'l- 'Ayn*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl lil-Maṭbū'ât, 1431.

Halil b Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitābu'l- 'ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.

Hanbelî, Mer'î b Yûsuf el-Kermî el-Makdisî el-. *Delîlü't-tâlibîn li-keîâmî'n-nahviyyîn*. Kuveyt: İdâretü'l-Maḥṭûṭât ve'l-Mektebâtî'l-İslâmiyye, 2009.

Hasan, Abbas. *en-Nahvü'l-vâfî maa rabtihi bi-esâlibi'r-refî'a ve'l-hayati'l-luğaviyyeti'l-müteceddide*. Kahire: Dârü'l-Maârif, 4. Basım, 1975.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *Sırru sinâati'l-i'râb*. thk. Hasan Hindâvî. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1413.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf. *Şerhu Kıṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ*. Kahire: Dairetü'l Mearif, 1383.

İbn Hişâm en-Nahvî, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf. *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e 'ârîb*. thk. Fahreddin Kabâve. İstanbul: Darü'l-Lübâb, 2018.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Edebü'l-kâtib*. thk. Muhammed ed-Dâlî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405.

İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Ceyyânî. *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*. thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedevî el-Maḥṭûn. Kahire: Dârü'l-Hicr, 1990.

İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye*. thk. Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420.

İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî. *Teshîlü'l-Fevâ'id ve tekmîlü'l-Maḥâşid*. thk. Muhammed Kâmil Berekât. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1387.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Daru Sâdir, ts.

İbn Teymiyye, Aḥmed b 'Abdilḥalîm. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. 'Abdurrahmân b Muhammed b Kâsim. Medîne-i Münevvere: Kral Fahd Mushaf Matbaası, 1995.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kıraâtî'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. el-Matbaatü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ [Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, tıpkıbasım], ts.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *el-Kâfiye fî'ilmî'n-naḥv*. thk. Sâlih Abdülazîm eş-Şâir. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, ts.

İsmâ'îl b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Ensârî ez-Zurkî el-Medenî, Ebû İshâk. *Ḥadîs 'Alî b. Ḥucer es-Se'dî 'an İsmâ'îl b. Ca'fer el-Medenî*. ed. 'Umar b Refûd es-Süfyânî. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. baskı., 1418.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Hişâm Semîr el-Buḥârî. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 2003.

Medenî, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî el-. *el-Muvaṭṭa' rivâyetü Muhammed b. el-Ḥasen eş-Şeybânî*. thk. 'Abdülvehhâb 'Abdüllatîf. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

Murâdî, Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-. *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*. thk. Fehreddîn Kabâve - Muhammed Nedîm Fâzıl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

Müberrid, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî. *el-Mukṭedab*. thk. Muhammed Abdülhâlik 'Udayme. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.

Müberrid, Muhammed b. Yezîd el-. *el-Mukṭadab*. thk. Muhammed Abdülhâlik Azîme. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.

Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemu's-savâb el-luğavî*. Kahire: Alem el-Kütüb, 2008.

Öral, Celal. *İbn Hişâm el-Ensârî'nin Muğni'l-lebîb Adlı Eseri Bağlamında Şiirle İstişhâd (Edatlar Bölümü)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Rađî, Necmüleimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî). *Şerḥu'r-Rađî 'ale'l-Kâfiye*, 1398.

Rađî, Necmüleimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî). *Şerhü'l-Kâfiye*. Beyrut: Dârü'l-Kutub el-İlmiyye, 1975.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Hem'u'l-hevâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. Beyrut: Dârü'l-Buhûs el-İlmiyye, 1399.

Ulugöl, Feti. *Arap Dilinde Harfler*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-. *Kitâbu Hurûfi'l-me'ânî*. thk. Ali Tefkîk el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle - Dârü'l-Emel, 2. Basım, 1406.